

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLVIII. évfolyam, 2018. 3. szám
Year XLVIII, issue 2018/3

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Viktorija Šimon Vuletić

Szerb tartalommutató és rezümék:
Viktorija Šimon Vuletić

ETO-besorolás:
Rizsányi Attila

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

Raffai Judit	„Képzelőerőnk nem ismert határt” (Szőke Anna születésnapjára)	7
--------------	--	---

■ ■ *Identitás, mentalitás*

Verebélyi Kincső	Identitáskonstrukciók Észak-Bácskában a 19. század közepén	19
Dr. Klamár Zoltán	Üdvözlét Kishegyesről – A honvéd emlék identitásformáló hatásáról	37
Voigt Vilmos	A csodálatos falu/város. Hajós/Hajosch mentalitása	43
Dr. Tóth-Glemba Klára	Gondolatok a kulturális intelligencia és a néphagyomány kapcsolatáról	59

■ ■ *Népi vallásosság, egyházi hagyatéék*

Dr. Silling István	Közösségi fogadalmi szokások Nyugat-Bácskában	69
Dr. Korhecz Papp Zsuzsanna	Mária-kegyképek a Délvidéken	83
Beszédes Valéria	A Vajdaság katolikus népességének barokk kori egyházi kulturális hagyatéka . .	107
Bárth János	Ószivác magyarságának vallási küzdelmei a XIX. század első felében	133
	E számunk szerzői	144
	Recenzensek	144

SADRŽAJ

Judit Rafai	„Mašta ne poznaje granice” (Povodom rođendana Ane Seke)	7
-------------	---	---

■ ■ *Identitet, mentalitet*

Kinče Verebeji	Konstrukcije etničkog identiteta u severnoj Bačkoj sredinom 19. veka	19
Dr Zoltan Klamar	Pozdrav iz Malog Iđoša – O uticaju spomenika domobranima na formiranje identiteta	37
Vilmoš Vojt	Čarobno selo/grad. Mentalitet Hajoša	43
Dr Klara Tot-Glemba	Razmišljanja o odnosu kulturne inteligencije i narodne tradicije	59

■ ■ *Narodna religioznost, crkvena baština*

Dr Istvan Šiling	Običaji vezani za zajedničke zavete u Zapadnoj Bačkoj	69
Dr Žužana Korhec Pap	Religiozne slike Bogorodice u Vojvodini . . .	83
Valerija Besedeš	Sakralna kulturna baština katoličkog življa Vojvodine tokom perioda baroka	107
Janoš Bart	Verske borbe Mađara iz Sivca u prvoj polovini 19. veka	133
	Autori ovog broja	144
	Recenzenti	144

CONTENTS

Judit Raffai	“Our Imagination Does Not Know the Limits” (On the Occasion of Anna Szőke’s Birthday) . . .	7
--------------	--	---

■ ■ *Identity, Mentality*

Kincső Verebélyi	On Constructing Ethnic Identity in Northern Bácska in the Middle of the 19 th Century. . . .	19
Dr. Zoltán Klamár	Greetings from Kishegyes – Influence of the Military Memorial on Identity Forming. . . .	37
Vilmos Voigt	Mentality of the Wonderful Village/City of Hajós	43
Dr. Klára Tóth-Glemba	Reflections on the Relation of Cultural Intelligence and Folklore	59

■ ■ *Folk Religiosity, Church Heritage*

Dr. István Silling	Customs of Community Vows in West Bácska	69
Dr. Zsuzsanna Korhecz Papp	Virgin Mary Devotional Pictures in Vojvodina	83
Valéria Beszédes	Religious Cultural Heritage of the Catholic Population in Vojvodina During the Baroque Period	107
János Bárh	Religious Struggles of Hungarians of Sivac Village in the First Half of the 19 th Century	133
	Authors in this issue	144
	Rewiwers	144

RAFFAI Judit

: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
: néprajzkutató, rendkívüli egyetemi tanár
: raffaij6@gmail.com

„KÉPZELŐERŐNK NEM ISMERT HATÁRT”

SZŐKE ANNA SZÜLETÉSNAPIJÁRA

“Our Imagination Does Not Know the Limits”

On the Occasion of Anna Szőke’s Birthday

„Mašta ne poznaje granice”

Povodom rođendana Ane Seke

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság az idén hetvenedik életévét betöltő Szőke Anna óvodapedagógust és néprajzkutatót ünnepli. Szőke Anna eddigi tevékenysége előtt nemcsak a vajdasági, hanem a magyarországi néprajzi szakma is tiszteleg. Születésnapja köszöntésének része az a számos tanulmány, amely a *Létiünk* e számában megjelent. Ezek áttekintése is képet ad Szőke Anna szerteágazó szakmai kapcsolatairól, személyiségéről, arról, ahogy egy közösségbe tud tömöríteni fiatalokat és idősebbeket, néprajzosokat és egyéb tudományok művelőit, élvonalban lévő szakembereket és néprajzi gyűjtőket, vajdaságjakat és Kárpát-medencei kutatókat. Nem szokványos életpályája nemcsak egyedi és tudatos, hanem egy cselekvésképes, álmait megvalósító, bátor egyéniség életútját tárja elénk.

Kulcsszavak: Szőke Anna, néprajz, óvodapedagógia, Vajdaság

Szőke Anna 1948. október 13-án született Kishegyesen. Az általános iskola után Újvidéken óvóképzőt fejezett be, majd később, 1997-ben a Pedagógiai Akadémián szerzett diplomát. Több évtizeden keresztül óvónőként dolgozott Kishegyesen. 2006-ban vonult nyugdíjba.

1996-ban iratkozott be a Kossuth Lajos Tudományegyetem (ma Debreceni Egyetem) néprajzi szakára, ahol 2002-ben diplomázott. Ugyanitt 2007-ben doktori fokozatot szerzett mint néprajzkutató és kulturális antropológus.

Nevéhez fűződik többek közt a Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesületének megalapítása, amelynek 1995-től napjainkig elnöke. Ő indí-

totta el idén a XXIII. alkalommal megrendezésre kerülő Vajdasági Magyar Óvodások Színházi Találkozóját. 1990-től 2002-ig a kishegyesi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület elnöke volt. 2004-től 2012-ig a Gyöngyös-bokréta Fesztiváltanácsának tagja. Tagja még a gödöllői székhelyű Néphagyományörző Óvodapedagógusok Egyesületének, a *Néprajzi Látóhatár*, a *Létünk* és az *Új Kép* folyóirat szerkesztőbizottságának. Kimagasló tevékenységét többször jutalmazták, legutóbb, 2018-ban neki ítelték oda a Magyar Néprajzi Társaság Pro Ethnographia Minoritatum emlékérmet.

2013 óta elnöke a vajdasági magyar néprajzosokat tömörítő Kiss Lajos Néprajzi Társaságnak. Ez idő alatt számos tudományos konferenciát szervezett, konferenciakötetet és egyéb kiadványt szerkesztett a társaság égisze alatt. A tanácskozások közül kiemelkedik a kétévente megszervezésre kerülő *Fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológusok konferenciája*, 2014-ben *Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén* című nemzetközi tanácskozás, 2016-ban a száz éve született Penavin Olga tiszteletére rendezett emlékkonferencia, illetve a tekiai Havas Boldogasszony búcsú- és zárandokhely háromszáz éves évfordulója alkalmából szervezett nemzetközi tudományos tanácskozás, 2017-ben „*Sem magasság, sem mélység nem rettent!*” című, a reformáció 500. évfordulója alkalmából rendezett emlékkonferencia. Szőke Anna szervezőmunkájának köszönhetően a Kiss Lajos Néprajzi Társaság újra a térség egyik legdinamikusabban működő egyesületévé lett, illetve Vajdaság a néprajztudomány diskurzusainak a színterévé vált.

Néprajztudományhoz való kapcsolódása többértű. Óvodapedagógusként elsőként hirdette Vajdaságban a népi kultúra tudásanyagának óvodában való alkalmazhatóságának a fontosságát. A Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesületének megalapításától kezdve elsőként szervezett a térségben néprajzi tematikát tartalmazó továbbképzéseket pedagógusoknak. Ez idővel gyakorlattá vált. Szervezésében számos olyan előadást hallhattak a vajdasági óvodapedagógusok, amelyek a helyi folklór (népmesék, népi gyermekjátékok, népszokások, néptánc stb.) és a néprajz gyermekszemléletének oktatásba való integrálását célozta meg. Az elméleti tudás mellett kiemelten fontosnak tartotta az előadások gyakorlati hozadékát. Az általa szervezett továbbképzéseken folyamatosan szem előtt tartotta a néprajz mellett a helyi tudást és a vajdasági magyar pedagógusok specifikus problémáit orvosló más tudományterületek eredményeit. Így az általa szervezett programokban a vajdasági történelem, művelődéstörténet, nyelvészet, irodalom is helyet kapott, például az ő meghívására az óvodapedagógusok számos alkalommal hallhattak a térség identitásstratégiáiról, a kétnyelvűség, a kettősnyelvűség, a nyelvcsere jellemzőiről, folyamatairól. Szőke Anna népi kultúrából, a

kultúránkból kiinduló szemlélete, illetve óvodapedagógiai módszerei az *El-szaladt a kemence* (2000), *Volt egy pajta* (2002) és a *Ne csak taníts, örökíts!* (2006) című munkáiban körvonalazódnak.

Néprajzsként jelentős kutatásokat végzett Vajdaságban. Kimagasló eredményeket ért el a társadalomnéprajz területén. Terepmunkáit szülőfaluja, Kishegyes mellett leginkább a Vajdaság területén lévő szórványmagyarság körében végezte. Különösen fontos a Versec környéki magyarok körében 2000 és 2005 között végzett kutatása. Az ott élő magyarok identitását vizsgálta szokásaik, vallásuk és az anyanyelvükhöz való viszony alapján. Kutatásának eredményeit az „*Istenfélésre vagyunk utalva*” (2010) című kötetében foglalta össze. Munkája jól szemlélteti, hogy a verseci magyarság az identitását az anyanyelv elvesztése után a vallásgyakorlás és a szokásai életben tartásával őrizte meg. Szőke Anna számos kötetében (*A kishegyesi Szent Anna-templom* [2008]; *Ez a falu más. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához* [2009]; *Etnikai jelenségek Kishegyesen* [2011]; *Örökbe hagyom. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához* [2012]; *Lélek és valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete* [2015]) Kishegyes néprajzával foglalkozott. Legutóbbi munkája *A kártyavár összedőlt. Egy tovatűnt gyermekkor emlékei* (2016), a *Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához* sorozat újabb jelentős alkotása, amelyben a saját gyermekkori emlékeit helyezi néprajzi kontextusba.

A szakmai életút bemutatása után, álljon itt Szőke Annához kapcsolódó személyes élményeim közül a legelső. Szőke Annát 2000 tavaszán Budapesten ismertem meg, amikor felkereste a Folklore Tanszéken Voigt Vilmost, hogy meghívja az óvodapedagógusok számára szervezendő őszi, újvidéki népmese-konferenciára. A Tanár úr, rá jellemző módon, mivel Vajdaságról és népmeséről volt szó, engem, a tanítványát is behívatott, hogy Szőke Annával összeismertessen. A beszélgetés alatt meglepett Anna lelkesedése, szervezőkedve, energiája, amely azt tűzte ki célul, hogy a vajdasági pedagógusoknak a legnagyobb mesekutatók, a kolozsvári nyolcvanadik életévéhez közeledő Nagy Olga, a budapesti Voigt Vilmos és a szabadkai Beszédes Valéria tartson előadást a népmeséről. Ősszel – amikor Vajdaságban mindenkit a délszláv háború vége, illetve Slobodan Miloševićnek a választási eredménye és az október 5-én kitört forradalom hatására történt leváltása érdekelt – óvodapedagógusokkal telt meg az újvidéki színházterem, hogy meghallgassák a jeles folkloristák értekezését a népmeséről. Ekkor szembesültem Szőke Anna hihetetlen energiájával, szervezőerejével, szakmai alázatával. Anna nemcsak a Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesületének tagjait, hanem vajdasági jeles személyiségeket, irodalmárokat, sőt mesemondókat is oda tudott csábítani. Emlékszem, itt találkoztam Bori

Imrével, illetve itt hangzott el Beszédes Valéria mesemondójának, Szöcs Boldizsárnak az a sokat emlegetett mesemondása, amikor a kancatejfürdő motívumnál, a király halálának körülményeit mesélve Boldizsár bácsi megjegyezte, hogy mi is örülnénk, ha a mi vezérünkkel is ez történné.

Annával a kapcsolatunk később, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság kapcsán mélyült el, illetve miután elkezdtem óvodapedagógus szakon tanítani. Számos ponton átvettem a néprajz és az óvodapedagógia összekapcsolására vonatkozó, általa javasolt módszereket, programokat, terminológiát, például a hagyományos kultúrából ismert belenevelődés fogalmát, amelyet ő olyan erőteljesen hangsúlyoz.

Közel két évtizedes ismeretségünk alatt sokszor éreztem, hogy Szőke Anna lelkes és vállalkozó kedvű ember, akinek az életútja eltér a megszokottól. Közösségteremtő, kutató- és szervezőenergiáit a fiatalok is megirigyelhetik. Ennek köszönhetően hetvenévesen is fiatal. Sokszor kértem, hogy mi hajtja? Családja, a mindig büszke férje és fiai? Az a munkaszeretet, amelyet – mint ahogy többször leírta – a családjától örökölt. A tervei, fantáziája, álmai? *A kártyavár összedőlt. Egy tovatűnt gyermekkor emlékei* (2016: 13) című munkájában a gyermekkori játékaik kapcsán írja: „Egyetlen gazdagságunk, amivel rendelkezünk, a fantáziánk volt. Képzelőerőnk nem ismert határt.” Lehet, hogy ez a gyermekkori fantázia irányítja a mostani terveit is? Nem tudom, de az bizonyos, hogy jól látható, hogy a képzelőerő mellett ma már a kutató- és szervezőerői sem ismernek határt. Maradjon ez még sokáig így!

Isten éltesse sokáig Szőke Annát, kívánunk neki és családjának jó egészséget, örömteli, szakmai sikerekben is gazdag, hosszú életet!

SZŐKE ANNA FONTOSABB NÉPRAJZI PUBLIKÁCIÓI

2000

Elszaladt a kemence. Óvónők és szülők kézikönyve. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

Kishegyesi temetkezési szokások. *Híd*, 64: 9. 726–756.

2001

A szakrális tér a művelődéspolitikai kontextusában. *Létünk*, XXI: 1–2. 55–57.

Az utolsó átváltozás üzenete. In: Ando György–Eperjessy Ernő–Grin Igor–Krupa András (szerk.): *Nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón (esélyek, lehetőségek, kihívások)*. (A VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtan-

tató Konferencia előadásai, Békéscsaba, 2001. október 2–4.), Békéscsaba – Budapest. 507–521.

2002

Volt egy pajta: Versről, meséről – Pedagógiai segédkönyv. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

A szakrális tárgyak szerepe egy bácskai magyar faluban. *Ethnica*, 4. 120–125.

Az utolsó átváltozás üzenete. *Létünk*, XXII: 1–2. 96–112.

Családfa nélkül. In: Hódi Éva, Hódi Sándor (szerk.): *Nyolcvan év kisebbségben*. Tóthfalu. 224–231.

Társadalomkép mozaikból. *Aracs*, II: 1. 69.

2003

A szubkultúrák hátterei a vajdasági Kishegyesen. *Ethnica*, 5. 112–115.

Írott és képi azonosítók – A képkultusz szerepe a Versec környéki magyarság fennmaradásában. In: *Vajdasági Magyar Kalendárium*, Szabadka. 234–252.

A szemmelverés hiedelmének magyar–szláv párhuzamai Kárpátalján és a Vajdaságban. *Létünk*, XXIII: 1–2. 96–99.

A messze földön híres kishegyesi kubikosok. *Létünk*, XXIII: 3–4. 106–132.

2004

Az egyház visszaszorulása és az egyén vallási élete a Versec környéki magyarságnál a XXI. század elején. In: S. Lackovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. II. Veszprém. 317–334.

A vajdasági betlehemezés sokszínűsége. In: Gáspár Kinga (szerk.): *Szabad-e bemenni betlehemmel?* (Artes Populares 20.) Budapest. 127–137.

A tolerancia kontaktzónái. *Aracs*, IV: 4. 82–83.

A rokonsági csoportok határai – Adalék Kishegyes társadalomnéprajzához. *Bácsország*, 1–3. 78–89.

Régi és új hagyományok Székelykeve vallásos életében. *Ethnica*, 6. 5–9.

A kishegyesi fiatalok magatartásformái. In: *Vajdasági Magyar Kalendárium*, Szabadka. 186–195.

A kontaktzónák határviszonyai a Versec környéki településeken. *Létünk*, XXIV: 3–4. 68–80.

2005

A küszöbjelleg tünetei mindennapjainkban. *Aracs*, V: 2. 51–55.

Kishegyesi keresztek. *Bácsország*, 1. 69–76.

Írott és képi azonosítók – A képkultusz szerepe a Versec környéki magyarság fennmaradásában. *Bácsország*, 2. 78–83.

A nyelv szerepe az egyén identitásában Nagyszerez és Udvarszállás példáján. *Bácsország*, 3. 91–97.

Útszéli keresztek Kishegyes település területén. In: S. Lackovits Emőke–Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.* (Konferencia Sepsiszentgyörgyön. 2005 szeptembere.) Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 357–371.

A magyar nyelvű néprajzi kutatás helyzete a Vajdaságban. *Néprajzi Látóhatár*, 14: 1–2. 5–15.

A nyelvi kontaktzónák határviszonyai a Versec környéki településeken. In: Klamár Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Aszód, 108–118.

Adatok a vajdasági Kishegyesen élt zsidók történetéhez. *Néprajzi Látóhatár*, 14: 3–4. 211–237.

2006

Ne csak taníts, örökíts! A vajdasági magyar óvodapedagógia tíz éve. Összeállította és szerkesztette: Szőke Anna. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

„Hol a szükség kínja nagy...” Életrajzok. In: *Vajdasági Magyar Kalendárium*, Szabadka. 254–264.

Írott és képi azonosítók – A képkultusz szerepe a Versec környéki magyarság fennmaradásában. In: Török József (szerk.): *Kép, képmás, kultusz*. Szeged, 146–160.

2007

A Versec környéki magyarság. Egy ötéves kisebbségkutatás töredékei. In: *Jászkunság*, 3–4. Szolnok. 133–149.

A kisebbségi sors hatása a házasságok alakulására. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek: társadalom és gazdaságkutatási eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve. 247–258.

2008

A kishegyesi Szent Anna-templom. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka.

Dicsértessél óh áldott víz... A vízzel kapcsolatos szent és profán elemek Kishegyességszomszédjában. *Bácsország*, 1. 75–79.

A történelmi tényezők hatása a földbirtok értékének alakulására. *Bácsország*, 3. 36–43.

Valami texas. In: *Vajdasági Magyar Kalendárium*, Szabadka. 232–235.

A nemzeti identitás szakrális térbe helyezése. In: Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Bennünk élő múltjaink. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta. 369–387.

Adatok a kishegyessi zsidók történetéhez. *Bácsország*, 4. 36–45.

2009

Ez a falu más. Fejezetek Kishegyességszomszédjához. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka.

Ha otthagynám a templomot, megverne a Jóisten. Három eltűnőben lévő szóránytelepülés szervező egyéniségeinek áldásos munkájáról. *Bácsország*, 1. 68–71.

Mink itt istenfélésre vagyunk utalva. *Aracs*, IX: 3. 21–70.

Régi és új hagyományok Székelykeve vallásos életében. *Bácsország*, 3. 57–61.

The effects of historical factors on changes in the of landed property in Vojvodina. In: *Trends in Land Succession*. Cluj University Press, Cluj Napoca Romaniei. 167–181.

A szikicsi németek a kishegyesiek emlékezetében. In: Nagy István–Kutnyánszkné Bacskai Eszter (szerk.): *Németek a Kárpát-medencében konferencia anyaga*. (Bonyhádi Evangélikus Füzetek 2.) Bonyhád, 51–78.

Az emlékezet felfrissítésére szükség van. Magyar emigránsok a vajdasági Kishegyesen. In: Bartha Elek–Keményfi Róbert–Marinka Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban*. Debrecen, 425–440.

2010

„Istenfélésre vagyunk utalva”. *Tanulmányok Dél-Bánát népeletéből*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.

Napjaink vallási jelenségei a kishegyesi romáknál. In: Dévavári Beszédes Valéria–Silling Léda (szerk.): *Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére*. Bácsországi Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 149–160.

2011

Etnikai jelenségek Kishegyesen. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka.

Lakodalmi táplálkozási rend Kishegyesen. *Bácsország*, 3. 56–58.

2012

Örökbe hagyom. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka.

A tér és idő szakralizációja az érintkezési pontok formarendjében. In: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken. 2011*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság. Újvidék. 494–500.

2013

Néptanítók hagyományörző munkássága. In: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2012*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság. Újvidék. 362–391.

Ha otthagynám a templomot, megverne a Jóisten. Három eltűnőben levő szórványtelepülés szervező egyéniségeinek áldásos munkájáról. *Bácsország*, 4. 24–27.

Bábaasszonyok Kishegyesen. *Híd*, 10. 127–150.

2014

Egy elkezdett kutatás folytatásaként. *Híd*, 1. 61–66.

Nem vagyok kisebbség. *Bácsország*, 1. 115–116.

A rozmaring különös jelentősége a kishegyesi ünnepnapokban. *Bácsország*, 2. 86–88.

Kultúrtörténetek Jung Károly tiszteletére. *Híd*, 6. 27–32.

„Be vagyok havazva”. Egykorvult közmondások, napjaink szólásai. *Híd*, 6. 77–86.

2015

A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka.

Néprajzi szociográfia (bevezető). *Híd*, 1. 29–33.

Szusara. *Híd*, 1. 68–79.

A történelmi tényezők hatása a földbirtok értékének alakulására a Vajdaságban. In: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2014*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság. Újvidék. 426–442.

2016

A kártyavár összedőlt. Egy tovatűnt gyermekkor emlékei. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Grafoprodukt Nyomda, Szabadka.

Raffai, Judit–Szőke, Anna (ed.): *Fénytörés. A 100 éve született Penavín Olga tiszteletére rendezett emlékkonferencia rezümékötete.* (2016. 05. 11–12. Palics–Szabadka.) Kiss Lajos Néprajzi Társaság. Szabadka.

Raffai Judit–Szőke Anna (szerk.): *A tekiai Havi Boldogasszony köszöntése (1716–2016). A 300 éves tekiai kegyhely tiszteletére rendezett nemzetközi néprajzi konferencia rezümékötete.* (Temerin–Tekia–Karlóca–Újvidék, 2016. 08. 4–6.) Kiss Lajos Néprajzi Társaság. Kishegyes.

2017

Szőke Anna (szerk.): *A tekiai Havi Boldogasszony köszöntése (1716–2016). A 300 éves tekiai kegyhely tiszteletére rendezett nemzetközi néprajzi konferencia tanulmánykötete.* (Kulturális értékeink a Kárpát-medencében II.) Kiss Lajos Néprajzi Társaság. Kishegyes.

“Our Imagination Does Not Know the Limits”

On the Occasion of Anna Szőke’s Birthday

The Ethnologist Association “Lajos Kiss” this year celebrates the seventieth birthday of Anna Szőke, kindergarten teacher and ethnographer. The lifelong activities of Anna Szőke are recognized not only among ethnologists of Vojvodina, but also among the Hungarian ethnological profession. On the occasion of her birthday, these numerous professional works were published in the scientific magazine “Létünk” (Our Existence). A brief review of the printed essays gives a picture of her diverse professional relationships, of the personality of Anna Szőke, as well as her ability to connect to a community both young and older people, ethnologists, representatives of other humanistic sciences, ethnographers, researchers and top experts from Vojvodina, as well as from the Carpathian Basin. Her unusual lifestyle is not only unique and conscious, but it represents a life path of a person who is very active and brave and who realizes her dreams.

Key words: Anna Szőke, ethnology, kindergarten pedagogy, Vojvodina

„Mašta ne poznaje granice”

Povodom rođendana Ane Seke

Etnološko udruženje „Lajoš Kiš” ove godine slavi sedamdeseti rođendan Ane Seke (Szőke Anna), vaspitačice i etnologa istraživača. Dosadašnjoj delatnosti Ane Seke odaje priznanje ne samo vojvođanska, nego i mađarska etnološka struka. Povodom njenog rođendana nastali su i brojni stručni radovi objavljeni u ovom broja časopisa „Létünk” (Naše postojanje). Letimičan pregled radova takođe stvara sliku o razgranatim stručnim vezama i o ličnosti Ane Seke, kao i njenoj sposobnosti da poveže i mlade i starije, etnologe, predstavnike drugih humanističkih nauka, etnografe sakupljače, vrhunske stručnjake, Vojvođane i istraživače iz Karpatskog basena u jednu zajednicu. Njen neuobičajen životni put nije samo jedinstven i osvešćen, nego snam se kroz svoj životni put predstavlja osoba koja je vrlo delatna i hrabra i koja ostvaruje svoje snove.

Ključne reči: Szőke Anna, etnologija, pedagogija, Vojvodina

Beérkezés időpontja: 2018. 07. 23.

Elfogadás időpontja: 2018. 07. 25.

VEREBÉLYI Kincső

: Dsc. folklorista, egyetemi tanár

: verebelyi.kincso@gmail.com

IDENTITÁSKONSTRUKCIÓK ÉSZAK-
BÁCSKÁBAN A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN*On Constructing Ethnic Identity in Northern Bácska
in the Middle of the 19th Century**Konstrukcije etničkog identiteta u severnoj Bačkoj sredinom 19. veka*

Tanulmányunkban egy olyan forrásra hívjuk fel a figyelmet, amely sok szempontból értelmezhető dokumentum. A közelmúltban Nebojszki László *Felső-bácskai települések néprajzi-helyrajzi leírása 1859–60-ból* (Argumentum Könyvkiadó, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2017) címen az eredeti német szöveget és magyar fordítását adta közre. A gyűjtemény a 19. század közepén közigazgatási egységként kezelt Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzója rendeletére a terület falvaiban számos kérdésre kiterjedő felmérés egy része (27 település). Ennek az anyagnak alapján kíséreltük meg annak a folyamatnak az elemzését, amelynek során a terület telepített, soknemzetiségű falvaiban társadalmi konstrukcióként az identitás, sőt identitások felépültek. Az identitás interiorizálása többféle folyamat összegződése. A kezdetektől többnemzetiségű Magyarországon különösen érdekes a hazai nemzetiségek – köztük a magyarok – etnikai tudata kialakulásának a története.

Kulcsszavak: etnikus tudat, 19. századi történeti népleírás, etnikus sztereotípiák, lokális identitás, multietnikus identitás konstruálása

Az utóbbi évtizedekben több tudományág keretében is számos tanulmány született az identitás témakörében. Ezen belül – olykor égető politikai aktualitással bír – az etnikai identitás kérdése. Az ma már közhely, hogy az identitás társadalmi konstrukció, sőt az is közhely, hogy az egyén több identitással is rendelkezhet. Az identitás interiorizálása többféle folyamat összegződése. A kezdetektől többnemzetiségű Magyarországon különösen érdekes a hazai nemzetiségek – köztük a magyarok – etnikai tudata kiala-

kulásának a története. Tanulmányunkban egy olyan forrásra szeretnénk a figyelmet felhívni, amely a történeti összehasonlító módszer (KELLER 2005, TOMKA 2005), a kontextuselemzés bevonásával nem pusztán adatok halma, hanem sok szempontból értelmezhető dokumentum.

A néprajztudomány már régen hasznosítani tudja az olyan iratfélét, mint amilyenek az anyakönyvek, hozományi leltárak, végrendeletek, vagyonmegosztásra vonatkozó peranyagok, kézműves áruk jegyzékei, mesterségszótárak – még a templomgombokban elhelyezett írások is. A források nagy része tárgyak és tények konkrét megnevezését tartalmazza. Gyakran az adat évszáma lesz értéként interpretálva valamilyen történetiséget bizonyítani kívánó írásban. Ritkább az a megközelítés, amikor az adat értékeléséhez a kutató széles körű ismeretei alapján hoz létre olyan kontextusokat, amelyek az adatok jelentését és jelentőségét segítenek megismerni. A közelmúltban Nebojszki László *Felső-bácskai települések néprajzi-helyrajzi leírása 1859–60-ból* (Argumentum Könyvkiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2017) címen kiadott gyűjteménye több téma kidolgozásához is nyújt fogódzókát. A 19. század közepén közigazgatási egységként kezelt Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzója, gróf Johann Coronini-Cronberg 1859 januárjában kelt levelében rendelt el olyan adatfelvételt, amelynek alapján helytörténeti-néprajzi monográfiát kívánt összeállítani az adott területről. Felhívását, a készülő mű alapjául szolgáló adatokra vonatkozó kérdőívet és ennek a kitöltéséhez útmutatót juttatott el az érintett helységek előljáróihoz, valamint az egyházi vezetőkhez is. A négy témakört felölelő, körülbelül 4 tételből álló kérdőív egy része földrajzi és meteorológiai jellegű, a másik része – mai szóval élve – néprajzi. A megjelent kötet a Császári és Királyi Helytartósághoz beküldött válaszokból azokat válogatta ki – összesen *huszonhetet* –, amelyek a mai Magyarország déli részén, illetve közvetlenül a szerb határ másik oldalán fekvő községből származnak. Az összes anyagnak körülbelül egyharmada, a most közreadott részében nem térünk ki arra, hogy a nyelvjáráskutatás számára mennyire jelentős ez a forrás, mivel a beküldött válaszok feltételezhetően a hivatalos nyelven íródtak. A szövegek írói némelykor értékes nyelvi tudatosságról is tanúbizonyságot tettek, különösen azokban az esetekben, amikor szinte helyenként eltérő nyelvjárásról adtak beszámolót. A kötet a német szöveg teljes magyar fordítását is tartalmazza. A Vajdaság és Bánság egykor e kormányzósághoz tartozó községeinek felmérését német nyelvű kéziratként őrzi a Temes Megyei Állami Levéltár. Az etnikai identitásvizsgálatok szempontjából ideális a terep és az időpont (BÁRTH 1992, 1996, BARÓTI 1893–1907, BUCHMANN 1936, SENZ 1987).

A Nebojszki László kötetében előforduló 27 település – még ha voltak is történeti előzmények – újonnan keletkezett, illetve népesült be (BÁRTH

1992, 1996, BARÓTI 1907, BÉL 1982, BUCHMANN 1936, DÁVID–POLONYI 1980, FARAGÓ–ŐRI 2008, KAMARAI UTASÍTÁSOK 1899, KOLLEGA TARSOLY I. 2011).

A kérdőívre választ adók az első vagy későbbi telepesek utódai, azaz a körülbelül negyedik generáció már nemigen ismeri az indulás körülményeit, emlékei nincsenek, csak a közösségi emlékezés segít olykor a múltra vonatkozó kérdések megválaszolásában, meg a képzelet, amely a helységnevek népi etimológiai magyarázatában nyilvánul meg. A távolabbi múltból a letelepülés ténye az a közös pont, amely az identitást képező ún. mitologikus narratívákat összekapcsolja.

– *„Béregyh község betelepülése azokban az években történt, amikor a pogányok a boszniai pusztákon és az országon átvonultak, azt kard és tűz által pusztították. Ezek után menekültek a bosnyákok ide...”* (NEBOJSZKI 2017: 542).

– *„A község első lakói bunyevácok voltak. [...] Az első megtelepedés ideje ismeretlen, mindenesetre 1755-től kezdve történhetett, ettől datálódhatnak a legrégebbi iratok”* (NEBOJSZKI 2017: 548).

– *„Csátalya alapításának ideje, módja és a betelepítő személye ismeretlen, a jelenlegi lakosok állítólag Felső-Ausztriából származnak [...] ami már abból a körülményből is világosan kitűnik, hogy a településen még találhatók olyan idős emberek, akik állításuk szerint szüleikkel mintegy 75–80 évvel ezelőtt vándoroltak be ide”* (NEBOJSZKI 2017: 564).

– *„A község első lakói a főleg magyar cselédekkel érkező dalmát állattartók voltak. [...] Az 1782-es esztendőben a magyarországi Soroksárról több német család telepedett le...”* (NEBOJSZKI 2017: 573).

– *„Általános vélekedés szerint a jelenlegi település határától északra a török inváziót megelőzően egy helység lehetett...”* (NEBOJSZKI 2017: 624).

– *„Egyébként a hagyomány úgy tartja, hogy Kollut települést a Horvátországból bevándorolt sokacok alapították...”* (NEBOJSZKI 2017: 643).

– *„Úgy mondják, a jelenlegi helység keletkezése előtt ezen a vidéken nagyon sok madár vert tanyát, ami alapján a környezetet lakhatóvá tevő magyarok a helyet Madarasnak nevezték...”* (NEBOJSZKI 2017: 679).

– „Az emberek elmondása szerint a Tataháza elnevezés két szó...” (NEBOJSZKI 2017: 748).

Lényegében olyan kísérleti terepről van szó, ahol a bunyevácok (dalmáták), magyarok, németek, szerbek történetei közelítőleg azonos intervallumon belül telepednek le azonos helyen. A 19. század közepére a települések elhelyezkedése megszilárdult, a közigazgatás egységes és rendezett, a közösséggé válást segíti az azonos vallás (CSEPELI–ÖRKÉNY–SZÉKELY 2002). A vallás közösség és identitásképző funkciója közismert: A Felső-Bácska bemutatott településein a „*dalmáták, németek, magyarok*” római katolikusok voltak (NEBOJSZKI 2017: 450). Ritkább az a megjegyzés, hogy a „*vegyes népességben*” görög katolikus csoportok is vannak (NEBOJSZKI 2017: 545). A zsidók megkülönböztetése a vallást veszi figyelembe (NEBOJSZKI 2017: 504, 541). Kivételes megfogalmazásnak számít például Mélykút lakosságáról szólva: „*Magyar nemzetiségűek és izraeliták, az előbbiek felekezetük szerint római katolikusok, reformátusok és evangélikusok, az utóbbiak izraeliták*” (NEBOJSZKI 2017: 706).

A kérdőív készítésének idejére már bejárható településhálózatról kapunk ismertetéseket. Alig egy-két olyan hely van, amelyek esetében még a „puszta” megjelölést használták – noha az oda tartozó szállásokkal, tanyákkal együtt a lakosok száma ötszázötvenhat fő (MATHEOVICS). Baja mezőváros ténylegesen a vidék kereskedelmi és kulturális központja – alábbi elemzéseinkben az erre vonatkozó adatokat nem vesszük figyelembe.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az életvitel külső kereteit a központi hatalom megteremtette, a településeknek pedig még maradt annyi mozgáster, hogy ezek egy részét a saját adottságai szerint töltse fel. (Itt most nem foglalkozunk azzal, hogy a kérdőív kibocsátása is a hatalom ellenőrzési eszköze. Egyebek között azért sem, mert a kérdőívvel összegyűjtött adatok értékelésére a közigazgatási viszonyok megváltozása miatt soha nem került sor.)

Jó példa erre az iskola. Az 1850-es évek végére minden helységben létezett legalább kétosztályos iskola, gyakran a község hozta létre és fizette a tanítót is (MÉSZÁROS 1996).

A 26 település közül 5-ről – Almás, Bajmok, Béreg, Bikity, Sztanisics – jelzik határozottan, hogy több nyelven folyik az oktatás. Egyetlen nyelven való oktatást Kunbajáról jelentenek (német), a többi helyről nem jellemzik az oktatás nyelvét. Ahol a zsidó lakosság elég népes volt, ott működött külön zsidó elemi iskola is: Almás, Bajmok, Jánoshalma. A kérdőívekre adott válaszok a hivatalos német nyelven íródtak, a tájnyelvre vonatkozó kérdésekre is túlnyomórészt német tájnyelvi változatokat közöltek.

Megjegyzendő, hogy a bemutatott községekben – néhány kivételtől eltekintve – a németek vannak többségben, ám a hivatalos beadványok akkor is németül íródtak, ha magyar vagy bunyevác az aláíró. Bácsbokod példája jellemző:

„Az iskola 1845 óta áll, és községi erőből épült és fenntartott, 2 osztályos 3 tanítóval. Az órákat német, magyar és bunyevác nyelven tartják a 201 lánynak és 227 fiúnak” (NEBOJSZKI 2017: 552).

A magyar lakosságú Jánoshalma mezővárosban: *„Tanintézetek: a 6 osztályos elemi iskola, amelyből 3 a fiuké és 3 a lányoké. Igazgató a plébános/: esperes/ és van még egy iskolafelügyelő, az órákat 6 tanító magyar nyelven tartja”* (NEBOJSZKI 2017: 625).

Csávolýról közlik a következőket: *„A német lakosságon belül, különösen a fiatalok között az elemi ismeretek terjednek. A bunyevácok nyomtatott szöveget a saját nyelvükön többnyire tudnak olvasni, az írásban azonban kevés kivételtől eltekintve járatlanok”* (NEBOJSZKI 2017: 580).

Az identitás *nyelvi alapja* a földművelő lakosság körében sértetlennek látszik. A lakosság jellemzésénél egyetlen esetben jegyezték meg, hogy a magyarok idegenkednek azoktól, akik nem értik a nyelvüket (NEBOJSZKI 2017: 720).

A szövegek értékét növeli az, hogy nem a kérdőívekre érkezett válaszok alapján történt összegzést olvashatjuk, hanem a helyi szinten megfogalmazott válaszokat, amelyek a korabeli „adatközlőkről” nem közvetetten, hanem alig megszépítetten is adnak információkat. Ahhoz, hogy a községi elöljárók – bírók, jegyzők, némelykor papok – német nyelven írják meg a megfelelő adatokat, negyven kérdést tartalmazó útbaigazítást kaptak. A kérdőíveket igen változatos terjedelemben és alaposággal állították össze, hasonló módon a válaszok is sokfélék (BÁNSZKY 2011).

Mária Terézia, majd II. József korában a különféle célok jegyében fogant összeírások birodalmi és lokális szinten is ismétlődni kezdtek. A statisztikai felmérések, a táj és természeti leírásokba foglalt néprajzi ismeretek, a kialakulóban lévő új műfaj, a helytörténeti monográfia képezik azokat a megismerési és ismeretközvetítő formákat, amelyek együttesen jelenthettek mintát a tervezett mű megírásához (BÉL 1982, DÁVID–POLÓNYI 1980, FÉNYES 1984, PAPP 2002, lásd még NAGY KÁLÓZI 1943, KOVÁCH 1998, KOCSIS 1999, KOLLEGA TARSOLY 2011, PAPP 1997).

Már abban a korban vagyunk, amikor az emberek kezdik a természeti és épített környezetüket is észrevenni és értékelni. Nálunk ez a korabeli folyó-

iratok útleírásaiban érhető tetten a leginkább. Ipolyi Arnold például 1856-ban utazta be az Ipoly völgyét (IPOLYI 1993).

Ugyanakkor a természeti környezet gazdasági kihasználhatóságát is a táj pontos ismerete alapozza meg. A később kibontakozó *gazdaságföldrajz* körvonalai is megmutatkoznak, amennyiben az említett kérdések és a mellettük feltett további kérdések által megvonható horizontot figyelembe vesszük (VOFKORI 2002). Az első két fejezet kiegészítése az Ember című fejezettel pedig ugyancsak egy földrajzi diszciplína, a 19. század végén kibontakozó, ún. emberföldrajz felé mutat. Emlékeztetésül utalok arra, hogy a hazai néprajz számos jeles képviselője felsőfokú tanulmányait a 19–20. század fordulóján földrajzból végezte. Czirbusz Géza ennek a korszaknak és az említett tudományszaknak a legismertebb képviselője (CZIRBUSZ 1913).

Az említett kérdőív és a mellékelt útbaigazítás sok fejtrezésre ad alkalmat, mivel összeállítója valószínűleg az államigazgatásban előforduló, ma még akár ismeretlen mintákat vehetett figyelembe a munkájánál, és a helyszíntre való adaptálással nem foglalkozott. A felvetett kérdések témacsoportjai egyfelől a korszak különböző tudományterületeire vonatkozó átlagos vagy annak feltételezett szintjét képviselik, másfelől a közigazgatás, pontosabban a hatalom tájékoztatói horizontját is érzékeltetik. A gazdálkodásra vonatkozó adatok akár gazdaságföldrajzi szempontból is értékesek lehetnek (lásd TAKÁCS 1991, VOFKORI 2002).

A népelet iránti érdeklődés pedig azt is megmutatja, hogy a felsőbb társadalmi rétegek, a közigazgatás milyen képpel rendelkezik a falusiakról. Az összeállítás célja tényfeltárás ugyan, de nem eléggé tudatosan szerkesztett.¹ Jelentősége abban teljesedik ki, hogy a falvakban hivatalos viselők reflektálni kényszerülnek a kérdésekre, ami olykor tudásszintfelmérésnek is beillik, máskor pedig önálló véleményalkotásra késztet. A válaszok tartalmi, a tartalmak kifejtésének a módja, ugyanúgy, mint a kihagyott kérdések, a kérdőív szövegének az ismétlései, lényegében értékelők is. Ez az értékelés irányulhat a kérdésre, magára a kérdésben megfogalmazott tárgyra és a válasz megfogalmazójára. Mivel pontos ismereteink nincsenek sem a kérdőív, sem a válaszok megfogalmazóit illetően, ezért szinte kérdéscsoportonként lehet mérlegelni azt, milyen tudásszinten is alakul ki a kérdés-felelet által létrehozott diskurzus. (Figyelembe kell venni, hogy a falu előjárói nem voltak a közigazgatás szakemberei. CSIZMADIA 1975, FARAGÓ-ŐRI 2008.)

¹ A III. rész: Az Ember kérdései nem érzékeltetik például azt, hogy a korábbi egészségügyi, építkezésre vonatkozó, tűzrendészeti, vagy a babona felszámolását célzó rendeletek érvényesülésének a mértékét kívánták-e felmérni. Alapos történelmi feltáró kutatás tenné világossá a rendeletek hatékonyságát, egybevetve azokat a felmérés adataival.

Az útmutató részletesen kifejtve az alábbi témákat jelölte meg:

I. rész

Település neve

- a. a település története
- b. a település fekvése
- c. hatóságok, hivatalok, egyesületek
- d. közlekedési eszközök
- e. hegységek
- f. tájkép
- g. távlatok
- h. vizek
- i. barlangok
- k. romok, kastélyok, emlékművek, dokumentumok

II. rész

A. Éghajlati viszonyok

- a. napfelkelte és naplemente
- b. hőmérséklet
- c. széljárás
- d. nedvesség és eső
- e. viharok
- f. hó
- g. évszakok
- h. légnyomás

B. A talaj struktúrája és összetétele

C. Növények (négy csoport)

D. Állatok (öt csoport)

III. rész

A. A terület felosztása, állapota és művelése

B. Termékek és ipar

- a. bányászat
- b. mészégetés
- c. kőfejtés
- d. üveghuta
- e. egyéb gyártmányok
- f. faszénégetés
- g. faipar
- h. állattenyésztés

- i. halászat
- k. új iparágak fejlesztéséhez a meglévő adottságok
- l. kereskedelem
- (négy csoport)

IV. rész

Az ember

- a. népesség
- b. a meglévő oktatási intézmények
- c. a meglévő humanitárius intézmények
- d. lakás
- e. táplálkozás
- f. ruházat
- g. szobaberendezés
- h. szokások
- i. előjelek
- j. babonás szokások
- k. szórakozás
- l. nyelvjárás
- m. közmondások
- n. költészet
- o. éneklés
- p. kiemelkedő személyiségek
- q. mondák és mesék
- r. emberi jellemvonások

A kérdések a korabeli városi értelmiség műveltségét és községekkel kapcsolatos elképzeléseit és elvárásait tükrözik. Például az útmutatásban megfogalmazódik az, hogy *gyógyszerészek, lelkészek, orvosok, tanítók és „más szakemberek”* segítségét kell kérni a válaszok megfogalmazásához. Gyógyszerészekről egyáltalán nem, a többiekéről csupán foglalkoztatottként esett szó az anyagban. Csupán egy alkalommal szerepel név szerint pap (NEBOJSZKI 2017: 727). A válaszokat általában a községek bírója és jegyzője írja alá, feleslegesnek tartva azt, hogy segítség igénybevételel jelezzék. A válaszadók többször is megemlítik, hogy a községek lakói nem kedvelik az orvosokat. Ez nemcsak egyes községekre, hanem a népesség egészére jellemző volt még száz évvel később is. Az egészségügyi ellátásról az itt közölt kéziratok alapján csak halvány képet lehet alkotni, ám összehasonlíthatjuk ezt *Baranya vármegyének orvosi helyirata*, Pécssett

1845-ben közreadott munka adataival, amelyet Bács-Bodrog vármegye tiszai kerületének 1840-ben megválasztott főorvosa, Hölbling Miska írt. (Hölbling ugyanebben az évben Baranya vármegyében másod-főorvos, később főorvos lett. Baranyai tapasztalatai nemigen térhettek el a felső-bácskai viszonyok közepette szerezhető tapasztalatoktól. HÖLBLING 1845, vesd össze DEÁKY 2002.)

A kérdések megfogalmazójának a szándéka nem igazán értelmezhető minden esetben, például akkor, amikor az Alföld közepére vonatkozóan a tájkép és a kilátás iránt érdeklődik. Ugyanakkor az ezekre és néhány más kérdésre adott válasz „sorai közül” is kitűnnek a lokális tudat kialakulására utaló jegyek.

A véleményalkotó szerint Almás „bájos látképet” és környékre „szép kilátást” nyújt (NEBOJSZKI 2017: 452). „Helyzetét és a környező helységeket tekintve Bajmokat szépnek, romantikusnak lehet nevezni” a szöveg szerint (NEBOJSZKI 2017: 498). Bátmonostor is „kellemes látványt nyújt a szemnek” (NEBOJSZKI 2017: 532).

„Ha Gakova felől jöve az út a legmagasabb pontot eléri, ahonnan Gara már látható, akkor az említett sós állóvizeknek köszönhetően feltárul a bájos tóvidék” (NEBOJSZKI 2017: 616).

Kunbaját így jellemzik: „Jóllehet nincs hegy, mégis a helység csodálatosan szép és romantikus tájként, igazi édenkertként hat...” (NEBOJSZKI 2017: 662).

Kákonyi Béla, a plébános pedig a Felső-Magyarországról, Baranya és Tolna megyéből érkező tiszta magyar lakosú Baracs-káról a „Jellembeli jellegzetességek”-et illetően a következőket állapítja meg: „Ennél a pontnál kimutatható, hogy ezeknek az embereknek csak a községre jellemző szokásaik vannak, az életmód, a ruházat és a gondolkodásmód tekintetében. Ezek nem hagyományozódnak át a környezetben élő emberekre, hanem a saját szokásuk marad, és a gyermekek a szüleiktől veszik át. Emellett arra is ügyelnek, hogy a helység ne vegyen fel idegen szokásokat” (NEBOJSZKI 2017: 859).

Csaknem szó szerint ismétlődik ez a szöveg Csátalja német lakosú település esetében is – nyilvánvalóan az útmutatás szövegének hatására (NEBOJSZKI 2017: 572). A magyar lakosságú Mélykút földműveseiről is az a vélemény, hogy: „...ragaszkodnak szokásaikhoz és a régihez, az újításokat nem kedvelik... A nyelvüket beszélőkkel szemben sokkal bizalmasabbak, mint azokkal, akik ezt nem értik. Emellett velük született nemzeti büszke-

séggel bírnak, és a szülőföld a legdrágább számukra” (NEBOJSZKI 2017: 720).

Csaknem azonos Csátalja előjáróinak a véleménye is: „*Jellembeli jellegzetességek: Ennél a pontnál megjegyzendő, hogy az itteni népnek megvannak a saját, csupán a községre jellemző szokásai, vonatkozzon ez akár az életmódra, a ruházatra vagy a művészetre. A környezetben élő emberektől nem vesznek át semmit, megmaradnak saját szokásaiknál, amelyeket a gyermekek apáiktól örökölnek, nagyon ügyelnek arra, hogy a helységben ne terjedjenek el idegen szokások*” (NEBOJSZKI 2017: 572).

A magyar Kövesdi Pál bíró mellett a nyilvánvalóan nem magyar származású Milassevits Antal jegyző jegyzi a fenti megállapítást. Nem is etnikai, inkább a lokális kötődés jeleként értelmezhetjük a következő megállapítást:

„*Itt igen tisztán beszélnek a magyart, és alig érzékelhetők eltérések az írott nyelvhez képest*” (NEBOJSZKI 2017: 606).

A település egészéről alkotott pozitív kép, a változásokkal szembeni tartózkodás, bizonyos értelemben a mobilitás elleni tiltakozás, az életviszonyok rendezettségére való törekvés, az otthonosság megteremtésének vágyaként tükröződik. A 19. század közepére a vegyes etnikumú tájon körvonalazódik a „szülőföld”, sőt a „haza” fogalma és érzete konkrét tapasztalati alapon. A települések vezetői a lakosok képviselőjében olyan önképet adtak, amelynek alapján a *lokális identitás* közösségi és egyéni szinten való kibontakozását állapíthatjuk meg. A korszak nemzetállamok felépítését célzó törekvéseinek a hatását nem tudjuk igazolni.

A szövegeket olvasva félmondatokból, odavetett megjegyzésekből következtethetünk arra, hogy a földművesek önbecsülése – identitása – a saját elvégzett munkájukon alapult.

„*Általában a lakosok gazdálkodóként különösen elfogultak földjük, házaik és az előállított termékeik iránt... A jólét adja nekik azt a gondolatot, hogy ügyességükkel sokat szerezhetnek, és mindezekre, mint vagyoni állapotukra büszkék. Ebből következik, hogy a magánzókat, a hivatalnokokat, a tanultakat és mindenkit, aki nem fizikai munkából él, mint naplopót irigylük, aki fáradtság nélkül is boldogan él... Ezért tisztelik a dolgosságot, szorgalmat, a vallásosságot és a jó erkölcsöt, röviden minden erényt, amelyek az embert a henyéléstől távol tartják*” (NEBOJSZKI 2017: 653).

Ebből a nézőpontból következik, hogy a földesúr mellett a tisztségviselők, a pap, az iparosok – még ha foglalkozásuk mellett földet is művelnek – sokkal inkább számítanak *idegennek*, mint a más nemzetiségűek. A felsoroltakra a válaszok nem is igen térnek ki (NEBOJSZKI 2017: 562). A zsidók a lakosság számbavételénél mindig szerepelnek, pár mondatnyi jellemzésük a más etnikai, vallási csoportok mellé helyezi el őket. A cigányok ritkán tűnnek fel, mintegy kiegészítő funkciót betöltve a községek életében. Valószínűleg ez az alapja annak is, hogy „*Kiemelkedő személyiség*”-et alig tart meg emlékezetében a falu közössége.

A munka és ennek eredményessége az az alapérték, amelyre az etnikai csoportok jellemzése felépül, és amely a közvéleményként sztereotipizálódott:

„*A lakosság jellemzőiből következik, hogy a földművesek közé tartoznak: e sajátosságuk bizonyítja, hogy egyetlen megélhetési forrásuk a szántóföldi növénytermesztés, így jellembeli vonásaik a földművességhez kapcsolódnak*” – állapítja meg Madaras jegyzője, Heub Mihály (NEBOJSZKI 2017: 694).

Lényegében az általánosnak mondható kép a következő:

„*Jellembeli jellegzetességek. A németek nagy munkakedvvel vannak megáldva, hasznot keresőek és takarékosak.*

A szerbek munkakedve kisebb, szívesen élnek kellemesen és jól.

A magyarok és a szlovákok tettvágyuk alapján a németek és a szerbek között állnak, és életmódjuk sokkal összefogottabb.

A cigányok természetüknél fogva még a könnyű munkát is elkerülik, csupán lopásokból tengődnek, az idősebbek kéregetnek. A helyiek is, mint mindenütt megfigyelhető, muzikálisak.

A zsidók, mint mindenhol, kereskedelemre és cserére adják magukat. Haszonlesők és a legrosszabb életvitelt vezetik, mégis a luxus legnagyobb tisztelői” (NEBOJSZKI 2017: 747).

Szociológiai szempontból nyilvánvaló tehát, hogy az identitás alapja a földművelő nehéz *munka*. Mércé és érték egyszersmind.

A már vázolt identitást konstruáló alappillérek mellett elemezhetjük azokat a témaköröket is, amelyek a reprezentáció szféráit is jelenthetik az adott kontextusban. Ebben a keretben a *másodlagos identitásindikátorokat* az életvitel szinte bármelyik eleme megjeleníthet. A szövegek alapján úgy

tűnik, hogy a munka, a munkával töltött idő és ennek az ellenpólusa az osztályozási rendszer alapja, bárholnan kezdődjön is a rendszer felépítése. A tisztaság, a táplálkozás, viselet, bútorzat, szórakozások (a költészet, zene, a tánc), valamint a karakter és a temperamentum² azok az alapelemek, amelyek elsősorban a mindennapok (munka) és az ünnepek (szórakozás) ellentétpárra épülő gyakorlatokban alakítják, vagy nem alakítják ki identitásra jellemző vonásaikat. Az alábbi példákkal azt kívánjuk érzékeltetni, hogy az identitások nemcsak az idők folyamán épülnek ki, hanem hierarchiába is rendeződnek. Mivel a fent felsorolt területeken sokkal gyakoribb az általános jellemzés, mint az etnikai sajátosságok kiemelése, ezért vonhatjuk le azt a következtetést, hogy ezek a különbségek nem voltak alapvetők – legalábbis ebben a korszakban még nem. Ugyanakkor szinte a születés pillanatában figyelhetjük meg azt, hogy a németek munkabírása olyan érték, amely előítélletté válva az értékelés egész rendszerében mérvadó. A szövegek – vélemények – hitelessége azokban az esetekben tűnik igazán megbízhatónak, amikor a sztereotipizált rangsortól eltérnek, vagy ingadozások állapíthatók meg.

Figyelemre méltó, hogy a *tisztaság* – még ha csak a lakás látványának egyik elemeként is – minősítés alapja lehet. Igaz, hogy nem spontán észrevételről, hanem „irányított” kérdésre adott válaszról van szó. A ház és berendezése a szegény-gazdag skálán értékelődik:

„A szobák bútorzata rendszerint egy asztalból, két ágyból, egy szekrényből, egy komódból, támlás padokból, székekből és egy kemencepadkából áll. Ezek a tárgyak a jobb módúaknál általában polírozottak, a szegényebbeknél kékre vagy barnára festettek” (NEBOJSZKI 2017: 469).

A tisztaság tartalmilag nem konkrétan meghatározott érték. (A paraszti tisztálkodás és a tisztaság jelentésének bemutatását lásd: JUHÁSZ 2006.)

„A tisztaságra a korábbi időkben nem fordítottak gondot, mióta a németek betelepültek, ügyelnek jobban a dalmaták és a magyarok is a tisztaságra” (NEBOJSZKI 2017: 506).

Ez a nézet, hogy a németek a legtisztábbak, a magyarok és bunyevácok a sorrendben a következők, olyan általános, hogy amikor nem ezt olvassuk, akkor némi elfogultságra gyanakodhatunk. Számításba vehetjük elsősorban a megfigyelésen alapuló válaszoknál a társadalmi nemek tanulmányozása keretében kialakított szempontokat is. Esetünkben nevezetesen azt, hogy

² A felsorolás sorrendje a kérdőív sorrendjét követi, amelyet a válaszok többsége is figyelembe vesz.

a véleményalkotók kivétel nélkül a faluban élő, elsődlegesen saját családi környezetükben tapasztalatokat szerző férfiak.

Palzahov Illija bíró és Kapelánovits János jegyző Béregh községről szólván a következőket állítják:

„A szláv lakosság lakóterei belülről nagyon tiszták, a németeknél nagyobb a külső, mint a belső tisztaság” (NEBOJSZKI 2017: 546).

Orbán András bíró és Dosztig József jegyző pedig Dávodon mást látott:

„A házakat a tisztaságukról ismert helyi magyar asszonyok minden évben, a heti meszelésen kívül kétszer az alaptól teljesen bemeszelik, ebből adódóan nagy tisztán vannak tartva” (NEBOJSZKI 2017: 602).

A feltételezett különbségeket összefogta a paraszti élet rendjére jellemző szezonális, ami az életvitelnek ebben a szegmensében is megmutatkozik:

„A lakásokat általában tisztán tartják, a takarításra megvannak az adott idők: a húsvéti ünnepek és a templombúcsú előtti hét, amikor a házat belül és kívül takarítják, továbbá tatarozzák, a belső tisztántartás a tisztaságot szerető asszonyok feladata, így nagyon észrevehető a különbség” (NEBOJSZKI 2017: 688).

A magyarok, németek és dalmaták/bunyevácok rangsora nemcsak a tisztaság különbségeiben, hanem további területeken is megmutatkozhat, nem mindig hitelt érdemlően.

Az élelem *„a három nemzetiségnél eltérő, a németeknél és a magyaroknál jobb és gazdagabb, mint a bunyevácoknál”* (NEBOJSZKI 2017: 468).

Ez a vélemény inkább kivételnek számít, mert a szövegek jobbára a mindennapok – ünnepek, ritkán a szegényebbek és tehetősebbek táplálkozás közötti eltéréseket említik. Az italféléknél más az osztályozás rendszere.

„Az év bizonyos időszakaiban meghatározott alkalmakkor, mint húsvét, karácsony, pünkösd és esküvő a szokásos ételeket kínálják, csak ezen alkalmakkor a megszokotthoz képest sokkal jobban készítik el... A férfiak

szokásos itala: bor, pálinka és sör, asszonyoknál azonban csak a víz” (NEBOJSZKI 2017: 602).

A csávolyi változat: „Étkezéseknél italként a bort adják. Sört csak a németek isznak” (NEBOJSZKI 2017: 582).

A korábbi néprajzi kutatások etnikumra vonatkozó szemléletére az volt a jellemző, hogy az etnikai csoportokat egymástól elválasztva vizsgálták. Az ún. interetnikus vizsgálatok a kulturális elemek átvételéről és átadásáról szólva sem tértek el ettől a koncepciótól. Figyelemre méltóak azok a régebbi és újabb kutatások, amelyek különösen vegyes etnikumú területeken azokat a nyelvi, kulturális jelenségeket vizsgálják, amelyek minden más formától elkülönülő entitásként kezelendők. Más tájon és elsősorban irodalmi formákkal kapcsolatban – Brazília – alakult ki a *metisage* fogalma, ami kulturális tényezők keveredése révén kialakult új önálló kulturális formákra vonatkozik (LAPLANTINE–NOUSS 2001). A szakirodalom analóg jelenségeket számos esetben a hibriditás fogalmával igyekszik leírni (TÁTRAI 2017). Gondolkodni lehet azon, hogy az évszázadokon át a több nemzetiség lakta tájakon az identitás milyen közös tényeken épül fel, és a nemzeti identitás mellett milyen kulturális, vallási és egyéb mezőkben fejeződik ki az etnikai identitás. Számos összetett szempontokat figyelembe vevő elemzésre van még szükség ahhoz, hogy az interetnikus vizsgálatok átadás-átvétel merev kategóriái helyett világosabbá váljon az, hogy az identitások hálózata hogyan állít elő éppen az együttélés során oly sajátos lokális hibrid kultúrát, kultúrákat.

IRODALOM

- BARÓTI Lajos 1893–1907. *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társaság, Temesvár
- BÁNSZKI Hajnalka 2011. *Népösszeírások, népszámlálások és statisztikák. Kutatási segédanyag*. In: MNL SZSZB megyei levéltár, Nyíregyháza
- BÁRTH János 1992. *Bácskai megosztott települések*. In: Cumania. 13. 345–372.
- BÁRTH János 1996. Szállások, falvak, városok. *A magyarság települési hagyománya*. In: Kalocsai Múzeumbarátok köre, Kalocsa
- BÉL Mátyás 1982. *Bács-Bodrog vármegye*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Szóts Rudolf. Bács-Kiskun megye múltjából VI. Helytörténeti források és szemelvények a XVIII–XIX. századból. Szerkeszti Iványosi Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megye Levéltára, Kecskemét
- BUCHMANN Károly 1936. *A délmagyarországi telepítések története*. Szerzői kiadás, Sárospatak

- CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal–SZÉKELYI Mária 2002. *Nemzetek egymás tükrében*. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. Balassi, Budapest
- CSIZMADIA Andor 1976. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- CZIRBUSZ Géza 1913. *A délmagyarországi németek*. Franklin, Budapest
- DÁVID Zoltán–T. POLÓNYI Nóra 1980. *Az első magyar nyelvű leíró statisztika*. (Kovács János: Az esztergomi érsekséget illető jószágoknak Geographico Topografica descriptiója, 1736–1739), Statisztikai Kiadó, Budapest
- DEÁKY Zita 2002. *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban*. Osiris, Budapest
- FARAGÓ Tamás–ÖRI Péter (összeáll.) 2008. *Az 1784–1787. évi népszámlálás II. Az Alföld, a Délvidék és a Dunántúl népességi adatai*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- FÉNYES Elek 1984. *Magyarország geographiai szótára I–IV*. Pest 1851 ÁKV M. Kvk. és Kvtérj. Egyes. Budapest
- IPOLYI Arnold 1993. *Csallóközi uti-képek*. Kalligram Könyvkiadó Kft., Pozsony
- JUHÁSZ Katalin 2006. *Meg is mosakodjál*. Higiénia a 20. században. Timp, Budapest
- Kamarai utasítás a bács megyei telepítésekről 1763-ban 1899. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 6.
- KELLER Márkus 2005. A megértés lehetősége – az összehasonlító történetírás hasznáról. In: *Aetas*, 20. évf. 4. sz. 102–111.
- KOCSIS Károly 1999. *A délvidéki magyarság etnikai földrajza*. In: Néprajzi Látóhatár, 4. szám, 1–36.
- KOLLEGA TARSOLY István 2011. *II. József német telepesei 1784–1787*. ELTE, BTK, PhD-disszertáció, kézirat, Budapest
- KOVÁCH Géza 1998. *A Temesi Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése, 1716–1848*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged
- LAPLANTINE, Francois 2001. *Nouss, Alexis Métissages. Pauvert*, Montréal
- MÉSZÁROS István 1996. *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- NAGY KÁLÓZI Balázs 1943. *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. In: Település- és népiségtörténeti értekezések 8. Sylvester nyomda, Budapest
- NEBOJSZKI László 2017. Felső-bácskai települések néprajzi-helyrajzi leírása 1859–60-ból. Argumentum Könyvkiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- PAPP Árpád 1997. A Délvidék magyar újratelepítése 1699 és 1945 között. In: *Létünk*, 27, 3–4, 308–331.
- PAPP Zsófia 2002. *Baranya vármegye vallási és oktatási helyzete Széchényi Ferenc királyi biztosi tevékenysége idejében* (Széchényi Ferenc 1785–86-os Descriptiójának adatai alapján). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 44–45. 105–121.
- SENZ, Josef Volkmar 1987. *Geschichte der Donauschwaben*. (A dunai svábok története.) Donauschwäbische Kulturstiftung, München
- TAKÁCS Lajos 1991. *Tanulmányok a gabonatermesztésről és erdőgazdálkodásról a XVII–XIX. századból*. In: MTA Néprajzi Kutató Intézet, Budapest

TÁTRAI Patrik 2017. *Asszimiláció vagy hibriditás? Értelmezési keretek a Zoborvidék etnikai átalakulásához*. XXVI. 1–4. sz. 95–112.

TOMKA Béla 2005. Az összehasonlító módszertan a történetírásban, eredmények és kihasználatlan lehetőségek. In: *Aetas*, 20 1. 2. sz. 243–258.

VOFKORI László 2002. *Gazdasági Földrajz*. Scientia Kiadó, Kolozsvár

On Constructing Ethnic Identity in Northern Bácska in the Middle of the 19th Century

In the study we pay attention to the original document that can be interpreted in many ways. Laslo Nebojski has recently published an original document in German with Hungarian translation under the title *Ethnographic-geographical description of the settlements in northern part of Backa during 1859–60*. (Publishing House Argument, National Library “Széchényi”, Budapest, 2017). The collection is part of a detailed survey ordered by the Governor of Banat of Temes to be done in many villages in the province (27 settlements). Based on this material we tried to analyze the process in which, as a result of social construction, different identities were created in multiethnic villages. Internalization of identities is a set of different processes. In the Hungarian state, which has been multiethnic from the very beginning, particularly is interesting the history of identity forming of existing ethnic communities, including the Hungarians.

Key words: ethnic consciousness, historical census in the 19th century, ethnic stereotypes, local identity, construction of multiethnic identity

Konstrukcije etničkog identiteta u severnoj Bačkoj sredinom 19. veka

U studiji skrećemo pažnju na izvorni dokument koji može da se tumači na više načina. Nedavno je Laslo Nebojski pod naslovom *Etnografsko-geografski opis naselja u severnom delu Bačke tokom 1859–60*. (Izdavačka kuća Argument, Nacionalna biblioteka „Sečenji”, Budimpešta, 2017) objavio originalni nemački tekst sa prevodom na mađarski jezik. Zbornik predstavlja deo iscrpne ankete koja je po nalogu guvernera Temeškog Banata sprovedena po selima pomenute teritorije (27 naselja). Na osnovu ovog materijala pokušali smo da analiziramo proces tokom kojeg su u doseljenim, mnogonacionalnim selima kao rezultat društvene konstrukcije stvoreni različiti identiteti. Interiorizacija identiteta je skup različitih procesa. U mađarskoj državi, koja je od samih početaka multietnička, posebnu zanimljivost predstavlja istorija formiranja identiteta postojećih etničkih zajednica uključujući i Mađare.

Ključne reči: etnička svest, istorijski popis naroda iz 19. veka, etnički stereotipi, lokalni identitet, konstruisanje multietničkog identiteta

Beérkezés időpontja: 2018. 06. 08.

Elfogadás időpontja: 2018. 07. 24.

Dr. KLAMÁR Zoltán

etnográfus-muzeológus, egyetemi oktató, Székesegyházi Kincstár és Egyházme-
gyei Gyűjtemény, Vác
drklamarz@gmail.com

ÜDVÖZLET KISHEGYESRŐL – A HONVÉD EMLÉK IDENTITÁSFORMÁLÓ HATÁSÁRÓL

*Greetings from Kishegyes – Influence of the Military Memorial on
Identity Forming*

*Pozdrav iz Malog Idoša – O uticaju spomenika domobranima na
formiranje identiteta*

A szerző tanulmányában a lokális identitás megszerkesztésének elemeit tekinti át Kishegyes példáján. Arra keresi a választ, hogy a faluközösség miként jutott el egy emlékmű újraállítására kapcsán a nemzeti és helyi történelem szerves összeillesztésén át a múlt újbóli birtokbavételéig. Miként szervezi át a közösségi térpaneleket a köztemetőben és a templom körüli szakrális térben.

Kulcsszavak: identitás, térhasználat, térpanel, rendszerváltás, önszerveződés

„Őnagysága / Kémerly Mariska Úrleány / Kiskunhalas
Kedves Mariska / Itt küldöm kicsi falunk látképét, hogy türelme / sebben
várja az ígért völegény arcát. Hogy / vannak édesem? Shandliék vala-
mint én is szívélyesen üd / vözljük mindannyiokat G. Emilke”

A képeslapra nyomtatott szöveg: Üdvözlét Kishegyesről. 1848–49-ki honvéd emlék. Fő utcza. Halász Ferencz kiadása. Öt filléres bélyeggel felbélyegzett osztatlan képeslap Kishegyes pecsétjével, 905 [...] a dátum további része olvashatatlan, illetve Kiskunhalas elmosódott pecsétje.

Vannak ikonikus történelmi pillanatok, olyanok, melyeknek századokon átsejlő üzenetértéke van, éppen ezért lassan beépülnek a nemzettudatba és identitásképző hatásuk vitathatatlan. Ilyen többek között a kishegyesi csata

is, ami 1849 nyarán, egészen pontosan július 14-én zajlott Kishegyes, Feketehegy és Szeghegy határában.

A csata eredménye már nem tudta döntően befolyásolni a szabadságharc kimenetelét, de a Guyon Richárd vezette honvédsereg haditette bevonult a nemzeti legendáriumba és ott is maradt mind a mai napig, noha először az osztrák önkényuralom, majd az SZHSZ Királyságból jugoszlávvá lett államhatalom tiltotta felidézését, utóbbi elbontatta a már álló emlékművet, nyilván sértőnek ítélték szövegét, hiszen az egyik államalkotó nemzetnek, a horvátoknak a vereségét felemlíteni nem tartozott a szalonképes cselekmények sorába. Később a titói szocializmusban is tiltott volt a haditetre való emlékezés.

Ám ahogy az már lenni szokott, a tiltás ellenére sem merült feledésbe a csata és az egykori emlékmű. Láttunk már ilyet, elég utalnunk a bácskossuthfalvi Kossuth-szobor regényes kálváriájára! Eltűnését sokáig homály fedte, mint ahogyan megkerülése is rejtélyes, de újra áll a büszt, az ott élők nem kis meglepődésére, mi több: a márciusi megemlékezések egyik fontos központi elemévé lett.

A HONVÉDEMLÉK

A kiegyezés után tizenkilenc évvel, az osztrák császár és magyar király kénytelen volt megbékélni a szabadságharc egyre nagyobb társadalmi Nimbuszával, aminek köszönhetően emlékművek sora jött létre, melyek úgy dicsőítették a magyar forradalomból sarjadt fegyveres szabadságharcot, hogy közben immáron két apja lett a magyar nemzetnek: egyik Kossuth Lajos, a turini remete, a másik Ferenc József, aki megtanult magyarul, hogy szólhasson alattvalóihoz. Mindkét történelmi alak megjelenik a magyar folklórban, akár egyetlen mesélő történeteiben is (LANDGRAF 2016: 24).

A kibékíthetetlen ellentétnek nyoma már csak a politikában volt, amikor a kishegyesi honvéd emlékművet a csata helyszínére tervezték. Az alapozás 1886-ban megtörtént, majd egy évvel később, 1887. július 17-én már fel is avatták. Ezek az emlékművek széles társadalmi egyetértésben és összefogásban valósulhattak meg, általában közadakozásból fedezték a felmerülő költségeket.

Az emlékművek a múlt intő jeleiként nagyon gyorsan a megemlékezések központi színterévé lettek, valóságos társadalmi eseményként tartották számon az évenkénti koszorúzásukat, ami évtizedeken át hasonló koreográfia szerint zajlott: az előljárók, prominens megyei személyek mellett, a még élő honvédek és a nagyközönség jelenlétében.

Generációk tudatába épült be az eseménysor, míg a csata emlékét az abban részt vettek a szájhagyományozás törvényszerűségei szerint örökítették át.

Tovább kutatva a történetet, az is kiderült, hogy már a rendszerváltás után, de még a háborús időszak lezárulta előtt, 1997-ben a kishegyesi községháza padlásán, egy szerencsés véletlennek köszönhetően, megkerültek az egykori emlékmű eredeti öntöttvas táblái. Mindez újabb lökést adott a velük kapcsolatos narratíváknak a lokális emlékezet kánonába való beemelésére. Az újbóli felszínre kerülés a közvélemény alakulására is hatott.

Lassan tehát elérkezett a pillanat az emlékmű rekonstruált másának újbóli felállításához. Igaz, hogy a hatóságok az eredeti, határbeli helyszínen nem engedélyezték megépítését – a vonatkozó irodalomból az sejlik ki, hogy maguk az állítatók sem tudták pontosan meghatározni az egykori helyet –, így háromévi ügyintézés után 2000-ben, a falu nyugati temetőjében készült el a régi-új emlékmű.

A négy tábla felirata: E HELY KÖRNYÉKÉN GYŐZTE LE / 1849. JULIUS 14-ÉN / GUYON RICHÁRD HONVÉD TÁBORNOK / 7000 HONVÉDDAL 42 ÁGYÚVAL / JELLACHICHNAK 12000 EMBERBŐL, / 79 ÁGYÚBÓL ÁLLÓ HADÁT. // GUYON FELNYOMULTÁBAN REÁ TÁMADÓ / JELLACHICH BÁNT HEGYES, SZEGHEGY, FEKETEHEGY HATÁRÁN / VITÉZ HONVÉDEIVEL MEGVERVÉN, / VERBÁSZON ÁT KÁTYRA FUTAMÍTOTTA / ÉS VÁRMEGYÉNKBŐL KISZORÍTOTTA. // BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉNEK / A NÉVTELEN SZABADSÁGHŐSÖK IRÁNT / KEGYELETES KÖZÖNSÉGE / ADAKOZÁSÁBÓL EMELTETETT 1887. JULIUS 14-ÉN. // SÍREMLÉK VAGYOK ÉN, SZÁZ VÉRTANU NYUGSZIK / ALATTAM, KIK HONUKÉRT – HONODÉRT – / ESTEK EL, ITT E MEZŐN. SZENT VÉGRENDELETÜK HÁLÁSÁN VÉSVE SZÍVEDBE, ADD / UNOKÁIDNAK MÉG EZER ÉVIG ODÁBB: / „HONFI, SZERESD A HAZÁT! ÉLJ-HALJ ÉRETTE! CSAK AKKOR LESZ BÁRMILY / SORSBAN NAGY, SZABAD ÉS A TIED”

Az emlékmű lábazatán kisebb betűkkel: AZ EMLÉKMŰ ÚJRAEMELTETETT ÖNKÉNTES ADOMÁNYOKBÓL A / KISHEGYESI CSATA ÁLDOZATAINAK TISZTELETÉRE. 2000. JULIUS 28-ÁN // SPOMENIK JE PONOVO PODIGNUT IZ DOBROVOLJNIH PRILOGA / U ČAST SVIM ŽRTVAMA MALOĐOŠKE BITKE. 28. JULA 2000. // KÉSZÜLT SZENTTAMÁSON / TÓTH JÁNOS MŰHELYÉBEN

A TEMETŐI TÉR, TEMPLOMTÉR

A Bácska és a Bánság számos temetőjében vannak olyan ismert sírok, melyekben a szabadságharc résztvevői nyugszanak, így a térségben bekövetkezett változások, a polgári társadalom részleges restaurációja azt eredményezte, hogy a lokális emlékezet kánonába újra beemelték a sorsfordító

eseményre való évenkénti megemlékezés egykor volt szokását. Ezzel tulajdonképpen megváltoztak a temetői térpanelek (VALKAY 2007; KLAMÁR 2013a; KLAMÁR 2013b).

Kishegyesen az emlékműállítás rendezte át az alkalmi temetőhasználat korábbi gyakorlatát, hiszen a megemlékezések idején az emlékmű köré szerveződik az alkalmi műsor és az emlékező, ünneplő tömeg határolja le az esemény központi objektumát a temető más részeitől.

A vonatkozó sajtóanyagból az is kiténik, hogy nemcsak a csata évfordulóján kap központi szerepet a hely, hanem egyéb, a szabadságharc eseményeihez kötődő alkalmakkor: az aradi vértanúk napján, a tavaszi falunapkor, ami március 15-éhez közeli időpontban van, a csata emléknapján stb.

A 2000-ben újra felállított emlékmű távol esik a falu központi tereitől, noha a tájékoztató táblákon fotókkal segítik azok eligazodását, akik messziről látogatnak a településre, hogy megtekintsék a honvédemléket.

A Szent Anna titulusú katolikus templom oldalához illeszkedő téren 2009-ben állították Mátyás király büsztjét, annak apropóján, hogy a király a falut anyjának adományozta. Minderről a felirat nem tájékoztatja a szemlélőt: HUNYADI / MÁTYÁS / MINDEN / MAGYAROK / KIRÁLYA / 1458 – 1490 / KRALJ / MATIJA / 1458 – 1490 / MATHIAS / REX / 1458 – 1490. A sztélé hátoldalán: A szobrot Simor Márton / készítette és ajándékozta / Kishegyesnek / 2009.

Jól látható, hogy a múlt újbóli birtokbavétele a honvédemlék felállításával kezdődött, majd a Mátyás-szoborral folytatódott. Ezekkel a térobjektumokkal már naponta találkozhatnak a falu lakói jártukban-keltükben.

Egy évvel később újabb szobor került a templom melletti térre: GUYON RICHÁRD / 1813 – 1856 / A HEGYESI CSATA HŐSE / HEROJ IĐOŠKE BITKE. Hátoldalán: FRANKHON IVADÉKA, / ANGOLHON SZÜLÖTTE, / MAGYARHON VITÉZE, / A HEGYESI CSATA HŐSE. 2010-BEN EMELTETTE / A PETŐFI SÁNDOR ME / ÉS AZ EIKA / TÁMOGATTA: / NCA / KÉSZÍTETTE: / SINKOVICS EDE.

Ezzel a mellszoborral a hegyesi csata és Guyon is része lett a falusi mindennapoknak, újabb, a településközpontba szervezhető emléknaphoz lehetőség nyílt meg a közösségi identitás építőinek, hiszen Mátyás király születése és halála, Guyonnak pedig születése és halála mellett a forradalom kitörése, illetve a csata évfordulója is lehetőséget kínál a lokális emlékezet számára. Azzal, hogy a szobrok a templom körüli szakrális térbe kerültek, még hangsúlyosabbá váltak Kishegyes polgárai számára.

Fenti példáink tehát jól mutatják, hogyan zajlik a nemzeti múlthoz kötődő, ahhoz kapcsolódó lokális múlt újbóli konstruálása, birtokbavétele és beépítése a helyi identitástudatba (DÉVAVÁRI, CZÉKUS, TÓTH).

Halász Ferencz kiadóként fontosnak tartotta, hogy az emlékmű fotója rákerüljön a képeslapra, no meg mellé egy falukép is. A nádfedeles sarki épület, valószínűleg bolt, talán éppen a kiadóé – bevett gyakorlat volt, hogy kereskedők adtak ki képeslapokat, melyeken boltjuk is látható volt –, előtérben legelésző libák, a háttérben a falu temploma. A szerkesztéssel Halász akár tudatosan, akár nem, de összekapcsolta a múltat a jelennel és a jövővel.

A kishegyesi csatát beírva a Google keresőjébe pillanatok alatt 20 000 találatot adott ki a számítógép 2018. május 23-án. Cikkek, beszámolók, blogok tömegét böngészheti az érdeklődő, ami azt mutatja, hogy egy lokális esemény emlékezete a világhálón eltérőképp elterjedő információözzönnyé változik, fontos adalékokkal szolgálva a kutató számára. Új, izgalmas terület, a terepmunkát éppoly remekül kiegészíti, mint a levéltári források.

EPILOGUS

Amikor megtalált a felkérés, és gondolkodni kezdtem a témát illetően, nos akkor bukkantam rá az emlékművet ábrázoló képeslap „torzójára” az egyik blogon. Mivel a teljes képeslapot nem tette közzé a blogger, elkezdtem keresni azt... Így jutottam el Halász Ferencz lapjához és az értékes lapszéli sorokhoz, melyekből kiderül, hogy küldőjének „*kicsi falunk*” látképe volt igazán fontos! Sikerült megszerezni és most, igaz, virtuálisan, egy elemzésbe csomagolva nyújthatom át Szőke Annának a *Létünk* hasábjain!

IRODALOM

- CZÉKUS Géza. <https://czekusgeza.weebly.com/kishegyes.html> (2018. 02. 03.)
- DÉVAVÁRI Zoltán. <http://ertektar.rs/ertektar/ertek/Az-184849-es-forradalom-es-szabadsagharc-utolso-gyoztes-csataja-Kishegyesen-80> (2018. 02. 03.)
- KLAMÁR Zoltán 2013a. Térpanelek Magyarokanizsa Nagytemetőjében. *Híd* 10. 40–69.
- KLAMÁR Zoltán 2013b. Felekezeti, nemzeti és lokális emlékezet = *Óbecse a polgárosodás útján*. Glässer Norbert főszerk. Óbecse, 622–647.
- LANDGRAF Ildikó 2016. „Király, pásztor és nyáj egy legyen!” Az uralkodócsalád reprezentációja az 1867–1918 közötti magyar populáris olvasmányokban és hatásuk a szóbeli hagyományokra = Glässer Norbert, Zima András és Nagyllés Anikó szerk. „*A királyhűség jól bevált útján...*” *Rendi és nemzeti kötődések. Szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szeged, 23–36.
- TÓTH Péter. <https://www.vajma.info/cikk/vajdasag/19164/A-Hegyesi-csata-emlekmuenel-emlekeztek-az-aradi-vertanukra-Kishegyesen-.html> (2018. 02. 03.)
- VALKAY Zoltán 2007. *Zenta építészete*. Újvidék

*Greetings from Kishegyes – Influence of the Military Memorial
on Identity Forming*

In the author's research, the elements of constructing the local identity are considered on the example of Kishegyes. He sought to find out how the village community had succeeded to regain their past by rebuilding a memorial, as well as through the integration of the national and local history. In which way are the community reorganizing the space in the local cemetery and in the sacred area around the church.

Key words: identity, use of space, community area organization, regime change, self-organization

*Pozdrav iz Malog Iđoša – O uticaju spomenika domobranima
na formiranje identiteta*

U ovom autorskom radu elementi stvaranja lokalnog identiteta razmatraju se na primeru Malog Iđoša. Autor istražuje kako su obnavljanje spomeničnog obeležja, kao i reintegracija nacionalne i lokalne istorije u jedinstvenu celinu doveli do ponovnog prisvajanja prošlosti. Kako su reorganizovani javni prostori na lokalnom groblju, kao i u sakralnom prostoru oko crkve.

Ključne reči: identitet, upotreba prostora, javni prostor, promena sistema, samorganizacija

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 28.

Elfogadás időpontja: 2018. 06. 29.

ETO: 316.433.56:308(439Hajós)“1938/1954” ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
39:316.022

Vilmos VOIGT

professor emeritus, Institute of Folklore, Eötvös Loránd University, Budapest
voigtbudapest@gmail.com

A CSODÁLATOS FALU/VÁROS. HAJÓS/HAJOSCH MENTALITÁSA

Mentality of the Wonderful Village/City of Hajós

Čarobno selo/grad. Mentalitet Hajoša

A pusztító török háborúk után a XVIII. század első negyedében a német államok parasztjainak felajánlották a letelepedést a Magyar Királyság déli részén, az úgynevezett Schwäbische Türkei (német Törökország) területén. Egy csoport Württembergből származó német telepedett le a Duna és Tisza között levő Hajós nevezetű római katolikus faluban. Nyelvüknél (a sváb, vagyis a német egyedi idiómája) és földrajzi helyzetüknél fogva elszigetelten éltek, ezáltal gazdag paraszti kultúrát alakítva ki.

Egy csapat neves néprajzkutató (Schön Mária, Bereznai Zsuzsanna és Müller János) 1983-tól széles körű néprajzi/folklórkutatásokba kezdett, célként kitűzve, hogy egyben összefoglalják a falu folklórhagyományát is. Három terjedelmes tanulmány (összesen több mint kétezer nyomtatott oldal) jelent meg. Az első kötet a falusi népesség mentalitásának van szentelve, a második a legismertebb népdalokat tartalmazza, a harmadik pedig a német kisebbség nehézségeit mutatja be 1938 és 1954 között. A könyvek módszertana egyöntetű: több ezer interjút folytattak, és minden rendelkezésre álló írásos forrást felhasználtak. Ezután gondos összefoglalást készítettek a paraszti életéről Hajóson.

A tudományos munkák nemcsak a folklór tanulmányozását szolgálják, hanem Hajós szorgalmas népességének köszönhetően kifejezik a ma virágzó falu önazonosságát is. A bácskai falvak és folklórkutatások közös vonásai miatt ezt a tanulmányt Szőke Annának, a fáradhatatlan néprajzkutatónak szenteltük.

Kulcsszavak: paraszti mentalitás, Hajós, német falu Észak-Bácskában, a német kisebbség nehézségei 1938 és 1954 között, népdalok

Sokan tudják, hogy minden (magyarországi) falu csodálatos világ – már ameddig működik vagy működni hagyják. De vannak köztük még csodálatosabbak is, egészen napjainkig: ha akad helyi vezetés, amely építi a kö-

zösséget, és vannak önfeláldozó kutatók, akik a hagyományokat feltárják, bemutatják, közismertté teszik.

Remélem, nemcsak számomra példaértékű Hajós/Hajosch (ma már város). Tudom, hogy országszerte ismerik, és aki csak egyszer arra járt, vagy egy „igazi” hajósival találkozott – visszavágyik ide, az egyik legészakibb bácskai faluba: Bajától északkeletre, Kalocsától délkeletre. Noha régen a Duna ágai és mocsarai mellett volt, a vízparti környezet ma már a folklórban található meg. A sok-sok történelmi viszontagság ellenére ma is viruló település, úgy 3500 lakossal. A községet körülölelő (persze alföldi magasságú) „domb” kiváló szőlőt és gyümölcsöket terem. A központtól pár kilométerre van a löszbe vájtt Pincefalu, kacskaringós utcákkal, de lakóházak nélkül. Európai hírű a mintegy 1300 ilyen pince együttese. A hajósi vörösborkok nemcsak nálunk, hanem külföldön is kedveltek. Az utóbbi évtizedekben több ilyen pincét vendégfogadónak alakítottak át, és Hajós idegenforgalma biztosítottak látszik. A május utolsó vasárnapján rendezett Orbán-napi Borünnep már a mai kormány megalakulása előtt is létezett.

A mai Hajós területe a török háborúk után pusztasággá vált, vagy korábban sohasem művelt félig vízi világ volt. (Noha a 14. században már megemlíti az itteni települést.) Mint a Bácskában oly sok helyen, a 18. században ide is katolikus németeket telepítettek. A Rákóczi-háborúk végével elsősorban Württemberg különböző részeiből a Dunán külön telepes hajókkal érkeztek: a mai szóval migráncscsábító hirdetmények ígéreteiben bízva szerencsét próbálni. Noha a szomszéd falvakba is német telepesek jöttek, ám más- és máshonnan, Hajós esetében frank dialektust beszélők, úgyhogy egymás német parasztnyelvét bizony nem is értették. Ezek között éppen a közhasznúvá vált elnevezés szerinti „svábok” voltak a legritkébbek. A Duna–Tisza közének nyugati részén Hajós volt az egyetlen valóban alemann nyelvjárást beszélő község. Különösen a 19. századi modernizálódás során derült ki, hogy a főutak és vasutak elkerülték Hajóst, amely ily módon még inkább zárt reliktumterületté vált. És, noha ezt senki sem akarta, mindez azzal járt, hogy egyéni dialektusukat, csodálatos folklórjukat megőrizhették. Máig büszkén emlegetik, hogy ha a hajósi fiatalok más német községbe kerültek, megtanulták az ottani nyelvjárást. Fordítva viszont alig: a máshonnan Hajósra települők nem tartották fontosnak a sajátos idióma használatát. Igaz, a helybeliek pedig a jöttmenteket nem tartották sokra, még évtizedek múltával sem.

Sok ilyen jellemző példát említhetünk, akárcsak a bácskai németek csoportjainak nyelvi sokrétűsége. A „bekövetkező halált is jelző huhogó bagoly” neve más német nyelvjárásainkban *Totenvogel*, *Nachteule*, *Kuwik*, *Kommitvogel*, *bagol(y)*, *Huho*, *Totenkopf*. Egyes-egyedül Hajóson *kliāna nāxtail* a neve. Ezt a nyelvi és kulturális különállás lehetővé tette, hogy Ha-

jós egy viszonylag nagy lakosságú, ám csak viszonylag jómódú és nem is kiváltképpen gazdag falu volt, ahol volt miből „hagyományt őrizni”.

Mint a kalocsai érsekhez tartozó más falvakban is, a 18. században a közösségi életet szolgáló épületeket emeltek. Hajós még közülük is kitűnik. Az 1728-ban épült Szent Imre katolikus templom (benne a nevezetes Hajósi Szűz Mária-kegyszoborral, amelyet még német földről hoztak magukkal) és a parókia is megkapó barokk épület. A földesúr, a kalocsai érsek (1739-ben épült) vadászkastélya időnként más és más célt szolgált, volt árvaház és iskola is. Legutóbb európai uniós támogatással az eredeti formát restaurálták, és ma ez a város kulturális tevékenységének színtere. Rögtön hozzáteszem: sosem üres, a rendezvényeken a helybeliek tevékenykednek, saját együtteseikkel. A főutcán van a *Hajosch Heimatmuseum / Hajósi Tájház*, amely gazdagon mutatja be az egyszerű német parasztok hagyományos életét.

Mínthogy nem folytatom a „kedvcsináló” bemutatást, és arra sincs mód, hogy bemutassam Hajós egész népi kultúráját, csupán három egyedülállóan kiváló összegezésre hívom fel a figyelmet.

Noha hajósi tárgyú német néprajzi és nyelvjáráskutató tanulmányok már korábban is születtek, voltaképpen 1983-ban kezdődik egy nagyszabású, mindenre kitékintő gyűjtőmunka, a helybeli tanár, Schön Mária jóvoltából. 1999-ben csatlakozik hozzá a kecskeméti muzeológus, Bereznai Zsuzsanna. Együtt is és külön is számos tanulmányt tettek közzé. Még ezeket sem sorolom mind fel, csupán három monográfiájukat tárgyalom. Ezek egymással is összefüggnek, és azt is eredményezték, hogy a község szinte minden tagja adatközlőjük vagy segítőjük volt, nem féltek őszintén beszélni amúgy is ismert életükről, ünnepeikről, újabban múltbeli szenvedéseikről is. A polgármester asszony is évtizedek óta mindenben támogatta a gyűjtést, archiválást, majd a publikálást is, amelyhez országos pályázatokat kellett elnyerni. A megjelent kötetek helybeli bemutatói csak erősítették a lakosok és a gyűjtők önbizalmát: egyedülálló művet hoztak létre. Ma Hajós nemcsak a legjobban ismert magyarországi német község, hanem a legkiválóbb magyar néprajzi falumonográfiák között is társtalan.

Még mindig előljáróban azt is el kell mondanom, hogy az egykor csak német nyelvű község mai lakóinak már csak kisebbsége az „eredeti sváb”, aminek ma már büszkén e szóval nevezik magukat: *echte sváb*. Nem a nép döntött így. Így hozta a történelem. Ugyanakkor az utóbbi fél évszázadban ide kerültek is a magukénak érzik Hajóst. Méltán lehetnek büszkéek rá.

Három évtizedes gyűjtés és több évig tartó sajtó alá rendezés után jelent meg Bereznai Zsuzsanna–Schön Mária: *A hajósi sváb parasztság mentalitása*. Hajós, 2013. Hajós Város Önkormányzata, 1020 lap, 126 térkép és fénykép. A gigantikus méretű könyv öt fő részből, ezen belül több száz fe-

jezetből vagy annak részeiből lett összeállítva. Ezekhez a kötet végén (a 926–941. lapokon) található további szakirodalom, tüzetes tematikus beosztásban. Részletességük és teljességük imponáló. A 942–944. lapokon a legalaposabban kikérdezett 128 adatközlő nevét olvashatjuk. Persze, további százakkal is beszéltek a gyűjtők. A legidősebb adatközlőjük 1899-ben született, vagyis a gyűjtés idején 80 éves lehetett. A legfiatalabbak zömmel az 1930-as években születtek, vagyis a gyűjtés idején ötvenévesek voltak. Legalább két generáció személyes élményeit mesélte el, de a korábbi időkre is visszatekintettek. Nemcsak a gyűjtőkön múlt, hanem országos jelenség: több a múltról beszélni akaró asszony, mint a férfi. (Nyilván a háborúk és a demográfiai helyzet következtében.) Azért még így is minden negyedik adatközlő férfi volt, vagyis nem csak a „nők szemüvegén” át látják a világot. Ritka előny, hogy az adatközlők egy-egy családból származnak, vagy egyébként kortársai egymásnak. Zömük jól ismeri egymást, ami biztosítéka az elmondottak hitelességének. Természetesen a közreadók meg sem kísérelték azt, hogy a valóság változatos tényeinek említése helyett a maguk vesszőparipáit futtassák.

Beszédes adat, hogy a 957. lapon a kötetre előfizetők névsora is megtalálható. Helytörténeti kiadványokban (de nem csak ott!) manapság szinte kivétel nélkül találunk ilyen névsorokat. Most majdnem százötven hajósi fizetett elő. És ezenkívül több tucat előfizető ma másutt lakik: nyilván hajósi kötődésből szerezte meg a díszkiadásban, luxuskivitelben készült könyvet. Magam is tanúja voltam, amikor e könyv bemutatója volt, hogy szolid, kisünnepi hajósi viseletben eljött idősebb asszonyok vettek a kötetből, és rögtön magukat keresték benne. Ami nem volt nehéz, hiszen mondjuk a fényképeken nemcsak a nevezetes épületek láthatók, hanem például egy 1903-as esküvői kép (igazi „békebeli” csodálatos viseletben és szabadtéri háttérrel, nem valamely fotográfus kabinetjéből). Minthogy e sorokat Henry angol herceg esküvőjének hetében írom, szakmailag is indokolni tudnám, miért szebb és jobb – és főleg öntudatosabb – ennél Beck Gertrúd és Hepp Mátyás esküvőjének képe (13. kép a 967. lapon). A Beck és Hepp családok több hasonló fényképet is megőriztek, egészen az 1920-as évekig. Sőt, az 1950-es évek közepéről két lakodalmi menetkép is látható, mindkét család részvételével. Lakodalmi sütés-főzés, elsőáldozási vagy Mária-lányos csoportkép, temetői fényképek, iskolai tablók, farsang, fúvószenekar, sőt leventebanda és sokféle más jelenet is látható a fényképeken. Mára egyébként a néprajzi közlések dokumentumai közül a fényképek váltak a legfőbb forrássá. Szemmel láthatólag a kötet írói számára nem is a fényképek és egyéb dokumentumok csekély száma volt a nehézség: inkább a hatalmas adatanyag válogatása. A szerzők igazán találékonyak voltak: például a 82. kép (a 999. lapon)

az 1930-as évekből való: „édesanyák himlőoltásra viszik a csecsemőket”. Persze ez is csoportkép: ötször annyian „viszik” a kisdedeket, mint ahány a szépen bepólyázott csecsemő. Hajós esetében még azt is megemlíthetjük, csodával határos, hogy ennyi fényképet őriztek, dugdostak – és ezek meg is maradtak, természetesen német múltjuk bizonyságaként.

Igazi monográfiához illően a kötet fejezetei bemutatják a hajósiak betelepülésének történetét, a természeti környezetet, a faluképet, a mindennapi élet színtereit, a gazdálkodást, szokásvilágot, a kötet utolsó harmadában a népi vallásosságot, a népdalokat és a humor megnyilvánulásait. E felsorolásból is látható, nem törekedtek teljességre, még az egyes fejezeten belül sem. Viszont általános képet adtak. Noha sok száz példát említenek, és még a leíró részekben is úgy érezzük, maga a község szólal meg – az egyes szövegek elmondóit csak akkor tüntetik fel, ha hosszabb idézetet közölnek tőlük. Ez tudatos döntés volt, nem egy vagy néhány ember szubjektív, avagy éppen szinte szépirodalommal formált visszaemlékezéseit idézik, hanem a hajósi parasztok általános „mentalitását” kívánják bemutatni.

Noha a szerzők nem adnak hosszú fejtegetést arról, mi is a „mentalitás” (ezt bölcsen teszik, hiszen ily módon végeláthatatlan terminológiai vitát spórolunk meg) – a könyv olvasói egyértelműen érzékelik, hogy Schön Mária és Bereznai Zsuzsanna mit gyűjtött, és ezt milyen rendszerben tették közzé. Tiszteletre méltó az a gondosság, ahogy összeállították, egymáshoz illesztették az elbeszéléseket, úgy, hogy egyetlen fontos mozzanat se maradjon ki.

Az első leíró fejezet („a hajósi ember világa”) már jó példát ad erre. A „téryszerzés”, „térsemlélet”, „térhasználát” fogalmaival írják le, hol él, hol dolgozik az ember. Ez után következik „a hajósi ember világszemlélete a természetről” című terjedelmes és részletes fejezet. Összefüggő képet kapunk arról, hogyan emlékeznek a betelepülésre, hogyan változott a táj az elmúlt évszázadokban, hogyan nevezték el a község és a határ egyes részeit. Bizonyos megnevezéseket máig használnak, ám pontosan nem értik, mit is jelent egy-egy ilyen földrajzi név. Például a *Hild* régi és közismert megnevezés (48. lap) – ám nemcsak az adatközlők, hanem a kutatók sem jöttek rá, mit jelent? (Valószínűleg egy régi „szélvédett, enyhe terület” jelentésű szó.)

A térszemlélethez kapcsolódik az idő felfogása is, amely a világréptől a növények és állatok megnevezéséig, sőt közelmúlt értelmezéséig terjed. Szinte teljességre törekvő felsorolás jellemzi e részfejezeteket. Felhasználták a megmaradt családi krónikákat és visszaemlékezéseket. A második világháború utáni kitelepítésről is szó esik – őszintén, noha itt még csak röviden.

A „gazdálkodás” című, szintén terjedelmes fejezetben sem csupán a munka technikája kerül bemutatásra, hanem főként a munkáról alkotott értékítélet. A hajósi németek is „munkamániások” voltak, minél előbbre akartak

jutni, szerezni. Spórolásuk közismert (és a környéken is gúnyolt) volt. A fejezet legelején közlik a széles körben ismert versikét a „svábok” fukarságáról:

<i>Spara spara,</i>	<i>Spórolni, spórolni,</i>
<i>Häusli baua,</i>	<i>házacskát építeni,</i>
<i>Hand vakaufa,</i>	<i>kutyácskát eladni,</i>
<i>sealbr bolla.</i>	<i>magadnak ugatni. (191. lap)</i>

Ugyanakkor a szakadatlan és jól végzett munka igazán megbecsült volt, szembe is állították mások (köztük a magyar parasztok is) tékozlását, lustaságát, maradiságát.

Ugyanezt a mentalitást fedezhetjük fel a „társadalom” fejezetben. A cse-csemők és gyermekek, a lakodalom és előkészületei, a temetés megannyi alkalmat ad a mentalitás kifejezésére. A család mellett a rokonság, sőt a szomszédság is bemutatásra kerül. Itt olvashatjuk a gyógyítás, viselet, táplálkozás bemutatását. A népi erkölcsről szóló fejezetben többek között a tisztelet, büszkeség és szegény, a takarékoság, haragtartás, verekedés, bűnök és büntetések kerülnek sorra. Nemcsak leírást kapunk, hanem az ide vonható szentenciák, mondókák, általában a szöveges folklór példáit következetesen használják.

Bereznai Zsuzsanna modern szemléletű szövegfolklorista. Nem csoda, hogy az általa összeállított „szellemi kultúra” fejezet a könyv harmadát teszi ki. Ez is gondos munka, leírja a népi nyelvhasználatot, a népi vallásosság summázatát. A népdal, népzene, mesék és mondák aránylag kis teret kaptak – ám másutt már foglalkoztak a hajósi folklór ilyen összetevőivel. Igazán hiánypótló viszont a csúfolók (és a humor) bemutatása – amely csakugyan jól kapcsolódik az erkölcsi értékek és a mentalitás jelenségeihez, noha mintegy a fonákjáról. Itt is a szövegek dominálnak.

A két szerző nem írt teoretikus zárófejezetet. Ehelyett „az egyszerű élet öröme” címmel pár oldalas elmélkedést találunk. Ha valaki végigolvasta az ezerlapos könyvet, nem lepődik meg a szerzők lelkesültségén. Szerintük is Hajós csodálatos falu (főként volt, ám a maga módján az is maradt). Mindezek után engem meglepett, amikor a zárszóban ezt olvasom: „Tehát a hajósi sváb paraszt bizalmatlan volt a nem paraszti réteghez tartozókkal, az iparosokkal és az urakkal szemben – még akkor is, ha azok tősgyökeres hajósi származásúak voltak” (921. lap). A monográfia írói biztosan jobban tudják. Ugyanekkor ez az igazság egyik oldala. Mindenki ismeri a következő, nálunk főleg a 19. században gyakran említett maximát: „Huncut a paraszt, hacsak egy (három) araszt.” Ennek a megállapításnak is sok rokona van, például: „Akkor higy a parasztnak, ha Szent Mihály lován viszik.”

A „mentalitás” vezérfonalként érvényesülése sikeresnek bizonyult. A hajósi monográfia nem egy a hasonló falumonográfiák között, hanem önálló és egyedi összeállítás, ahol az „adatközlők” nyilatkoznak meg, ráadásul oly módon, hogy egymás mellé kerülve a „kollektív” emlékezetet jelenítik meg. Fél Edit átányi, Balázs Lajos csíkszentdomokosi falumonográfia-kötetei is teljes képet kívántak nyújtani az általuk kutatott falu életéről, azonban náluk az adatok tagolása és közlése nem a „nép”, hanem a kutató felfogásának felel meg. (Így is fontos és hiteles.) Pontosan érvényesül az a különbség is, hogy itt nem egy magyar, hanem egy Magyarországra betelepített, más nyelvű és hátterű közösség életét ismerjük meg. Ehhez a körülményhez éppen kedvező módon alkalmazkodik a „mentalitás”.

Szorosan összefügg ezzel a következő monográfia: Schön Mária–Müller János: *Holzäpfelbäumlein – Vadalmafácska. Das Liedgut von Hajosch – Hajós német népdalkincse*. Kalocsa, 2014. Kalocsai Múzeumbárátok Köre–Hajósi Német Nemzetiségi Önkormányzat, 576 lap, kották, fényképek. (Kalocsai Múzeumi Értekezések – 15.) Nem folytatása, hanem testvére az előzőnek. Schön Mária ugyanis már 1983 óta gyűjtött népdalokat is, 2000 óta pedig a pécsi zenetanár, adjunktus Müller János csatlakozott hozzá, olyannyira, hogy a mai hajósi népzenei életben is fontos szerepet vállalt. Minthogy ez a könyv szinte mindenben követi az előző közlési megoldásokat, ezeket nem szükséges itt megismételni.

Estók Mihályné polgármester ajánlásával kezdődik a könyv. A gondos és tüzetes „Bevezető” minden fontosat elmond Hajósról, majd a népdalokra tér rá. Ezek főbb csoportjait jellemzi, foglalkozik a változatokkal, a vélhető történeti rétegekkel, a zenei és nyelvi sajátosságokkal. Külön vázolja a kötetbe válogatás szempontjait, az éneklés alkalmait és az utóbbi nemzedékek dalaiban érezhető változásokat is. Külön említi a helybeliek által használt kéziratos énekfüzeteket. Úgy tudjuk, már 1877-ben összeírtak egy ilyen füzetet, és divatjuk különösen az 1930-as években volt erős. A leányok felírták kedves dalaikat, majd ezeket csereberélték, és kiegészítették egymás füzeit. Több ilyen füzet máig megmaradt, a mostani kiadványban is használták ezeket. Természetesen mindehhez kellett az írás aktív ismerete. (És nem tarozott hozzá a kották ismerete.)

A kiadott kötet 391 német nyelvű szöveget tartalmaz, közülük 374 dalamát is tudták közölni (újabbán hangfelvételek alapján). Ahol tudták, az előadó énekes nevét is megadták. A kötet végén magyarul és németül további adatokat sorolnak fel (az egyes szövegekhez, a szakirodalomhoz, az adatközlőkhöz, a szövegek kezdő soraihoz, a német tájnyelvi szavakhoz). A néhány érdekes fénykép egészen napjainkig terjed.

Első tekintetre szokványos népdalkönyvet tartunk a kezünkben, ám hamar kiderül, hogy szorosabban kapcsolódik a mentalitáskötethez, mint gondolnánk. Nem csak több énekes (vagy családja) szerepel ismét. A dalokat funkciójuk szerint osztották öt csoportra: lírai dalok, elbeszélő dalok, táncdalok, vallásos énekek, és ötödikként „dallam nélküli népdalok és balladák a hajósi énekesfüzetekben” (17 ilyen szöveget közöltek). A bevezető több szempontból is foglalkozik a „történeti” műfajokkal vagy változatokkal. Magától értetődőnek tartjuk, hogy már a betelepülő német parasztoknak is megvolt a maguk zenéje. Széles körben elterjedt német népdalok hajósi változatait is ismerjük – csak éppen azt nem tudjuk bizonyítani: mióta? Hogy a dolog nem olyan egyszerű, mint elhamarkodva hinnénk, hamar bizonyíthatjuk. Az utóbbi években lett Hajós testvérvárosává a svábföldi Hirrlingen. Az ottani népdalkiadvány 215 világi éneke közül 55-nek van hajósi megfelelője. Szép szám! Csakhogy Hirrlingenből nem érkeztek német telepesek, sem Hajósra, sem máshová Magyarországra. Vagyis nem Mária Terézia korabeli közös forrásra, inkább a 19. századi egyezésekre gondolnánk. A katonadalok esetében pedig hadseregtörténeti szempontokat is figyelembe kellene venni. Ugyanakkor két nevezetes énekes asszony, Fuszenecker Józsefné és Ludl Józsefné előadásából ismerjük a *Prinz Eugen, der edle Ritter* történeti ének öt versszakát (232. számon, magyarázat az 538. lapon), amely Savoyai Jenő 1717-es belgrádi győzelméről szól, és általában úgy tudjuk, egy katona röviddel a csata után szerezte a szöveget, egy német népdal dallamára. Ám itt is a kérdés az: mikor jutott el ez a dal Hajósra?

Külön érdekessége van az elbeszélő énekek csoportjának, amely a 19. századi szentimentális dalokból és a katonák által ismert dalokból áll. A stílus, amint például az olasz rablóvezérről szóló *Rinaldini-Lied* is mutatja, a „Moritat” jelleget hangsúlyozza.

Müller János gondosan mutatta be, hogy Hajóson gyakorlatilag nincs az Észak-Amerikába kivándorlók dalkincsének nyoma. Úgy látszik, Hajósról nem (vagy nem dalos kedvűek) vándoroltak ki. Nem úgy, mint a szomszédos német falvakból, ahonnan ismerünk ilyen „amerikás” dalokat. Az első világháborúból viszont sok dalt hoztak haza a katonák. A két világháború között pedig a *Volksbund* erőteljesen terjesztette az általuk megfelelőnek tartott népdalokat. Köztük valódi és szép német népdalokat is. Ezek közül legalább 50 ismert és kedvelt volt Hajóson is. (Ahol a „Bund” erős, de nem döntő csoport volt.) Különös helyszínen született meg a következő „történeti réteg”: a Szovjetunióba hurcoltak munkatáborjaiban. Ilyen dalokat nemcsak szóban tanultak meg, hanem leírták és úgy hozták haza a végül mégis hazajutók.

Nálunk az utóbbi fél évszázadban mindig szabad volt magyar népdalt énekelni, és lelkes tanárok arra is ügyeltek, hogy valódi magyar népdalokat

tanuljanak a diákok az iskolában, ilyenekkel lépjenek fel a rendezvényeken, vetélkedőkön. Viszont a német dialektus és népdal sokáig nem volt elfogadott, és csak lassan-lassan lehetett századunk elejétől kezdve ilyen dalokkal, ilyen táncokkal, népviseletben és németül fellépni. Addig csak otthon vagy a lakodalomkor szólalhattak meg, és a német egyházi népéneknek is alig maradt ismerője. Mára kiderült az ég a német népdalok felett. Viszont tudtommal a magyar táncház-jelenség nem ölelte át Hajóst. Hajós mindig is nevezetes „daloló falu” volt: a szőlőhegyi pincék előtt, a főutcán, farsangkor, a fonóban, a közös munkák során szinte folyton és szinte mindig daloltak. Sokszor és sokféle zenekaruk volt. Ez a világ sosem tér vissza, ám a falusi turizmus (ha jól csinálják) nem engedi elfelejteni a régi népdalokat.

Az 1950-es évek közepén a bajai gimnáziumi igazgató, Schwalm Pál 100 hajósi népdalt gyűjtött. Ezek annál értékesebbek, mivel Schwalm tucatnyi más, közeli településen is gyűjtött német népdalokat. Gyűjteményét a mostani kiadvány is közli. Mindezek után is azt mondhatjuk, hogy Müller és Schön impozáns méretű dalanyagán kívül még biztosan akad hasonlóan hagyományos és szép dal. Csakhogy a régibb dalok igazi tudói mára alighanem a temetőben nyugszanak. (Miként másutt is.) A mai folklorizmus viszont megint alkalmat ad arra, hogy népdalkórusokban felcsendülhessenek.

Ami a kiadványt illeti, ez ma a legteljesebb német népdal-antológia egyetlen magyarországi községből. Ebben a kötetben nem esik szó közvetlenül a mentalitásról, ám e dalok közül több is éppen az összetartozást fejezi ki, és a „mindenki” által egyformán ismert szövegtudást képviseli. És egy-egy dal emblematisztikus jellegűvé válik. A *Schön ist die Jugend, sie kommt nicht mehr* (371. szám) három változatban is előfordul, nagyjából ugyanazon versszakokkal: az ifjúság nem tér vissza, szőlőből a bor életkedvet ad, a leányok nem csak időtöltésre valók, a fiatal lányok és fiúk hevesek, nem kolostorba vagy papnak valók. E versszakok után refrénszerűen éneklük „a szép ifjúság nem tér vissza” dallamsort. Tudjuk, lakodalmak alkalmával is mindig énekelték, mégpedig a szokás egy figyelemre méltó pillanatában. Hasonló a helyzet a környező falvakban is.

Egy trilógia harmadik kötete: Bereznai Zsuzsanna–Schön Mária: *Könyvek népe. A hajósi sváb parasztság sorsa 1938–1954 között*. Hajós, 2017. Hajós Város Önkormányzata, 640 lap, fényképek. Az utóbbi két évtizedben Magyarországon számos visszaemlékezés jelent meg a második világháborúról, a fogolytáborokról, a kollektív bűnösségre hivatkozó etnikus kitelepítésekről meg a rákosista osztályharcos kitelepítésekről. Nálunk a szlovák–magyar „lakosságcsere”, a csehszlovákiai magyar kisebbség üldözése történészek által készített tanulmányait is ismerjük. A más falusiakhoz képest még többet szenvedő hazai német parasztság keserű sorsáról is

különkiadványok jelentek meg. Közülük is kiválik (ha ezt a szót szabad itt használni) a Bereznai–Schön szerzőpáros áttekintő könyve. A második világháború előzményeitől Rákosi bukásáig (és a magyarországi internálótáborok feloszlásáig) terjedő negyed évszázad hajósi krónikája ez a munka. Terjedelmében is páratlan: sok száz elbeszélést, dokumentumot találunk. Beláthatatlan előnye, hogy épít a korábbi hajósi monográfiákra: adatközlőkre és eseményekre egyaránt. Nem csak váratlan tényekre, fordulatos eseményekre bukkanunk, inkább a történetek emberi háttere a megrázó, igazán személyes jellegű. A „könnyek népe” cím és Szalai Sándor festőművész 87, megrázó fekete-fehér grafikája csak hangsúlyozza a mi megrendülésünket: hogyan következhetett mindez be?

A mű módszere egyezik a korábbi kötetekével. Számos beszélgetés és írásos források megkeresése után az összegyűlt szövegeket összeválogatták, sorrendbe helyezték. Sokrétű ez a szöveganyag: krónika, napló, katonai és tábori levelezés mellett a legtöbb mégis az őszinte beszélgetés. A szerzőpárhoz Hajagos Csaba történész csatlakozott, és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága kutatási programjának keretében dolgozott együtt a szerzőkkel.

„Az olvasóhoz” címzett előszó rövid áttekintést ad a fontosabb történeti eseményekről és az adatgyűjtés módjáról. A „Bevezetés” már a történelem folklórját mutatja be, és megszólalnak maguk a hajósiak: több mint száz immár nemcsak „adatközlő”, hanem „szemtanú” is. Legtöbbször a bemutatott esemény elbeszélését „aláírta” a közlő, ám még mindig van, aki félt nyilvánosságra hozni a maga személyazonosságát. Sok rossz példát látott... De az ilyen és a névvel közölt történetek egyformán hitelesek.

Voltaképpen nincs tudományos apparátusa a könyvnek, mivel célja nem az általános társadalomtörténeti keretek, hanem egy emberi közelkép felmutatása volt. Nem Szoltsenyicin vagy a magyar Rostás János mása szólal meg, hanem mondjuk az 1933-ban született Nagy Ignácné Beck Mária, aki a maga egész életét elmesélte.

A könyv fejezeteit, témáját a sors fércelte egybe. Mivel nagyjából tudjuk, mi történt, nem is írom ide a fejezetek egész tematikáját.

Az első rész: „A Volksbund Hajóson (1938–1944)”. 1938-ban alakult meg a németek kulturális szövetsége, népfelvilágosító programmal, majd hamar a nemzetiszocializmus szervezője, a magyarországi németek szeparatizmusát képviseli, és a Waffen-SS-be erőszakkal toboroz. Amelyik hajósi ide került, a ráírt tetoválás alapján egész életében német fasisztának számított. Azért voltak odaadó Volksbund-tagok is. Az egyik elbeszélő elmondja, ő nem volt bundista, voltaképpen a családja szervezte az SS-be, mivel ők meg lelkes bundisták voltak. Úgy látszik, Hajóson csak áttételesen jelentkeznek a magyarországi németekkel kapcsolatos politikai csaták. De azért a

kocsmában, főleg a fiatalok, vesztükre, foglalkoztak ilyen problémákkal, és ahogy haladt előre az idő, egyre kilátástalanabbá vált a helyzet.

A második rész a II. világháború idejéről szól. Hajóson mind a Magyar Királyi Honvédség, mind a reguláris Német Hadsereg, főként pedig a Waffen-SS nemcsak toborzott, hanem sorozott is. A fejezet a Vörös Hadsereg bevonulásával ér véget. Egy-egy ilyen történetből látjuk meg leginkább az elbeszélések objektivitását: Minthogy Hajós fölött hetekig állt a front, a hajósiaknak volt idejük megismerni az „ellenséget” és a magyarok köpönyegforgatását. Az évtizedes szovjetellenes propaganda ellenére egyes egységekről elmondják a visszaemlékezők, tisztességesen viselkedtek – még egy „német faluban” is! Mások csak a pincesor hordóinak eltulajdonítását említik. Megint mások viszont őszintén szólnak a vöröskatonák tolvajlásairól, az asszonyok megerőszakolásáról, kegyetlen fegyverhasználatukról. Ekkorra már sok hajósi elmenekült, viszont máshonnan meg Hajósra is jutottak földönfutók. És noha minden ennivalóból egyre kevesebb lett, azért novemberre előrehozott disznótorra is emlékeznek, a szovjet tisztek nagy öröme.

Már a háború alatt megkezdődik a hadifogság, majd a kényszermunka (*malenykij robot*), illetve az evakuálás vagy spontán menekülés. E hónapokról az olvasó benyomása a teljes fejetlenség. A hajósiak kitelepítése is megkezdődik: először Németországba (!) hurcolják őket. A fogságbaesés után is változatos sors várt a németekre is: tolonctábor, fogház, börtön, magyar internálótáborok. Amikor nagyméretűvé válik a szabadságvesztés, előbb a volksbundistákat és családjukat gyűjtik össze. És amikor ennek már a végét látják, vagy egyesek bárhol is haza tudnak szökni, bekövetkezik a nagy büntetés: a község teljes deportálásának bejelentése. Elvben a férfiak öt évet, a nők három évet kaptak, de ez sem volt mindenütt egyforma. Zömmel Dél-Ukrajnába kerültek, és csak 1954-ben tértek haza (de sokan csak 1957-ben). A legmegkapóbb vonás az ilyen történetekben a határtalan bajtársiasság és bizonyos kulturális értékek (mint az együttéklés és az írásbeliség) megbecsülése és megőrzése. Benyomásaim szerint a németek jobban összetartottak.

Ezalatt otthon sem volt egyszerű az élet. Nemcsak a volksbundisták javait kobozták el, hanem a német parasztokat is kulákként telepítették ki. A hajósiakat előbb Ausztriába és Németországba viszik, ám az ottani táborok túlzsúfoltsága miatt ott is ide-oda utaztatták őket. Hajósra telepítettek más községből való németeket, viszont hajósi családokat más falvakba visznek. A szlovák–magyar lakosságcsere következtében az ott kitelepített felvidéki magyarokat telepítenek Hajósra is. Az internálótáborok között a legtöbb hajósi a Hortobágyra kerül. Az egész időszak alatt az emberek meg-megszöknek, bujkálnak. Mivel németként nincsenek magyar irataik, csak illegálisan dolgozhatnak.

Az 1954-es politikai változás csak enyhíti, de nem oldja meg a németek problémáit. Újabb évtizedek alatt jutnak el oda, hogy ma már emlékezni mernek és tudnak.

Ez a könyv abban tér el a korábitól, hogy az emlékezők nagyobb terjedelmű, összefüggő szövegeket mondanak. Több az írásos anyag felhasználása. Egyébként „krónikák” írására már a 19. század óta van példánk. Nincs hagyományos folklórszöveg a kötetben. Elmondják viszont, hogy még a szovjet táborokban is a maguk számára lepedőt és zsebkendőt készítettek, és haza is hozták ezeket, abszurd „szuvenírként”.

Ha összekapcsoljuk a három könyvet, még többre értékeljük az adatközlők és a gyűjtők érdemeit. Ugyanis ez a három kötet ugyanannak a „csodálatos” falunak a bemutatása. Minthogy Schön Mária és Bereznai Zsuzsanna egyazon időben dolgozott a három antológián, és az adatközlők jó része is azonos, „minden összefügg mindennel”. Amikor az első kötetben az ember háborújáról bölcselkedik valaki, vagy a soha vissza nem térő ifjúságról énekel a második kötetben, egyszermind azt is tudnunk kell, ő és a családja hogyan vészelte át a történelem viharát. És Hajós lakói nemcsak a „könnyek népe”, hanem a „vidámság népe” is, legkivált pedig a „munka népe”. Így teljes ez a csodálatos falu.

Még maradtak további feldolgozatlan, kiadatlan témák. Ismerve a szerzőket, tudjuk, máris lankadatlan szorgalommal dolgoznak tovább.

Köszönettel tartozunk a két szerzőnek, akik a szó szoros értelmében éveket töltöttek munkájukkal. Létrehozták egy magyarországi falu (ma már méltán város) mentális térképét. Amelyet mintaképnek ajánlok – nem csak a bácskaiaknak. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mindkét szerző nő. Tudjuk, mindenféle néprajzi gyűjtéshez szükséges az emberekkel bántni tudás. Ám itt évtizedek munkája jelent meg, és olyan empátiával, ami csak a nők, pontosabban csak kivételes nők sajátja.

Három szempont vezetett, amikor e kiváló műveket méltattam.

Biztatás arra vonatkozóan, hogy szorgalmas és kitartó, jól körülhatárolható néprajzi kutatás akár még ma is végezhető (amint ezt a több ezer oldalas és igazán tömör hajósi monográfiák bizonyítják), mégpedig modern témákkal és kortársi jelenségekkel kapcsolatban is. Hajóson „a régi kultúra ma” akár egy újabb vaskos monográfia témájának kínálkozik, éppen a korábbi gyűjtések és közlések által megalapozva.

Másrészt napjainkra ledőltek az emlékezet szörnyű gátjai: bármit kérdezhet a felkészült gyűjtő, válaszol rá a felkészült „adatközlő”. Akiknek a száma ugyan a demográfiai és kivándorlási hullám mentén rohamosan csökken, ám ezzel egyszerre új generációk tudják elmondani a maguk életét, „mentalitását”. E feladat méltó elvégzéséhez viszont nélkülözhetetlen,

hogy a „kutató” együtt éljen a „néppel”, szülőfalujával, szülőföldjével. Kutatása eredményeit mutassa be, adja vissza azoknak, akiknek a kultúráját vizsgálta, és továbbra is vizsgálni fogja. A „mentalitás” az „identitás” alapja. Ezt minden „látogató” észreveszi, ám csak az látja igazán a fontosságát, akinek van érzéke ahhoz, hogy felismerje, ki is ő, és mi az ő kultúrája.

A harmadik szempontomat szinte nem is kell leírni. Aki az előbbi sorokat olvasta, folyton arra gondolhatott: már nem is Hajósról, hanem Szőke Annáról és eredményes tevékenységéről van szó. Példaadó életműve pontosan e cél szolgálatában áll, és így fog folytatódni is.

És azért azt se feledjük, hogy a régi, igazi és soknyelvű Bácska északon nemcsak Kelebiáig, hanem egészen a kalocsai érsek imatérdeplőjéig terjedt. Ugyanegy volt az itteni paraszt, százféle etnikailag, vallásilag különböző módon – és főként ezerféleképpen azonos voltában, amint a csodálatos földművesek falujában. Hajóson és másutt is.

KIVONAT

Schön Mária, Bereznai Zsuzsanna és Müller János 1983 óta gyűjtöttek az észak-bácskai Hajóson (ma város), amelynek eredeti lakosai a 18. század első harmadában érkezett német telepések voltak. Mind a mai napig megőrizték valóban sváb (alemann) nyelvjárásukat és gazdag néphagyományait.

Három vaskos kötetben (2013, 2014, 2017, együtt több mint 2000 nyomtatott lap) tették közzé az emberek életvitelének (mentalitásának) adatait, a legismertebb népdalokat és a lakosság hányattatásait 1938 és 1954 között. Sok száz adatközlőt kérdeztek, és az ő szavait idézik. A szerzők arra is törekedtek, hogy munkáikat a helybeliek is megismerjék.

Noha hasonló kutatások másutt is voltak, a hajósi monográfiák mind adatgazdagságukkal, mind következetes összesítésükkel egyedülálló teljesítmény a magyarországi néprajzi falumonográfiák között, és a régi bácskai parasztvilágnak is megkapó bemutatása.

Mentality of the Wonderful Village/City of Hajós

After the devastating Turkish wars in Hungary, in the first quarter of the 18th century to peasants from German states was offered to migrate to the wild areas of South of the Hungarian kingdom, to the so called *Schwäbische Türkei* (Turkey for Swabian Germans). One group of the inhabitants

in villages between the rivers Danube and Tisza, the Roman Catholic village, Hajós was settled from Württemberg. Their language (a unique idiom of Swabish, i. e. Alleman) and geographical situation made them isolated, and thus developing a very rich peasant culture.

Scholars (Mária Schön, Zsuzsanna Bereznai and János Müller) started from 1983, worked on a large ethnographic/folklore project to comprise the traditional lore of the village. Three bulky books (together more than two thousand printed pages) appeared. The first was dedicated to „mentality” of the village people, the second published the best known folk songs, and the third relates about the hardships of the German minority in Hungary from 1938 to 1954. The method of the books is the same: to conduct thousands of interviews, and using all written sources available. Then to make a carefully composed summary of peasant life in Hajós.

The books not serve only the folklore textology, but express the self-identity of Hajós village – which is today flourishing again, thanks to the diligent peasants there.

Because of the similarity of Bácska villages and their folklore research, the review is dedicated to Anna Szőke, devoted scholar of folklore identity in the Bácska.

Key words: peasant mentality, Hajós, a German village in north from Bácska, hardships for the German peasants between 1938 and 1954, folk songs

Čarobno selo/grad. Mentalitet Hajoša

Posle razarajućih turskih ratova u Mađarskoj, u prvoj četvrtini 18. veka seljacima iz nemačkih država ponuđeno je naseljavanje po nekultivisanim područjima na jugu Mađarskog Kraljevstva, poznatih kao *Schwäbische Türkei* (švapska Turska). Grupa stanovnika poreklom iz Virmenberga naseljena je u rimokatoličkom selu Hajoš, smeštenom između Dunava i Tise. Njihov jezik (jedinstveni idiom švapskog, tj. nemačkog) i geografski položaj doprineli su životu u izolaciji, a samim tim i razvoju jedinstvene i vrlo bogate seljačke kulture.

Istraživači (Mária Schön, Zsuzsanna Bereznai i János Müller) tokom 1983. godine započeli su veliki etnografski/folklorni projekat kojim su želeli da obuhvate i usmenu tradiciju sela. Objavljena su tri opširna toma (sa više od dve hiljade štampanih stranica). Prvi tom je posvećen „mentalitetu” seoskog življa, u drugom su štampane najpoznatije narodne pesme, a treći se bavi teškoćama nemačke manjine u Mađarskoj od 1938. do 1954. godine.

Metodologija rada je bila ista: vođenje na hiljade intervjua i korišćenje svih dostupnih pisanih izvora. Nakon toga se pristupalo pažljivo sastavljenom rezimiranju seoskog života u Hajošu.

Pomenuta naučna dela nisu od koristi samo kao stručna literatura za istraživanje usmene književnosti, nego odražavaju i sam identitet sela Hajoš koje danas doživljava procvat zahvaljujući marljivosti tamošnjih stanovnika.

Zbog sličnosti sela u Bačkoj i istraživanja usmene tradicije koja su tamo vršena ovaj rad posvećen je Ani Szőke zbog pregalačkog istraživanja tradicionalnog seoskog identiteta u Bačkoj.

Ključne reči: seoski mentalitet, Hajoš, nemačko selo na severu Bačke, problemi nemačkog življa između 1938. i 1954. godine, narodne pesme

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 23.

Elfogadás időpontja: 2018. 06. 20.

Dr. TÓTH-GLEMBÁ Klára

: a politikai tudományok doktora, Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság, tanácsos, Újvidék
: klara.glemba@gmail.com

GONDOLATOK A KULTURÁLIS INTELLIGENCIA ÉS A NÉPHAGYOMÁNY KAPCSOLATÁRÓL

Reflections on the Relation of Cultural Intelligence and Folklore

Razmišljanja o odnosu kulturne inteligencije i narodne tradicije

A kultúra fogalma a legismertebb, legelterjedtebb és legközkedveltebb fogalmak egyike, azt a látszatot kelti, hogy nagyon jól ismert fogalomról van szó, szinte mindenki mindenhol alkalmazhatja, használhatja, elemezheti, véleményt mondhat róla a saját szemszögéből. Épp ebből az okból kifolyólag igényel nagyobb odafigyelést, mert a nagy általánosításban elkallódhat az igazi jelentése. Amikor a kultúráról beszélünk, mindenekelőtt a kapcsolatokat hangsúlyozzuk ember és ember, ember és természet, valamint egyén és közösség között. Ebből a kapcsolatrendszerből kiindulva megfigyelhetünk interkulturális jelenséget (különböző kultúrák kapcsolatba kerülnek egymással), majd multikulturális társadalmakat is definiálhatunk. Ha tovább kutatjuk a témát, akkor a vajdasági multikulturális társadalmat, amelyben a különböző kulturális, vallási és nemzeti identitással rendelkező emberek élnek együtt, könnyűszerrel beazonosíthatjuk azt a bonyolult kapcsolatrendszert, amely működésére a kulturális intelligencia ad választ. A kulturális intelligencia újonnan megjelent fogalom, amely a globális gazdasági és politikai változások időszakában figyelhető meg. A különféle élethelyzetekben – munkahelyi kapcsolatokban, a hivatalos ügyek intézése során – a kulturális intelligencia hiánya gondokat okozhat, kellemetlen szituációkat teremthet, amelyből az egyik vagy a másik, vagy mindkét fél tévesen értelmezheti a kialakult helyzetet. Ezért a kulturális intelligencia nemcsak a kultúrák megismerésének szükségességét látja fontosnak, hanem azok helyes és emberhez szabott alkalmazását, keresi azokat a tényezőket, környezeti kihívásokat, amelyek hatással vannak az emberi kapcsolatokra, valamint, hogyan lehet ezeket a kapcsolatokat konfliktusmentesen kezelni. A vajdasági többnemzeti-

ségű kulturális közegben még jobban nyomon követhető a kulturális intelligencia, amelyben szinte lételemként jelenik meg a saját, de ugyanakkor a többségi nemzet kultúrájának ismerete és helyes alkalmazása. Hogy hogyan tud egy ilyen bonyolult kapcsolatrendszer konfliktusmentesen működni, arra a kulturális intelligencia ad választ. A tanulmány vajdasági példákon keresztül keresi és elemzi, vajon tetten érhető-e a kulturális intelligencia a néphagyományban, milyen szerepet kap a közösség életében az egymás hagyományának, szokásainak megismerése, majd az ebből kialakult kapcsolatokat, hogy a különböző kultúrájú emberek viszonya ne sérüljön, hogyan lehet konfliktusmentesen kezelni.

Kulcsszavak: kulturális intelligencia, multikulturális, néphagyomány, szokások, kisebbség

A kulturális intelligencia a multikulturális közösségekben jellemző emberi kapcsolatok megértésével, a kialakult értékek tanulmányozásával, szerepével és jelentőségével foglalkozik.

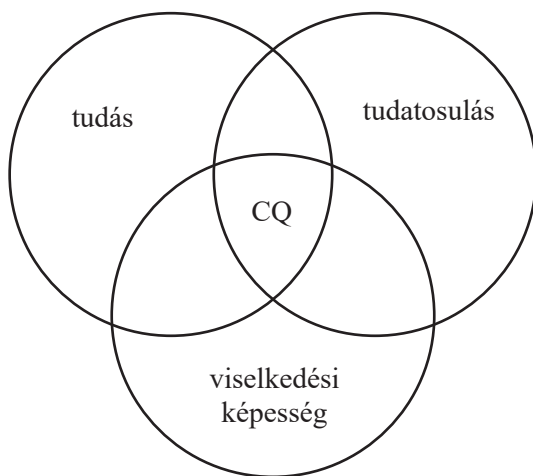
Újonnan megjelent fogalom, a 21. század szülöttje. Nemcsak a kultúrák megismerését és annak szükségességét látja elő, hanem azok helyes és emberhez szabott alkalmazását is. A különféle élethelyzetekben a kulturális intelligencia hiánya gondokat okoz, kellemetlen szituációk alakulhatnak ki.

A kulturális intelligencia fogalma 1997-ben jelen meg, amikor is Soon Ang addig egy nem definiált munkahelyi jelenséget figyelt meg – a jó képesítésű munkaerő nemigen tudott egymással dolgozni, folyamatosan konfliktusba keveredtek, és a munkájuk sem volt eredményes (GARAMVÖLGYI–RUDNÁK 2015: 115). Megoldást keresve jutott el más kutatókkal (közgazdászokkal, jogászokkal, pszichológusokkal, menedzserekkel és más társadalomkutatókkal) együtt a kulturális intelligencia fogalmának megalapozásához, amely segítségével magyarázatot tudott adni a jelenségre. A fogalmat CQ-val jelölik, de megkülönböztetünk még érzelmi – EQ és értelmi – IQ intelligenciát is. A témával foglalkozott még David Livermore, Linn Van Dyne, Thomas Rockstuhl, Elaine Mosakowski, valamint David C. Thomas és Kerr Inkson, a magyarországi kutatók közül pedig Garamvölgyi Judit és Rudnák Ildikó neve említhető (TÓTH-GLEMBÁ 2016: 180).

A kulturális intelligencia annak a fokmérője, hogy hogyan tud valaki más kulturális közegben más kultúrájú emberekkel együttműködni, valamint, hogyan tud alkalmazkodni az eltérő kultúrákban. Szinte magától adódott annak szükségessége, hogy a jelenséget vajdasági viszonylatokban is vizsgáljam, választ keresve azokra a helyzetekre, amelyeket eddig nem értelmeztek, vagy tévesen lettek értelmezve, s ezáltal konfliktusokat idézhetnek elő. Vajdasági viszonylatban úttörő tanulmányként jelent meg 2016-ban az

általam közzétett elemzés, amelyet David Thomas és Kerr Inkson kutatásán keresztül elemeztem, majd ezt átvetítettem a szórványmagyarság kapcsolatrendszerében megtalálható viszonyokra. Ez a tanulmány második alkalom és lehetőség arra, hogy a fogalom segítségével megpróbáljak válaszolni a magától adódó kérdésre, vajon tetten érhető-e a kulturális intelligencia a néphagyományban, milyen szerepet kap a közösség kapcsolatában a kultúra keretén belül az egymás hagyományának, szokásainak megismerése, és ez milyen szerepet játszik Vajdaság multikulturális színterén.

A kulturális intelligencia (CQ) egyben válasz a globális gazdasági és politikai változásokra is. Szorosan kapcsolódik az értelmi (IQ) és az érzelmi intelligenciához is (EQ). A kutatások során felismerhetünk még szociális, gyakorlati, párválasztási és társas intelligenciát is. A kulturális intelligencia komponensei a tudás, a tudatosulás és a viselkedési képesség (THOMAS–INKSON 2011: 30).

*A kulturális intelligencia komponensei
(Forrás: Thomas & Inkson 2011)*

Mindhárom komponens egymásra kölcsönhatást gyakorol, és egyik sem létezhet a másik nélkül. Annak érdekében, hogy a kulturális intelligencia megvalósuljon, szükség van arra, hogy tudomást szerezzünk a másik kultúráról, tudatosítsuk azt, és általa az adott helyzetben a saját viselkedésünket sikeressé tegyük (THOMAS–INKSON 2011: 36). Mindhárom komponens együttes hatásával tud csak az ember alkalmazkodni és viselkedni. Ha valamelyik komponens kimarad, akkor már nem tud kifejezésre jutni a kulturális intelligencia.

A vajdasági többnemzetiségű kulturális közegben még jobban nyomon követhető a kulturális intelligencia, amelyben szükségszerűen jelenik meg a saját, de ugyanakkor a többségi nemzet kultúrájának ismerete és helyes alkalmazása is. Mivel a kultúra folyamatosan változik, ahogy a szükségletek is változnak, úgy módosul lassan a kulturális alkalmazkodás is (ANDORKA 2002: 488), fölöttébb szükséges, hogy a bonyolult kapcsolatrendszer, amely a változó kulturális szükségletekből adódik, konfliktusmentesen, gördülékenyen működjön. A kulturális intelligencia által felfedett komponensek segítségével tudunk helyesen viszonyulni a kialakult helyzethez.

Vajdasági viszonylatban több területen is megfigyelhető a kulturális intelligencia megnyilvánulása: a munkaadó és munkavállaló viszonyában, a munkatársak egymás közötti kapcsolatában, a többség és kisebbség kapcsolatában (hivatali esetpélda, hagyományok ápolása), a kisebbségek saját keretein belül (szórvány és tömb viszonylatban), valamint a kisebbségek egymás közötti kapcsolatában is (TÓTH-GLEMBÁ 2016: 182). Jelen tanulmány a kulturális intelligencia és a néphagyomány kapcsolatában a kisebbség – többség, valamint a kisebbség önmagához való viszonyulását fejtegeti és mutatja be a terepen felfedett példákon keresztül.

A multikulturális Vajdaságban az eddigi ismereteink szerint 26 nemzetiség él, amelyből kifolyólag feltételezhető, hogy többé-kevésbé ismerhetik egymás kultúráját, szokásait, hagyományait, kialakulhatott már az a kép, amely fontos szerepet játszik az egymás elfogadásában, megismerésében (TÓTH-GLEMBÁ 2014: 141–150), azzal a feltétellel, hogy az egyénben a saját hagyományokról szóló ismeretek is tudatosultak. Ha netalán ez nem történik meg, akkor a kultúrák közisége válságáról beszélhetünk, amely azzal a veszéllyel jár, hogy eltűnnek azok az értékek és igények, amelyek ennek a régióknak sok évtizeden keresztül a védjegye volt (uo.).

A terepen számos esemény, jelenség támaszthatja alá a CQ szükségességét, mint amilyenek a szórványban megszervezett szemlék alkalmával bemutatott hagyományápolás, amelynek ékes példája a megtörtént esetek közül a következő: farsang közeledtével a hagyományos farsangi tuskóhúzás szokásának felelevenítése nem érte el a kívánt hatást, mivel a többséghez tartozó értékelőbizottság nemigen értette a tuskóhúzás jelentőségét, elmarasztalóan ecsetelte annak helyét a színpadon, a láncot, a kifordított bundát és egyéb kelléket. A kulturális intelligencia birtokában azonban már felismerhették volna a kisebbségek hagyományait ezen a vidéken. Ha az tudatosult is volna a zsűri tagjaiban, akkor viselkedni is tudtak volna a véleménynyilvánítás alkalmával.

A saját népi hagyományok megismerése kelti fel az érdeklődést a más nemzetek műveltsége iránt, és egymás megismerését szolgálják (ANDRÁS-

FALVY 2017: 16), ezért nagyon fontos ismerni azt a hagyatékot, amelyet örökségbe hagytak ránk. A saját kultúránk megnyilvánulására is átvihetők a kulturális intelligencia kompetenciái: a hagyományaink ismerete, tudása, majd annak tudatosulása révén alakul ki a viselkedési képességünk. Kodály szerint a néphagyomány az a kapu, amelyen mindenki betekinthez a másik nép műveltségének kertjébe. A kulturális intelligencia szemszögéből egyáltalán nem mellékes, milyen az a kép, milyen elemekből áll össze, ami az idegen elé tárul. Azokban a régiókban, ahol a magyarság szóróványban él, kisebbségben van, a kisebbségi kultúrára erős hatást gyakorolhat a többségi nemzet kultúrája. A kisebbségi kultúra érzékenyebb, számbeliségéből kifolyólag is kevesebben vannak azok, akik számon tartják, ezért hagyománya is sérülékenyebb lehet. Sok esetben félelem is vegyül hozzá, hisz a „kisebbségi” szócska alkalmazása is már bizonytalanságot kelthet, hogy nemcsak számbelileg nyújt kevesebbet, hanem jogok szemszögéből is (APPADURAI 2008: 58).

A kulturális intelligencia tekintetében a hagyományok ismerete éppolyan fontos a kisebbség és a többség viszonyában, mint fordítva. Annak ellenére, hogy a hagyomány is változó, mint ahogyan a társadalom is változik, s hogy minden nemzedék tesz hozzá a saját megváltozott életviteléből, új szokások alakulnak ki, mégis megmaradt az a szál, amely segítségével felismerhető, nyomon követhető a magyarság néphagyománya, és amely segítségével megkülönböztethető a másik nép hagyományától. Hogy mitől és mikor lesz valami hagyományos, ápolni kell-e a hagyományt vagy megélni, egy másik tanulmány témája lehetne.

A hagyományápolás térre való kivonultatása és bemutatása olyan környezetben, amelyben azon nép kultúrája kisebbségben van, abban az igyekezetben, hogy minél nagyobb publikumot toborozzon össze, minél érdekesebb és vonzóbb legyen, a kulturális intelligencia hiányában, ferde tükörképet mutathat. A kirakatrendezvények „hagyományos” megjelölése sok esetben buktató és félrevezető információkat produkál: a „hagyományos” disznótor sem mutatható be hagyományos módon utcai feltételek mellett, de a „hagyományos” húsvéti locsolkodás sem fedi teljesen az igazságot, ha a leányok locsolására szánt vizet műanyag flakonokból permetezik szét. A hagyományos bánáti lakodalmas szokásokat hirdető plakátokon eltévedt a kalotaszegi vagy más tájegység népviseletében tündöklő férfi. A piros és fehér csizmás, rövid szoknyás attraktív magyar lányokról alkotott kép sem képviselheti igazán azt a becses kincset, amelyet őseink hagyományként hagytak ránk. Még akkor sem szerencsés választás, ha az újonnan választott népviselet sokkal szembetűnőbb, ékeesebb és hívogatóbb, mint az, amelyik a régi, szegényebb paraszti világból eredt. Az új tömegkultúrának pedig akkor

is a múlt néphagyományában kell gyökereznie, mint évezredek alatt kialakított szellemi tőkén, melyből a nép szegénységében, szerény lehetőségei közt is, egyszerűségében is tökéletes remekműveket alkotott (ANDRÁSFALVY 2017: 6). Andrásfalvy szellemében gondolkodva, különösen hajlamosak vagyunk úgy építeni az újat, hogy a régit leromboljuk (uo.), de a régi nem ismerése, vagy netalán tudatos mellőzése is éppolyan károkat okoz, mint a rombolás. Szerencsésebb megoldásként vetődik fel az a szülőföld ismeretéről szóló, már meglevő gyűjtemények felhasználása, amely időben és térben is megfogalmazta a hagyományt, ennek hiányában pedig a felkutatása és leírása. Ennek segítségével nem csak megtanuljuk és tudatosul bennünk a kultúránk és annak keretén belül a hagyományunk, hanem kiépül a viselkedési képességünk is, felismerjük a saját kultúránkat, és felismerjük az asszimilációs mozzanatokot is. Különösen szembetűnők a szórványban azok a szokások, amelyek a többségi nemzet hagyományából lopták be magukat a szórványban élő kisebbségi hagyományokba, szokásokba. Temetkezések alkalmával mindjobban észrevehető már a magyar ember sírján is elhelyezett kedvenc étel, ital, cukorkák, a virrasztásra italt és kávé vizsnek a gyászoló családnak, karácsonykor feldíszített, termékenység szimbólumával tarkított sírok, de a halottak napja és mindenszentek alkalmával is vásári hangulat uralkodik a temetők bejáratánál, cukorkát, édességet, sőt néha még rostonsültet is kínálnak a kegyeletüket leróni vágyó megemlékezőknek. Gyakori eset a lábhoz került fejfa csak azért, mert a mellette levő sír pravoszláv vallási szertartás szerint lett kialakítva. Mindez alátámasztja azt az állítást, miszerint a nem tudás felülírja a viselkedési képességünket az adott helyzetben, környezetben. Annak ellenére, hogy az asszimiláció mozzanatai is felismerhetők, abban a pillanatban, amikor megjelent a kulturális intelligencia fogalma, az asszimiláció már átértékelésre szorul, és inkább a tudatlanság, a nem tudatosulás és a viselkedési képtelenség dominál.

A kulturális intelligencia elsajátítható, fejleszthető, tudással, olvasással, érdeklődéssel, tanulással, amelyekkel képesek leszünk más kultúrákat megismerni, megérteni, a hagyományait és értékrendjeit tiszteletbe tartani, de ugyanúgy lételem a saját kultúránkon belüli hagyományunk ismerete is.

IRODALOM

ANDORKA Rudolf 2002. *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest

ANDRÁSFALVY Bertalan. <http://www.karpatmedence.net/tarsadalomneprajz/elvi-kerdesek/885-mit-jelenthet-a-nephagyomany-a-jov-mveltsegeben> (2018. 05. 25.)

APPADURAI, Arjun 2008. *Strah od malih brojeva*. XX vek, Beograd

THOMAS, David C.–INKSON, Kerr 2011. *Kulturna inteligencija*. Clio, Beograd

TÓTH-GLEMBÁ Klára 2014. *A szerb magyarságkép a Vajdaságban a történelem tankönyvek és tanulmányok tükrében*. In: Kulturális identitás és alteritás az időben. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadása. ISSN 2060-9213, ISBN 978-963-473-631-8. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 141–150.

TÓTH-GLEMBÁ Klára. <http://magister.uns.ac.rs/A-magyar-tannyelvu-tanitokepzo-kar-2016-os-tudomanyos-konferenciainak-tanulmanygyujtemenye/kiadvany/107/#>. WDwVPM5HWaA.facebook, ISBN 978-86-87095-71-7, 180–186.

Reflections on the Relation of Cultural Intelligence and Folklore

The term culture is one of the best-known, most common and most widely used concepts which creates an illusion of its general intelligibility and comprehensiveness: everyone can use it, say an opinion about it, analyze from its own angle of research. For that reason the term culture requires more attention, because in generalizations the true meaning can be ignored. When exploring the notion of culture, we primarily consider social relationships, an individual's attitude towards another individual, an individual's relationship to nature, but also an individual's relationship with the community. Starting from this connection system we can observe an intercultural phenomenon (the encounter of different cultures) and then we can define multicultural societies too. If we continue to look at the subject – the multicultural society in Vojvodina – where people with different cultural, religious and ethnic identities live together, we can easily identify the complicated system of relationships to which cultural intelligence gives proper answers. Cultural intelligence is a new concept that can be observed in times of global economic and political change. In a variety of life situations – in the workplace, in the handling of official affairs – the lack of cultural intelligence can cause problems, create unpleasant situations from which one or the other side or both may mistakenly interpret the situation. Therefore, cultural intelligence requires not only the need to understand different cultures, but also their correct and humane application, looks for factors, environmental challenges that affect human relationships and for a way how to deal with challenges without conflicts. In the multiethnic cultural milieu of Vojvodina cultural intelligence can be traced even further, where the knowledge and proper interpretation of the culture of the major ethnicity, as well as of its own, have a great importance. Cultural intelligence gives an answer to the question how can such a complicated network of relationships work in a non-conflict way. Through the example of Vojvodina the study seeks and analyzes whether cultural intelligence can be found in folk traditions, what kind of effect the knowledge of different cultures, traditions and customs

could have on the community and could these kind of established relationships lead to conflict-free communications.

Key words: cultural intelligence, multiculturalism, folklore, customs, minorities

Razmišljanja o odnosu kulturne inteligencije i narodne tradicije

Pojam kulture je jedan od najpoznatijih, najrasprostranjenijih pojmova koji stvara privid njegove opšte poznatosti i sveobuhvatnosti, svako može da ga koristi, saopštava mišljenje o njemu, analizira ga iz sopstvenog ugla istraživanja. Upravo iz ovih razloga postoji opasnost od preterane i neadekvatne upotrebe istog. Prilikom istraživanja pojma kulture, prvenstveno posmatramo društvene odnose, pojedinca prema drugom pojedincu, odnos pojedinca prema prirodi, ali i odnos pojedinca prema zajednici. Sa pojavom interkulturalnosti (susret različitih kultura) zatim nastankom multikulturnih društava, primećujemo različite, veoma komplikovane ljudske odnose koji često mogu da dovedu do konflikta. Kulturna inteligencija daje odgovor na pitanje na koji način mogu ljudi različitih identiteta i kultura da žive i rade zajedno. Kulturna inteligencija je novonastali pojam koji daje odgovore na globalne društvene, privredne i političke promene. U različitim društvenim situacijama, kao što su radna mesta sa zaposlenicima različitog porekla, svakodnevni kontakti ljudi sa predstavnicima državnih organa, nedostatak kulturne inteligencije može da dovede do neprijatnih situacija i konflikata. Zbog toga je od ključne važnosti posedovanje kulturne inteligencije, što osim poznavanja sopstvene kulture i tradicije podrazumeva i poznavanje kulture naroda sa kojima smo u interakciji. Veštinu prilagođavanja drugačijim kulturama u multikulturnom društvu zovemo kulturnom inteligencijom. Vojvođansko multikulturno društvo je izuzetno dobro tlo za posmatranje kulturne inteligencije. U cilju uspešnijeg poslovanja, saradnje i svakodnevnog kontakata sa ljudima različitih kultura, potrebno je prvenstveno poznavanje svoje sopstvene kulture (a u okviru nje i tradicije) da bismo shvatili kulturne razlike koje oblikuju ponašanja ljudi. Na ovaj način se stiče veština savremenog društva – kulturna inteligencija. U ovom radu pokušavamo da pronademo prepoznatljive elemente kulturne inteligencije i tradicije u društvenom životu vojvođanskih Mađara, da odgovorimo na dilemu da li uzajamno poznavanje kultura, a u okviru nje i tradicije, utiče na društveni život zajednice, zatim, kako mogu ovako nastali odnosi, koji se temelje na različitim kulturama, da funkcionišu bez konflikata između ljudi i bez narušavanja društvenih odnosa.

Ključne reči: kulturna inteligencija, multikulturalnost, narodna tradicija, običaji, manjine

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 28.

Elfogadás időpontja: 2018. 07. 05.

Dr. SILLING István

ny. egyetemi tanár

e-mail: silling@sowireless.org

KÖZÖSSÉGI FOGADALMI SZOKÁSOK
NYUGAT-BÁCSKÁBAN*Customs of Community Vows in West Bácska**Običaji vezani za zajedničke zavete u Zapadnoj Bačkoj*

A földművelő és állattartó alföldi lakosság életét meghatározó élet- és termelés-módok mindig szoros kapcsolatban álltak a többször ingatag időjárással, valamint a gyakorta előforduló járványos betegségektől is nagyban függött emberek és haszonállataik sorsa. Mindezeknek a közösséget elkerülő voltaért, avagy azok megszűnéséért hálát adó fogadalmi szokásokat alakítottak ki a kor alapvető ismereteivel összhangban. Köznapi tudatukhoz tartoztak a vallási tradícióhoz fűződő hasznosnak tartott cselekedetek, mint amilyen az imádkozás, a misehallgatás, egyes szentek kiemeltebb tisztelete. Mindez az adott kor és az adott régió örökölt vagy újonnan teremtett, alkalomadtán létrehozott szokásvilágának sajátja volt. A mai Vajdaság területén a XVII. század végétől együtt élő heterogén népesség etnikai csoportjainál akár elkülönülő módon, akár egymáshoz hasonlóan, de sorra megtalálhatjuk a védekezés, a bajelhárítás, a könyörgés, illetve a hálaadás többféle formáját: munkatilalmi napok, kötelező templomlátogatás, ünnepi körmenet tartása stb.

Kulcsszavak: népi vallásosság, közösségi fogadalmak, Nyugat-Bácska

A bácskaiak népi vallásosságát jellemző közösségi fogadalmi szokások, ünnepek eredetét tekintve különbséget kell tenni az agrárkultuszhoz kötődő szokások és az egyéb események, történések szülte szokások között.

Az agrárkultuszhoz fűződő fogadalmi ünnepek többnyire a tavasz és a nyár valamely jeles napjára esnek. Ezek megtartása a család fennmaradását biztosító egészségért és a megélhetésért, a bőséges új termésért, az állatok egészségéért és szaporulataért történő fohászkodás, kiengesztelődés, hálaadás mozzanata. Kutatók szerint „a naptári napokhoz kapcsolódó agrárszokások többnyire igazodtak a természeti, éghajlati viszonyokhoz is alkalmazkodó mezőgazdasági tevékenységhez”, s „a természeti, éghajlati viszonyok

nagymértékben befolyásolták a munkát, a munkafolyamatokat, azok pedig alakítólag hatottak a kalendáris szokásokra, alkalmakra” (UJVÁRY 1991: 103). Több helyen is feljegyezték, hogy a fogadalomtételt megelőző években a rossz időjárás megsemmisítette az emberek táplálékául szolgáló búzaveteményt, az állatoknak szánt szénát, kukoricát, illetve tizedelte a jószágállományt, de még az emberek között is pusztított súlyos járványos betegség. Ennek elkerülésére tettek őseik miselátogatási és munkatilalmi fogadalmat. A segítséget az égiektől, valamely isteni lénytől, a Szűz Máriától vagy valamely szenttől remélték. A határban levő kultikus helyen a pártfogó szent tiszteletére kápolnát építettek, amelyben annak emléknapján misét, litániát tartottak/tartanak, néhol még körmenetet is. Szobrot emeltek az oltalmazónak, vagy keresztet állítottak, amelyet az év meghatározott napján liturgiával látogattak. „A népi kalendáriumban a szentek neveinek, napjainak használata egyáltalán nem azt jelenti a földművelő számára, hogy mikor ünnepli az egyház azokat, hanem gyakorlati vezetőül szolgálnak a különböző szokások elvégzéséhez és az esedékes időjárás meghatározásához” (UJVÁRY 1991: 104). Még Széchenyi István is megemlíti naplójában az ilyen hagyományt: „A lakosságnak fogadalmi napja volt... valami ünnepféle, munkaszünettel, semmittevéssel akartak termékenyítő esőt kikönyörögni az istenektől” (HERCEG 2003: 722–723). E napok jellegzetessége még az is, hogy ilyenkor az ifjúság is összegyűlt, s istentisztelet után még ismerkedési, akár párválasztási alkalom is adódott, hiszen együtt szórakozhattak a környék falvainak fiataljai. Otthon a hétköznapra eső ünnepnek megfelelően főztek, többnyire egytálételt, pl. pörköltet, babot hússal stb. Ezen a napon általában nem dolgoztak a határban. Ha mégis, akkor csak a nagyon szükséges munkát végezték el, leginkább a száraz szénát menekítették haza esős felhők közeledtével, de a földet nem művelték, nem bántották. Az ősi agrárkultusszal összefüggő jellegű ez a munkatilalom. Ugyanide sorolható a háziállatok egészségét óvó őszi fogadalmi ünnep is, amely az állattartó gazda segítőtársainak és élelemszükségletének épségét, termékeny szaporulatát hivatott biztosítani, megőrizni. Épp ezért történt az állattartók és jószágaik patrónusa emléknapjának, Szent Vendelnek (október 20.) a megtartása, amelyre magukat a háziállatokat is kivezették, s aznap nem dolgoztattak velük.

Több fogadalmi ünnep Szűz Mária valamelyik ünnepéhez kötődik, akinek tisztelete a Habsburg-ház védőszentjeként a török idők elmúltával kiteljesedett. A Mária-ünnepek közül leginkább Sárlos Boldogasszony napjához kötik fogadalmukat a nyugat-bácskaiak, hiszen az ő ünnepe az aratásnak, mint a legfontosabb agrármunkának a közepére esik, így az ő segítségét kéri a legtöbben. Jézus szívéhez is hasonló céllal fohászkodnak a nyár eleji

emléknapon. Igen ismert tisztelet övezi Szent Illést, akinek nyári ünnepét hasonlóképpen tisztelte, tiszteli a katolikus és a pravoszláv közösség egyaránt. Az egészségvédő szentek közül Szent Rókus napját tartották a múltban illően megtisztelni.

A fogadalmi ünnepeknek a jeles volta máig élő hagyomány a jobbra a multiethnikus lakosságú és többfélekezetű, de mindmáig zömében földművelő Nyugat-Bácskában, s valószínűleg ezért is maradt fenn több följegyzés róluk magyar, német, horvát és szerb nyelven is.

A nyugat-bácskaiak körében az agrárkultuszon kívül ismert még a különböző járványos betegségeket távol tartó közösségi fogadalom is. A Bácska újraterelítése utáni legpusztítóbb járvány a pestis volt, amely a XVIII. és a XIX. században egyaránt pusztított a vidéken. Az ettől való menekülést kiemelt, illetve a járvány megszűnését megköszönő fogadalmi, avagy hálaadó és medicinatörténeti jellegű emlékművek a Szentháromság-emlékek (kápolnák, oszlopok, szobrok), amelyek szerte a Bácskában megtalálhatók. Szentháromság-oszlopot azonban más indíttatásból is emeltek, de az oszlopok alsó részén több helyütt megtalálható még a többi pestisszent – Szent Rókus, Szent Sebestyén – kisebb szobra is.

Bajelhárító fogadalmi szokásról beszélhetünk a háború borzalmainak elkerülése céljából tett fogadalmakról, avagy a háborúból épségben hazatért katonák vagy családjuk által emeltetett szabadtéri hálaadó feszületekről is. Hálaadó indíttatásból fogadalmi kápolnát a Havas Boldogasszonynak emeltek.

Nyugat-Bácskában máig élő fogadalmi szokásokról szólhatunk, hiszen az itt élők immár kétszáznál is több esztendeje megtartják vallásukat, de sajnos, az elüldözött németiség szokásai feledésbe merültek.

Doroszló faluban több fogadalmi ünnepet és szokást is számon tart a néprajztudomány. A fogadalmak sorra kapcsolódnak az agrárkultuszhoz, növénytermesztéshez, állattartáshoz, illetve az emberek munkájának sikerességéhez.

Szent Rókus napja (augusztus 16.) dögvész elleni fogadalmi ünnep: „ezen a napon tilos volt a határban dolgozni” (KOVÁCS 1995: 13). A dögvészt az állatok, leginkább a sertés betegségeként tartják számon Doroszlón (KOVÁCS 2001: 241).

Szent Antalnak (június 13.) is fogadalmat tettek a doroszlói állattartók, hogy jószágaik egészségesek legyenek. Erről a helybéli néprajzkutató, Kovács Endre a következőket írja: „Az állattartók, főképpen a sertéshizlalók nem az állami biztosítónál, hanem Szent Antalnál *biztosították* állataikat. Saját belátásuk szerint ígérték a szentnek egy összeget, ha megsegíti őket és sikerül szerencsésen eladni az állataikat” (KOVÁCS 2001: 243).

Sarlós Boldogasszony – „A gabonatóblák jégverése és a vetést fenyegető nyári zivatarok ellen fogadott ünnep a Sarlós Boldogasszony (július 2.)” (KOVÁCS 1993: 13).

„Doroszlón a molnárok, továbbá a fuvarosok és a kenderfeldolgozók [...] védőszentje Alexandriai Szent Katalin vértanú volt, akit a néphagyomány szerint Maxentius császár kerékbe töretett. Tiszteletére nov. 25-én leálltak a malmok, kendergyárak meg minden, ami csak keréken forgott. Az ünnep jelentőségére utal, hogy a falu egykori öt kendergyára aznap mind szünetelt, Katalinkor nem volt szabad szántani, sem kocsiba fogni. Ezen az igazi parasztünnepen az említett iparosok is testületileg vonultak a templomba” (KOVÁCS 1995: 8).

Bezdánban, illetve „Sterbácza falu és Bezdán pusztája határán épült (1710–1720) Szentháromság fogadalmi kápolna” (BALLA 1995: 15–16) már a falu szervezett újraterelítése előtt. A helytörténészek a következőket jegyezték fel róla: „A szájhagyomány szerint egy évben a sterbátzi juhászok nyáját valamilyen járványos betegség pusztította. A juhászok fogadalmat tettek, hogy ha megszabadulnak a vésztől, kápolnát emelnek. A szerencsétlenség elmúlt, ők pedig ígéretükhöz híven felépítették a kápolnát Bezdán pusztán. A történelemből tudjuk, hogy a Duna–Tisza közében 1709–1713 között pestisjárvány pusztított. A pestisjárványok elmúltával szokás volt a Szentháromság tiszteletére valamilyen kegyhelyet építeni. Valószínűleg ez a tény előzte meg a Szentháromság fogadalmi kápolna építését. A kápolnát Sterbátz és Bezdán-pusztája pásztorai és halásza emelték, a zombori Ferenc-rendi szerzetesek segítségével. Az építők nagyobb része akkortájt római katolikus horvát és magyar, míg kisebb része görögkeleti szerb volt” (BALLA F.–BALLA I. 2010: 249–250). A kápolna máig áll a Zombori út és a Puszták utca sarkán, és minden évben misét tartanak benne a titulus, azaz Szentháromság, vagyis a pünkösd ünnepét követő vasárnapon (május–június). Az ünnep a tavaszi évszak vége felé van a kalendáriumban, tehát a gazdálkodási év közepén. A kápolnatitulus megválasztásában azonban a kor egyházi szokásához igazodhattak az építők. Az interkonfesszionális és multinacionális jelleg pedig egy összetartóbb és empatikusabb közösséget revelál.

A falu központjában áll a Szentháromság-szoborcsoport, amelyet 1829-ben emeltettek az iparosok: „a csizmadia, a szabó és szűcs, a kovács és a bognár, valamint a takács céh” – írják a Balla fivérek idézett tanulmányukban. A Szentháromság-oszlop tövében több szent alakja is megjelenik, s közöttük áll Szent Sebestyéné is, mint a pestisszentek egyikéé. Tehát a Szentháromság mellett még egy, a pestistől embereket és állatokat egyaránt oltalmazó szent alakja is megjelenik az emléken.

Béregen, a szerb–magyar országhatár közelében lévő, horvát-sokác lakosságú faluban áll a pestisszentek legszebbik önálló bácskai szabadtéri fogadalmi szobra, a Szent Rókus-emlék 1873 óta. Máig fogadalmi munkatársi nap az itt élő hívő katolikusoknak augusztus 16-a. A szent emléknapi előestéjén minden évben megtartják az emlékeztetést. 2016-ban az esti harangszó után mintegy harminc asszony gyűlt össze gyertyával a kezében a kőkerítéssel és négy vaskos kőoszloppal körülvett barokk stílusjegyű szobor előtt, hogy régi fogadalmukhoz híven imádságokkal és archaikus helyi népelekkel köszöntsék az oltalmazó szentet. A szobor dedikációját már nem teljesen érti a mai lakosság:

OD BERESHKI
OHOGI
POBOZHNI DUSHA
PODIGNUT
1873,

de annyi érthető belőle, hogy a béregi istenfélő lelkek által 1873-ban emeltetett.

Monostorszegen (Bački Monoštor), ebben a sokác lakosságú római katolikus faluban másfajta fogadalmi szokásról beszélhetünk. Azonban itt is bizonyos vész elkerüléséért tettek fogadalmat a település lakói. Fogadalmi hálaadó napot (dan zahvalnosti) tartanak minden év október 13-án a Fatimai Szűzanya tiszteletére. 1944-ben ezen a napon a falu apraja-nagyja egész éjszaka virrasztott az elsötétített templomban, hogy a háború végi harcok kíméljék meg a falut, ugyanis 1944. október közepe táján érte el a szovjet hadsereg ezt a vidéket, és többnapos véres ütközetet vívott a Dunán a német és magyar hadsereggel. Szárnyra kelt a hír, hogy bombázni is fogják a települést, illetve lakosságát elűzik. A falut az öldöklés elkerülte, a lakosságot nem hurcolták el. Megmenekülésükért a Fatimai Szűzanyának tettek fogadalmat, akinek ünnepe október 13-án van, amelyet máig különösen nagy tisztelettel tartanak meg: a délelőtti nagymisére a nők a legszebb népviseletüket öltik magukra.

A monostorszegi határban, a Ferenc-csatorna partján áll egy Mária-kegyhely, amely Beszédes Valéria szerint szintén fogadalmi és történeti eredetű, a háborúból való megtérésért állíttatták (BESZÉDES 2000: 127).

Kupuszina fogadalmi ugyancsak a termésvédelemmel összefüggő szombatszentelési kilenced. A kupuszinaiak vetését ideköltözésük (1751) után több évben is tavasszal elemi csapás érte: fagykár, jégverés stb. Hogy ezt elkerüljék, megfogadták Istennek, hogy tiszteletére a búza aratását megelőző

kilenc szombatot megszentelik, szentmisét látogatnak reggel, és nehezebb mezőgazdasági munkát nem is végeznek. Ez a kilenc szombat Szent Márk napjától, azaz a Márk-napi búzaszentelési körmenet utáni szombattól egészen Péter és Pál apostolok ünnepét (június 29.) megelőző szombatig, azaz éppen az aratás megkezdéséig tart. Tovább már nem lehetett az időt mással tölteni, mint az aratással. Még ma is őrzik ezt az 1767-ben már feljegyzett fogadalmat a faluban a jelzett időszak szombati miséin.

A másik fogadalmi szokása a kupuszinaiaknak a csütörtök délutáni emlékharangozás. Ennek nincs kapcsolata az agrárral, hanem az ember életét és vagyonát fenyegető csapásra emlékeztet: „1890. okt. 2-án a Csillag utcában keletkezett tűz következtében 368 házból 360 leégett, s csak 8 maradt meg, amely cseréppel volt fedve. A nagy tűz csütörtökön délután fél négykor ütött ki, s 1891-ben megfogadták, a községi elöljáróság elhatározta, hogy a nagy pusztításra emlékeztetve harangozni fognak a kupuszina templomban minden csütörtökön délután fél négykor. Ez az egyetlen, minden héten megismétlődő emlékharangozás az egész Bácskában” (SILLING 2007: 260).

A II. világháborúból egy szerencsésen visszatért honvéd a fogadalmát megtartva emeltette a Székesi úton levő saját földje végén a Hétszívűké keresztet 1946-ban.

Nemesmilitics magyar és bunyevác lakosságának több fogadalmi ünnepe is van. Úrnapja nyár eleji parancsolt ünnep a katolikus naptárban. Ezen a napon tartják a legszebbnek nevezett körmenetet minden római katolikus közösségben. Nemesmiliticsen azonban fogadalomból az ünnepen még liszttel sem dolgozik a ház asszonya, hiszen a liszt búzából van, amit nem szabad bántani, nehogy kukacos legyen a búza.

A Szent Rókus-emléknap (augusztus 16.) fogadalmi, munkatilalmi nap, hogy megóvjá a lakosságot a kolera ellen. Egy ilyen fogadalmi bøjtről, csak éppen csantavériről szól Féja Géza a *Bácska és Bánát* című cikkében: „földmíves rokonaim egyik napon szigorú bøjtot tartottak, s engem is keményen megbøjtolítottak, bár semmiféle egyházi bøjt nem esett arra a napra, csak kerek száz esztendeje akkor szűnt meg a kolera” (*Híd*, 1941. április 22.).

Nemesmiliticsen a Szentháromság-oszlop is ott áll a falu központjában a templom előtt.

A nemesmiliticsi bunyevácok fogadalmi bøjtot tartanak Szent Vendel napja előtt 9 napig az állatok egészségéért, ünnepén misét szolgáltatnak a tiszteletére, a mise után a templomi szobra előtt többen gyertyát gyújtanak, s a szent közbenjárását kérik.

A faluban több köztéri kereszt is áll, amely hálaadás, esetleg fogadalom megvalósítása. Ezekről a következőket jegyezték fel: „Nagyon megnövekedett az I. világháborús években, egészen 1920-ig állított kereszték száma,

amelyeket többnyire hálából emeltek a visszatért katonák emlékére. Nemesmiliticsen a Csernus család állított ilyen keresztet 1918-ban” (ZAKAR 2016: 293).

János és Pál vértanúk napján (június 26.) gyertyát szenteltetnek a nagymiséen a templomban, akár más – bár nem mindegyik – katolikus templomban is. Ezt nevezik vihargyertyának, a napot pedig az agrárkultusszal összefüggő, jégverés elleni fogadalmi napnak tartják. Történt ugyanis, hogy a XIX. század végén június utolsó napjaiban a jégverés tönkretette a vetést. Épp ezért ezen a napon nem dolgoznak a határban, s ha viharfelhő közeleg, meggyújtják a szentelt gyertyát. Teszik mindezt bajelhárító szándékkal.

Csonoplya korábban háromnemzetiségű falu volt Nyugat-Bácskában. Magyarok, bunyevácok és németek lakták a II. világháború végéig. A falu határában áll a Sarlós Boldogasszony-kápolna. Fogadalmi kápolnáról van szó, amelynek felállításáról többféle vélekedés is él. Egyesek szerint a falu határát e napon, július 2-án óriási jégvihar érte, amely teljesen tönkretette a kalászosokat. Ezért a falu lakosai, hogy kiengeszteljék a Szűzanyát, fogadalmat tettek, hogy ezen a napon többé nem fognak dolgozni a határban, és hálájuk jeléül kápolnát építenek Sarlós Boldogasszony (Srpanjska Gospa, Maria Heimsuchung) tiszteletére, amelynek emléknapját fogadalmi ünnepként tisztelik meg. Mások szerint ezen a helyen megjelent a Szűzanya egy sváb kislánynak, s általa üzent, hogy oda kápolnát építsenek a tiszteletére. A kis, kéttornyú, 5,10 m széles, 6,10 m hosszú, oltárral ellátott kápolnát 1894-ben építették a helyi magyarok, németek és bunyevácok adományai-ból Mayer Ferdinánd plébános idejében, s azóta rendszeresen szolgáltatnak benne misét az ünnepen, illetve még pünkösd másnapján, Nagyboldogasszony utáni vasárnap és Kisboldogasszony ünnepe utáni vasárnap tartottak misét régen, azaz évente négyszer. A csonoplyaiak mellett leginkább a közeli Nemesmilitics lakói érkeznek a fogadalmi ünnepre, néhányan még ma is. Jöttek fiákerokkal, lovas szekerekkel, de kerékpáron is, gyalog is. Ma is így érkeznek.

A kápolna előtt még szintén 1894-ben Marko Asztalos keresztet emeltett a következő bunyevác felirattal:

OVAJ KRIŽ NA SLAVU GOSPODINA
ISUKRSTA
I BLAŽENE DIVICE
MARIJE PODIGO JE
MARKO ASZTALOS
I MARIA MIRONICKI
1894 TRAVNJA 25.

A kereszt mellett egy harangláb is állt, de a harangot később, a XX. század végén, ellopták. A kápolna mögött Mária-barlang is volt.

A csonoplyai kálváriadombon épített Szent Antal-kápolna ünnepét búcsúként is, fogadalmi ünnepként is számon tartja a katolikus lakosság. Ezen a napon nem dolgoznak a határban, sok segítséget várnak a szenttől: „Meg kell, hogy malacozzon a göbém. Meg is fialt rendesen” – mondta az egyik adatközlő. A fogadalmi nap jellegét inkább a kápolnai búcsúnap szorította háttérbe.

A Zombor város melletti Čičovi tanyacsoporton másfajta fogadalmi kápolna áll a pravoszláv tanyák között. Az ottani Havas Boldogasszony fogadalmi kápolna ünnepének napján és az azt követő vasárnap sem dolgoznak a földeken a környéken élő katolikus bunyevácok, hanem szentmisén vesznek részt. A monda szerint csodás eseménynek köszönheti ez a kápolna a létét.

„Ebben az időben már Zomborban tartózkodott (1760 óta) a korábbi pozsegai szolgabíró, Markovich József (Josip Marković), aki a városban a szenátorság mellett a városkapitányi rangot is elnyerte. Nevéhez [...] fűződik a környék egyik legrégebbi búcsújáró kegyhelyének, a Havi Boldogasszony, illetve ahogy a régi jegyzőkönyvek írják, a Maria Schnee kápolnájának a megeremtése is. A helyi legenda szerint Markovich úr és felesége egy forró nyári napon, könnyű hintójukon hazafelé tartottak a Csicsovinak nevezett zombori határrészben lévő birtokukról, amikor óriási vihar keletkezett, szörnyű jég-, majd hóeséssel. A megrémült lovak zabolátlanul futottak a sűrű homályban, s már-már úgy tűnt a házaspárnak, hogy odavesznek. A lovak azonban egyszerre megtorpantak, és tapodtat sem moccantak helyükről. A vihar, ahogy jött, úgy el is tűnt, s a rémületéből felocsúdó Markovich házaspár riadtan vette észre, hogy hintajuk a Mosztonga folyó kissé magasabb partján állt meg. A biztos halálból ilyenén való megmenekülésükért Markovich szenátor úr hálából azon a helyen kápolnát emeltetett Havi Boldogasszony tiszteletére. A nép máig Jozina kapelának (Jóska kápolnája) nevezi e helyet, és szívesen látogatja az ünnepen.

A levéltári anyag viszont ezzel kapcsolatban a következőkről tudósít: Markovich József, zombori szenátor 1767-ben kisebb templomot-kápolnát kívánt emelni Havi Boldogasszony tiszteletére. Az építmény helyét 1767. október 30-án jelölték ki a Szontai úti dombon, a Csicsovi határrész nyugati oldalán. Az építkezésig azonban 13 év telt el, mígnem 1780. július 11-én Bajality Antal kalocsai kanonok ünnepélyesen letette az alapkövet. A kápolna oltárába Szent Teodor ereklyéje került, felszentelését 1781. szeptember 9-én Gazslovich Xavér bácsi plébános végezte, s ez alkalmából a városból ünnepi processiót vezetett Bona Mihalović ferences szerzetes. Havi Boldog-

asszony ünnepét a következő évben, 1782. augusztus 5-én már itt ünnepelték a zomboriak” (SILLING 1994: 18–19).

A kápolna előtt a zombori magyar katolikus egyházi védnökség 1869. június 15-én keresztet állított.

Bükkszállás (Bukovac) korábban tanyacsoport volt Zombor határában a Mosztonga folyó mellett. Ma már önálló település. Pravoszláv vallású szerbek lakják. A tanyák mellett, a folyó partján áll Szent Illés próféta kápolnája. A Julianus-naptár szerint ünnepe augusztus 2-án van, s ez az ünnep legalább olyan fontos a nyugat-bácskai szerbeknek, mint a sztapári vodica ünnepe. A búcsút több százan látogatják, jelezve ezzel a hagyományokhoz való öntudatos ragaszkodást és az ítéletidőt okozható Illés próféta kiengesztelését. Ez az egyetlen ilyen hely Nyugat-Bácskában, ahol a szerbek tisztelik így magát a veszedelmet hozható szentet, a magyarok pedig Bácsgyulafalván/Telecskán emlékeznek rá idetelepülésük óta. A bácskai katolikus magyarok nevezetesebb Illés-napi fogadalma Temerinből ismert (CSORBA 1988). Az 1928-ban épült bükkszállási Illés-kápolna fogadalmi voltáról Milenko Beljanski zombori publicista megtudta, hogy a tanyák között a domboldal egy szőlőjében volt egy kút, amelyet szentnek nevezett valaki, aki ezt álmában tudta meg. A kút vizétől gyógyulást remélt. A hírre többen is érkeztek a szőlőbe és a mellette lévő kaszálóra, s károkat okoztak a gazdának, aki mérgeiben betömte a kutat. Ilyen cselekedete után a gazda épp a szőlőben betegedett meg, s amikor fiverei hazavitték, hogy gyógyuljon, álmában neki is megjelent a Szűz Mária, akinek megfogadta, hogy a kutat rendbe teszi, keresztet is állít mellé. Mindez meg is történt, s a környékeliek 1886 óta látogatták a szentnek tartott kutat a pravoszláv húsvét harmadnapján és Szent Márk napján (BELJANSKI 1979, BESZÉDES 1993). Később, 1928-ban közadakozásból kápolnát is emeltek ezen a helyen a hagyományos közép-európai barokk stílusban, amit az idő múlásával újjraépítettek immár a bizánci szentélyek mintájára.

Bilić a zombori tanyacsoportok egyike. Pravoszláv vallású lakossága van. Az itteni kápolna újabb, XX. századi, és szintén fogadalmi eredetű, s amellett, hogy medicinatörténeti vonatkozása van (építtetője a beteg gyermeke felgyógyulásáért tett fogadalmat), az agrárkultuszhoz éppúgy kapcsolódik. Beszédes Valéria szerint „Szenes Boldogasszony” a kegyhely védőszentje (Ognjena Marija), s „az ortodox egyház szentjei közé tartozik. A nép azonban úgy tartja, hogy Illés próféta húga... Azoknak a helyeknek a fogadalmi ünnepe, ahol korábban a vihar s a jégeső nagy károkat okozott. Úgy tartja a szerb szólásmondás: »Annak, aki megünnepli Szenes Boldogasszony napját, nem kell féltennie vetését«” (BESZÉDES 2000: 129).

Sztapár falu volt a környék egyetlen, mindig is teljesen ortodox pravoszláv vallású falva. A határában csordogáló Mosztonga folyócska partján

épült fel 1710 és 1720 között az első itteni kis szentély, amelyet az 1752-ben idetelepülő szerbek már itt találtak. Építői ismeretlenek. Ez volt az első templomuk. Azonban ez a kápolna csakhamar kicsinynek bizonyult, a falu is távolabb jött létre, s a lakosság segítséget kért egy templom építésére, azonban megfogadta, hogy a régit sem hanyagolja el, helyén újabbat épít. A templomépítés meg is történt, a falu új temploma 1776-ra el is készült. A faluban ma is a Szűz Mária bemutatása patrocíniumú barokk templom áll, míg az ősi Mária mennybevitеле kápolnácska mellé, fogadalmukhoz híven, új és nagyobb szentélyt építettek, de még a régi kicsit, a vodicát is megtartották. A folyóparti fogadalmi kápolna szlaváját, védszentünnepét a Julianus-kalendárium szerinti Nagyboldogasszony ünnepén, augusztus 28-án tartják, körmenettel, illő tisztelettel. Ősi fogadalmukat máig tiszteletben tartják, s a kis kápolna közelében lévő kút vizét gyógyító hatásúnak vélik.

Gombos magyar faluban ugyancsak az agrárkultusszal kapcsolatos Sarlós Boldogasszony napja a fogadalmi ünnep, melyet a gabonatermést veszélyeztető jégverés ellen fogadtak.

Órszálláson a német és magyar katolikusok szintén Sarlós Boldogasszony ünnepét (július 2.) tartják fogadalmi ünnepüknek azzal a szándékkal, hogy az aratást és cséplést ne zavarja meg rossz időjárás.

Telecska, avagy *Bácsgyulafalva* az újabb nyugat-bácskai magyar települések közé tartozik. Lakói a Bánátba települt Szeged környéki gányók voltak, akik áttelepültek a Bácskába, s a dohánytermesztést honosították meg mai lakhelyükön. Az ő fogadalmi ünnepük Szent Illés-nap (július 20.), és még 2016-ban sem dolgoztak ezen a napon.

„Ugyanebben az esztendőben [1892] az érseki főhatósághoz folyamodtak, hogy hagyja jóvá számukra az általuk választott fogadott ünnepek megtartását: »Február 26-án, 26. sz. alatt fölterjesztetett a gyulafalvi kath. községnek óhaja, hogy Szt. József, Paduai Szt. Antal, keresztelő Szt. János, Illés próféta, Szt. Bertalan és október 29. napja mint megszállás napja mind községi ünnep megtarthatassék, mit a Főt. Érseki Főhatóság február 29. 813. számú rendeletével jóváhagyott«” (LÁBADI 2013: 70).¹ Az Illés-napi hagyomány mellett a többi szent ünnepe nem maradt fenn, Szent Antal napjának kivételével, amelyről minden bácskai magyar katolikus templomban kissé emelkedettebb lelkülettel emlékeznek meg.

A kérelemben említett megszállás napja ma a falutelepítés emléknapja, amit karóünnep, karóverés néven tartanak számon, s évente mintegy foga-

¹ Lábadi az adatait Weisz Mihály *Gyulafalva történetének könyve 1883. évf. Október 29-től* című, 1886-ban írt kéziratból vette, amelyet a bácsgyulafalvi katolikus plébánia irattárában őriznek (LÁBADI 2013: 182). Weisz Mihály volt a falu első papja, 1886 decemberétől szolgált.

dalmi ünnepként megemlékeznek arról, hogy a falu alapításánál a legelső telekjelző karó leverése 1883. október 29-én történt, a templom belterületének kijelölésével.

Kerény – Nyugat-Bácska hajdan délnémet lakosságú falvában, Kerényen 1822-ben építettek kápolnát Szent Vendel tiszteletére, és napját fogadott ünnepként tisztelték meg. Fridrik Tamás, a kupuszinai származású adai tanító, Bács-Bodrog vármegye első monográfusa említi, hogy az ünnepen misét tartottak a kápolnában, és „Szent Vendel napján isteni szolgálat után majd mindenki lovait a kápolna körül vezeti” (FRIDRIK 1878: 196), azaz e nap a jószág ünnepe is volt (SILLING 2014: 90). Egy másik fogadalomról is említés történik az idézett helyen: „Katalin napján régi szokásból lovaikat a németek kocsiba nem fogják” (i. m. i. h.), azaz tiszteletből, elővigyázatból, fogadalomból kerülték az olyan munkát, ami a kerékkel van kapcsolatban – akárcsak Doroszlón –, ugyanis Szent Katalint kerékbetörésre ítélték, de az ítélet nem fogott rajta, s a kerekek összetörtek. Az említett Vendel-kápolnát a falu német lakosságának 1944/45-ben történt elűzése után lerombolta az újonnan betelepített ortodox szerb népesség.

A Zombor környéki német falvak népének fogadalmi szokása volt a doroszlói Szűzanya-kegyhely látogatása: „1945 előtt pünkösöd harmadnapján sváb búcsú volt a doroszlai kegyhelyen, amelyet a szentiváni (prigrevicai) és a kerényi svábok látogattak fogadalomból. Emlegetik az öreg doroszlaiak, hogy a szentiváni svábok díszes fogatokkal jöttek, de az árusoktól semmit sem vettek. A csárdába sem néztek be. Fogadalmuk ugyanis tiltotta, hogy ezen a napon pénzt költsenek” – jegyezte fel Bárh János az 1970-es évek végén (BÁRTH 1990: 235). Azt már azonban nem sikerült kideríteni, hogy minémű fogadalmi volt ez a nyugat-bácskai sváboknak.

Szond, avagy *Szonta* faluban, ebben a katolikus sokác etnikumú településen, ahol korábban szép számban éltek németek és kisebb számban magyarok is, Jézus szíve napja a fogadalmi ünnep. „Az úrnapi nyolcadát követő péntek, az egyházi év utolsó változó ünnepe” (BÁLINT 1998: 449) ez a nap (tehát még a húsvét dátumától függ). Szontán a jégverés ellen oltalmazó, dologtíltó nap, amikor napjainkig szentmisét tartanak a szabad téren a Jézus szívére szentelt, 1842-ben emelt temetőkápolna mellett. És fogadalmi szokásuk az ittenieknek a doroszlói Szentkútra való zarándoklat pünkösöd hétfőjén. Bár a kegyhely főbúcsúja átkerült Kisboldogasszony napjára, a szondiak máig elzarándokolnak, sokan gyalog, a pünkösdhétfői nagymisére, amit az ő nyelvükön, azaz horvátul tart egy horvát pap. A mise után zarándokkereszttel, lobogókkal kijönnek a kápolnából, elmennek Pádúai Szent Antal szobrához, ott imádkoznak, gyertyát gyújtanak, énekelnek. Onnan a Lourdes-i Szűzanya szobrához visz útjuk, majd végül lemennek a Szentkúthoz, és ott fejeződik be liturgiájuk.

Bácskeresztúr a kisszámú bácskai ruszin görög katolikusok központja. Az ő fogadalmi hagyományuk ugyancsak összefügg az agrártevékenységgel, és 1853-ig vezethető vissza. Bácskeresztúr (Ruski Krstur) község határát abban az évben súlyos jégeső sújtotta, amely megsemmisítette a vetést. Az ilyen csapások elkerülésére megfogadták, hogy pünkösd harmadnapján, ami már nem ünnep, ők nem fognak dolgozni, és Szűz Mária segítségét kéri vetésük megoltalmazására. Azóta fogadalmi ünnepük pünkösd harmadnapja. Az itteni kápolnát 1857-ben építették. 1922 óta egy egész hetet – május első teljes hetét – szentelnek a Vodicájukon, Szentkútjukon ennek a fogadalomnak, s a hét minden napján misét szolgálnak a kápolnában.

Ennek a görög katolikus szent helynek van egy másik legendája is, mely szerint 1817-ben az itt lévő kút vizében megjelent a Szűzanya egy mellette pihenő helybéli munkásnak. A jelenés 1822-ben megismétlődött, amikor két kislány látta meg Szűz Máriát, s a látomások többször megismétlődtek. E jelenések nyomán épült meg a keresztúri szent kút (Vodica) kápolnája a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére, amelyet azóta is gondolnak, és a pünkösd utáni fogadalmi ünnepen szentmisével, körmenettel tisztelnek meg.

IRODALOM

- BÁLINT Sándor 1998. *Ünnepi kalendárium 2.* Mandala Kiadó, Szeged
- BALLA Ferenc 1995. *Nepomunki Szent János kultusza Bezdánban.* Létünk, XXV. évf., 1–2., 15–21.
- BALLA Ferenc–BALLA István 2010. Az idő viszontagságaival és a változó világgal dacoló megszentelt jeleink. In: Beszédes Valéria–Silling Léda (szerk.): *Szenvedély és szolgálat.* Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 248–266.
- BÁRTH János 1990. Adalékok a jugoszláviai magyarság búcsújáró hagyományainak ismeretéhez (Doroszló). In: Fejős Zoltán–Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 227–243.
- BELJANSKI, Milenko 1979. *Ponovo o somborskim salašima.* Sombor
- BESZÉDES Valéria 1993. *Szentkutat a Mosztonga mentén.* Hét nép kegyhelyei Nyugat-Bácskában. Üzenet, XXIII. 11–12. 530–540.; 2. közlés: 2000. In: Beszédes Valéria válogatta: *A Jó Isten dicsőségére.* Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, h. n., 125–136.
- CSORBA Béla 1988. *Temerini néphagyományok.* Forum Könyvkiadó, Újvidék
- FRIDRIK Tamás 1878. *Bács-Bodrogh vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása.* Szeged
- HERCEG János 2003. *Összegyűjtött esszék, tanulmányok.* Harmadik kötet. Összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

- KOVÁCS Endre 1993. *Földművelés egy bácskai magyar faluban*. Mikes Kiadó, Budapest–Forum Kiadó, Újvidék
- KOVÁCS Endre 1995. *Doroszlói védőszentek*. Létünk, XXV. évf., 1–2., 7–14.
- KOVÁCS Endre 2001. *Állattartás a vajdasági Doroszlón*. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu
- LÁBADI Károly 2013. *Dohányos falu*. Bácsgyulafalva története, dohánytermesztése, szókincse és népdalai CD-melléklettel. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
- SILLING István 2007. *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir Kiadó, Budapest
- TUCAKOV, Marko 2016. *Zavjetni dan na blagdan sv. Roka u Beregu*. Zvonik, 2016. szept. 9.
- UJVÁRY Zoltán 1991. *Agrárkultusz*. Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen
- ZAKAR Péter 2016. Kisebbszakrális emlékek a Nyugat-Bácskában. In: Dr. Silling István–Hágen Ádám (szerk.): *Nyugat-Bácska Kollégium*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 291–301.

INTERNETES FORRÁS

Vodica kod Čonoplje. www.vojvodinacafe.rs/showthread.php/10227-Vodice/page_5 (2012. 09. 10.)

http://www.vodica.org/index_files/hrvatski_files/hrvatski.htm (2016. 09. 12.)

Customs of Community Vows in West Bácska

The lives of people, farmers and stock breeders, the inhabitants of West Bácska, as well as their cattle and crops in our lowland climate, have always been in close connection with unstable weather conditions and infectious diseases, which have often spread among the inhabitants of this region. In order to avoid these disorders or troubles, people in those times sought help using well-known religious actions: vows to the supreme powers. Their knowledge about the changes in everyday life and their connection with religious traditions were so deeply rooted in their lives, that communities, inhabitants of entire villages, members of various ethnic groups swore to respect the specific saints or days of the year, in order to prevent disasters by taking dedicated vows. Thus, from the end of the 17th century, in the ethnically heterogeneous West Bácska almost every village developed various customs of commitment: protective procession, non-working days, strict fasting, worship services, apotropaic prayers, etc.

Key words: folk religiousness, customs of commitment, West Bácska

Običaji vezani za zajedničke zavete u Zapadnoj Bačkoj

Život ljudi, zemljoradnika i stočara, stanovnika Zapadne Bačke i njihove stoke kao i useva u našem nizijskom podneblju oduvek je bio u tešnjoj vezi sa nestabilnim vremenskim prilikama i sa zaraznim epidemijama koje su često harale među stanovnicima ovoga kraja. Da bi se izbegle iliti prestale da se šire ove neprilike, ljudi su potražili pomoć u tadašnjem vremenu poznatim korisnim dejstvovanjima: u zavetovanjima svevišnjim silama. Njihovo znanje o promenama svakidašnjice i povezanosti istih sa verskim tradicijama je toliko bilo prisutno da su zajednice, stanovnici čitavih sela, pripadnici raznih etničkih zajednica se zakleli da će višestruko poštovati određene svece ili dane u godini radi uslišenja njihovih molbi za odbranu od nepogoda. Tako su se od kraja XVII veka u etnički heterogenoj Zapadnoj Bačkoj skoro u svakom selu razvili razni zavetni običaji: zaštitne litije, neradni dani, strogi postovi, bogoslužjenja, apotropeične molitve itd.

Ključne reči: narodna religioznost, zavetni običaji, Zapadna Bačka

Beérkezés időpontja: 2018. 05. 11.

Elfogadás időpontja: 2018. 06. 19.

Dr. KORHECZ PAPP Zsuzsanna

festő-restaurátor művész, Szabadkai Városi Múzeum

korhecz.zsuzsi@gmail.com

MÁRIA-KEGYKÉPEK A DÉLVIDÉKEN

Virgin Mary Devotional Pictures in Vojvodina

Religiozne slike Bogorodice u Vojvodini

Egy-két kivételes középkori freskótöredéktől eltekintve a Délvidék legkorábbi, a katolikus egyházhoz köthető festészeti emlékei a Mária-kegyképek, melyek a 17. század végétől a 19. század második évtizedéig készültek. E tanulmány a teljesség igénye nélkül veszi számba őket, ismerteti történetüket, ikonográfiájukat, a hozzájuk kötődő legendákat, valamint stíluskritikai jegyeiket. A kegyképek megjelenése a híveket gondozó szerzetesrendeknek köszönhető, elsősorban a ferenceseknek. Mestereik neve többnyire ismeretlen, de egyes szerzőket sikerült azonosítani. A délvidéki kegyképek többsége európai híru kegyképek másolata, melyek kultusza leginkább helyi jellegű maradt. Kivételként a Tekiai Szűzanyát kell megemlítenünk, melyhez messzi vidékekről is elzarándokoltak, hogy segítségét kérjék.

Kulcsszavak: Mária-kegyképek, Baja, Bács, Doroszló, Karlóca, Palona, Pancsova, Szabadka, Tekia, Újvidék

KUTATÁSTÖRTÉNET

Térségünk egyházművészete Trianon óta kiesett a magyar művészet-történet látóköréből. A barokktól a szecesszióig terjedő stíluskorszakokat felvonultató műtárgyanyag szinte feldolgozatlan maradt. A délvidéki katolikus egyházi emlékeket a tartományi műemlékvédelem szakembere, Olivera Milanović Jović és a horvát ferences tartomány barokk egyházművészetét felmérő Mirjana Repanić Braun csak részlegesen tanulmányozta, a későbbi időkkel (klasszicizmus, historizmus, szecesszió) nem foglalkoztak, noha számos nagy értékű egyházművészeti alkotás jött létre, került behozatalra. Az utóbbi évek személyes kutatásai sok újat hoztak e témakörben.

Délvidéken a jelen tanulmányban a mai Vajdaság területét értjük. Területe sem a világi, sem az egyházi történeti közigazgatási egységekhez nem

igazodott, korábban szervesen egymáshoz kapcsolódó területekből kiszakítva jött létre. A mai Bácska kis különbséggel (Baja és környéke) az egykori zombori székhelyű Bács-Bodrog vármegye területéből szakítottatott ki, Horgos és környéke viszont Csongrádhoz tartozott. Bácska egykor a kalocsa-bácsi érsekség nagyobb részét képezte, 1968-tól az önálló Szabadkai Egyházmegye területe. A mai Bánátot szinte teljesen az egykori Nagybecskerek székhelyű Torontál vármegye nyugati részéből hozták létre, eredendően a temesvári székhelyű csanádi püspökséghez tartozott. Csak 1988-ban került sor a Nagybecskereki Egyházmegye megalapítására. Az egykori Szerém vármegye a török elleni felszabadító háborúk után Horvátországhoz tartozott, egyházz jogilag is a diakóvári püspökség részét képezte. E kutatás immár jól körülhatárolt földrajzi területét mégis ki szeretném terjeszteni Bajára és környékére, hogy kutatómunkám eredményeit e helyen közölhessem.

A 18. század második feléig szinte minden plébánia lelki gondozását a ferencesek végezték (székhelyük volt Szabadkán, Zomborban, Baján, Bácsan, Péterváradon, Rumán, Pancsován és Zimonyban), a világi papság megerősödése csak a század második felében történik meg.

A Mária-kultusz sokrétű megnyilvánulásaiént tarthatjuk számon a templomok és kápolnák Szűzanya ábrázolásait, ezek közül is kiemelkednek a különös kegyelemben részesülő Mária-kegyképek és Mária-kegyszobrok. Egyes Mária-képeket, mint a pogány elleni harc védőpajzsait is tisztelik. A tridenti zsinat (1563) utáni ellenreformációs időkben a török elleni felszabadító harc jelentős csatáit is a hagyomány e Mária-képek közbenjárásának tulajdonította. Így a Passaui Segítő Máriának köszönhetően menekült meg Bécs 1683-ban, a Máriapócsi kegykép segítette győzelemre a Savoyai Jenő herceg által vezetett hadakat a zentai csatában 1697-ben, s a péterváradi 1716-os csodálatos győzelmet a tekiái Havi Boldogasszony-kegykép segítségével érték. Európa-szerte fontos szerepet játszottak a szerzetesrendek és a főúri donátor családok, sőt uralkodók is a Mária-kegyképek kultuszának elősegítésében. A 17. század végén Magyarországon ugrásszerűen megnövekedett a kegyhelyek száma (KNAPP–TÜSKÉS 1994: 11). A teljesen elnéptelenedett Délvidék első művészeti emlékei a kisebb-nagyobb kisugárzású búcsújáró kegyhelyeihez köthető Mária-kegyképek voltak. Ezek közül a tekiainak volt a legnagyobb vonzereje, de a bácsi Szűzanyát és a zimonyi Szerecsen Máriát is sokszorosított szentképen népszerűsítették már a 18. században.

A BÁCSI ÖRVENDEZŐ SZŰZANYA

A bácsi Mária mennybemenetele ferences templomot és kolostort a templomos lovagok (Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend) építették a 12. szá-

zadban, s 1301-ben kapta meg a magyarországi ferences rend. A hódoltság ideje alatt az oszmánok a templomot dzsámivá alakították. A török kiűzése után, 1688-ban a bosnyák-bányavidéki rendtartományhoz tartozó gradovári ferencesek foglalták el az üres épületegyüttest, idevezetve a Boszniából Bácsba telepedett sokác lakosságot. Később a budai székhelyű Kapiszt-rán Szent Jánosról nevezett Rendtartomány része lett, 1923-tól a zágrábi központú Szent Cirill és Metód Ferences Tartomány rendháza, nemsokára látogatóközpont nyílik benne. „A ferencesek zárdájának a folyosóján a templom és sekrestye közt állt egy régi oltár, azon egy régi Mária-kép, mely a mai napig nagy tiszteletnek örvend, különösen a sokácok részéről, kik ha vasárnap, de hétköznap még inkább a templomba bemennek ajtatoskodni, első s utolsó imádságukat e kép előtt szokták elvégezni. E kép történetét a faluban senki sem tudja s az eddigi kutatások sem vezettek biztos nyomra. De az sem lehetetlen, hogy az igazi gradovári kegykép előtt imádkoznak oly buzgón a bácsi sokác hívek, mint a gradovári bosnyákok leszármazottai” – írja Unyi Bernárdin a Délvidék legrégibb kegyképéről.

A kép eredetileg a templomban állt, a 18. század második felében került a folyosóra. 2011-ben a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet szakemberei elmozdították helyéről, pár méterrel arébb felállítva a kegykép oltárát, mert a mögötte lévő falon egy román kori, Krisztus keresztre feszítését ábrázoló freskótöredéket találtak, mely bizonyosan a tatárjárás előtt keletkezett. Ekkor került sor a hársfára temperával festett besötétedett ikon restaurálására (VUJOVIĆ 132). Az Örvenező Szűzanya-ikont – melyet a bal alsó sarkában szereplő ósláv nyelvű felirat szerint – Dima mester festette 1685-ben: „*Siju ikonu pisa Dima pisac 1792 od stvorenja svijeta ot roždestva Hristova 1685. Bog da prosti*” (SEKULIĆ 81). A gradovári csodatevő Szűzanya-kép tiszteletére koronázták meg, amint azt a nagyobbik aranyozott ezüstkورونا hátoldalára gravírozták. A bácsi Örvenező Szűzanya-kegyképet a gradovári hívek a fent nevezett görög ikonfestővel készíttették, mielőtt útnak indultak volna Bácskába, annak ellenére, hogy sokan úgy tartották és tartják ma is, hogy a gradovári kegyképet hozták magukkal Bácsba. Ilyen felirattal készült róla rézkarc még a 18. században (SEKULIĆ 49).

A bácsi kegykép Radosna Gospa, avagy a Repeső vagy Örvenező Szűzanya típusa, a görög Glükophilusa („Édes csókú”) néven ismeretes. Ez az „újfajta, ún. lelkes képek” típusába tartozik, mely a 11. században alakul ki a bizánci művészetben, és különböző érzelmeket volt hivatott közvetíteni a korábbi szigorú típusoktól eltérően, mint pl. amilyen a Hodégétia-típusú Istenszülő (BELTING 273). Legismertebb példája a Vlagyimiri Szűzanya. A bácsi kegykép megjelenésében az ortodox egyház

ikonfestési szabályait követi, a domborművesen megmunkált hársfadeszkán aranyozott háttér előtt jelenik meg a temperával megfestett Szűzanya, arany szegéllyel és rojtokkal ékes bíbor köntösben, mely alatt kék tunikát visel. Fejkendője is kék színű, olyan, mint szent Fia ruháskája. Az Istenszülő óvón öleli magához gyermekét, aki a kép bal felső sarkában, a kínzást eszközeivel megjelenő angyaltól megrettenve édesanyja nyakát karolja át, arcocskájával arcához simul. A 18. században további két ezüstkoronát kapott a Szűz Mária és a Kisjézus.

A 16. század elején készült gradovári kegyképről, mely eredetileg Zvornikon volt, azt olvashatjuk, hogy Lucsity Jeromos ferences püspök 14 rendtag jelenlétében 1639-ben megvizsgálta. Amikor a törökök Zvornik várát és azzal együtt a ferencesek zárdáját 1533-ban elfoglalták, a ferencesek a kegyképpel Felsőtuzla felé igyekeztek, útközben a Drina folyó partján egy fegyveres mohamedán katonával találkoztak, ki egy jól irányzott nyíllal a kegyképbe belecélzott. A nyíl a képet a szem alatt sértette meg. Abban a pillanatban, amikor a nyíl a fára festett képbe fűrődött, vérezni kezdett. A feldühödött katona ágaskodó lovával együtt a Drinába esett, s az örvénylő hullámokban halálát lelte. E két csodának nemcsak a katolikusok, hanem maguk a mohamedánok és görögkeleti szerbek is tanúi voltak. A katolikus hívek megkísérelték ugyan a véryomokat a képről letörölni, de nem sikerült. A kegykép vérzési csodáját kivizsgáló bizottság azt is feljegyezte, hogy a nagyobb Mária-ünnepek előestéjén a Drina folyó vizében mindig felbukkant és látható volt ama helyen a török katona megkövesedett holtteste, a ló hullája és a nyíl egymástól bizonyos távolságra. A kegyképet a ferencesek Felsőtuzlába vitték, de itt sem találtak biztonságosabb helyet, ahol a képet elhelyezhették volna, miért is Sity Pál gazdag és tehetős bosnyák kereskedő kieszközli a törököktől bizonyos pénzösszeg lefizetése után, hogy a lerombolt zvorniki zárdá és templom helyett a Felsőtuzlától nem messze fekvő Gradováron felépítse a saját költségén a ferenceseknek a zárdát és templomot, melyben a kegyképet azután el is helyezték (UNYI 158). A bezárt gradovári templomban talált rá a kegyképre N. Ogramić püspök 1674-ben, de további sorsa ismeretlen. A bácsi kolostor irattárában egy olyan 1639-es beszámolót is őriznek, mely a csodatévő gradovári kegyképet (De imagine thaumaturgica Gradovariensi) írja le. E szerint teljesen más ikonográfiaja volt a vékony deszkára festett gradovári kegyképnek, mint a bácsinak: a Szűzanya térdelve imádkozik a szalmán fekvő újszülött Kisjézus előtt. Mária jobb orcáján, a szeme alatt sérülés látható, melyből vércseppek folytak le az Istengyermekek irányában. Annyi bizonyos, hogy a tuzlai ferencesek Budán vásároltak festéket 50 márkáért, hogy fatáblára gazdagon kivitelezett Mária-képet készíttessenek (SEKULIĆ 81).

A BÁCSI VÉRKÉP

A bácsi Nagyboldogasszony ferences templom másik kincse a Vérző Szűzanya-kegykép. A vászonhordozójú, nagyméretű olajfestményen (143×109 cm) frontális beállításban, barna háttér előtt láthatjuk Szűz Máriát piros ruhában, betűszimbólumokkal (M – Maria, V – Virgo, AVE, I – Isus, PA – Pater) és csillagokkal díszített kék köpenyben, díszes koronával a fején. Előtte a gyermek Jézus áll aranszegélyes zöld ruhában, jobb kezét áldón felemelve, bal kezében írástekerccsel, melyen a következő felirat olvasható: *Ingremio Matris sedet Sapientia Patris*, azaz az Anya ölében ül az Atya Bölcsessége. A Szűz homlokán seb, melyből vér csepeg szép arcán keresztül a fiára. A kép alján, a szürke mezőben valószínűleg egy felirat volt olvasható eredetileg, e terület azonban a vászonhordozóval együtt még korábban megsemmisült. A képet a Kós Károly Ösztöndíjnak köszönhetően restauráltam 2006-ban. Újjászületése után oltárra emelték. A bácsi festmény a mai Csehország területén, Klatovyban (Klattau) levő, a 17. század közepén készült Szűz Mária-kegykép 18. századi másolata, melyet ismeretlen magyarországi mester készített (KORHECZ PAPP 2006: 74).

A „Panny Marie Klatovske” (azaz a Klatovy Szűzanya-) kegyképet egy olasz származású kéményseprő (Bartolomeo Ricolt) és felesége rendelte meg, s középkori mintára, adományozókként, megörökítették magukat a művésszel a festmény bal és jobb alsó sarkában imádkozva. A kegyképhez, mint eredetijéhez, a re-i kegyképhez (Beate Vergina del Sangue – a vérző Szent Szűz), csoda fűződik: 1683-ban, más források szerint 1685-ben vértett a festmény. A Klatovy Szűzanya képmását utólag ráhelyezett aranyozott ezüst, drágaköves korona díszíti, a Kisjézus dicsfényét és nyakszegélyét is ékköves rátét gazdagítja. A klatovy-i festményen látható, hogy eredetileg a re-i előképnek megfelelően szoptatott a Szűzanya, álszeméremből azonban az emlőt átfestették, s a későbbi változatok már ilyennek készültek. Klatovy kiemelkedő helye a csehországi Mária-tiszteletnek. Magyarországi filiációi: Görcsöny (1700), Kunszentmárton, Petőfalva (Maria-Steinwurf, Kövel dobott Mária) és a szegedi Szent Miklós pravoszláv templomban találhatók (SÖLCH 15).

Re városa Észak-Olaszországban, a Vigezzo-völgy keleti felében fekszik. Az egyszerű, gyermekien bájos, román kori Szűzanya freskókép (13–14. század) a Szt. Móric-templomocska bejárata melletti jobb oldalon, a nyitott előtérben volt látható eredetileg. A csillagmintás piros ruhás és kék köpenyes szoptató Szűz Mária frontális beállításban jelenik meg a sárga hálmintás fehér kárpit előtt, feje körül festett dicsfény, fölötte baldachin, jobb kezében három piros rózsza, a ballal a zöld ruhás Kisjézust öleli. A gyermek

jobb kezével áldást oszt, a ballal írástekerceszt tart, az ismert felirattal: Ingre-mio Matris sedet Sapientia Patris. A Szűzanya ölé is a fehér kárpit takarja, melyen láthatóak a Kisdéd lábai, ellentétben a későbbi másolatokkal. A re-i kegykép két ikonográfiai típust egyesít: a „*bölcsesség széké*”-t és a „*szoptató Máriá*”-t. A re-i csoda 1494-ben történt meg, s egyike a legrégebbi hivatalos iratokkal is igazolt Mária-csodáknak: a kövel megdobott freskókép vérzett, melyet számos csoda követett. Az egyszerű falusi templom helyébe később hatalmas bazilikát, a freskókép köré díszes márványoltárt emeltek.

A Szoptató Mária (görögül: *Galaktotrophousza*, latinul: *Maria lactans*) kultusza bibliai eredetű, és egyben egyetemes is. Máriát mint az üdvösség, az élet forrását ábrázolják. E képtípus már az 1348-as nagy pestisjárvány idején igen népszerűvé vált, mivel a Szűzanya tejét misztikus orvosságnak tartották, s Máriához könyörögtek a három legfőbb pestistől védő szenten (Sebestyénen, Rókuson és Rozálián) kívül. A Szoptató Mária legtöbb másolata a 17. és a 18. században készült a nagy pestisjárványok idején, a Habsburg Birodalom területén, az újonnan betelepültek körében. Ők leginkább a hazájukban honos kegyképtípusokról készítették másolatot. A legelső magyarországi Vérző Szűzanya-kegyképet Francin (Francini) Péter Pál Budán letelepedett észak-itáliai származású kéményseprőmester készítette fogadalomból, hogy családjával együtt megmenekült az 1691–92-es pestisjárvány idején. Ma a kéményseprő Vértápolnája (más nevén Francin-, Kürtőseprő-kápolna) helyén a krisztinavárosi Havi Boldogasszony-plébániatemplom (1797) áll, oltárán a kegyképpel. Filiációi a budakeszi Makkos Mária, a pesti alkantarai Szent Péter ferences templom kegyképe, a dunaföldvári ferences templom egykori kegyképe és a bajai Páduai Szent Antal ferences templom mellékoltárképe, melyet Hanisch Mátyás vándorfestő festett a 18. század utolsó éveiben (KORHECZ PAPP 2013: 33). A dunaföldvári kolostor, úgy mint a bácsi és a bajai is, a budai székhelyű kapisztánus ferences tartományhoz tartozott. A bácsi háztörténet említi egy Szűz Mária-mellékoltárt, melyet 1722-ben készítettek, ezen is állhatott a Vértkép, viszont a kolostorban őriznek egy Napbaöltözött Asszony-ábrázolást is, ami szintén az egykori Szűzanyának szentelt oltár díszé lehetett. Bácsba 1738-ban érkezett meg a pestis, és három évig szedte áldozatait, e két dátum adhat némi támpontot a kép keletkezését illetően.

NAPBAÖLTÖZÖTT ASSZONY

A bácsi ferences kolostor Napbaöltözött Asszonyát megjelenítő oltárkép (125×81 cm) egy ismeretlen magyarországi mester, talán egy rendi festő alkotása a 18. század első feléből, feltételezhetően ugyanazon mester alko-

tása, mint a rendházban őrzött első Nagyboldogasszony-főoltártárkép, valamint Mária koronázását megjelenítő egykori oltárkép és a velikai ferences Szent Ágoston-templom egykori főoltárképe. A bácsi áldást osztó, holdsarlón álló, Kiszézust tartó teljes alakjában megjelenített Szűzanya az eredendő bűnt jelképező, almába harapó kígyón tapos, feje körül a 12 csillag, feje fölé két angyal rózsakoszorút tart, egyikük kezében liliom. A kép két szélén félrevont vörös drapéria.

A bajai Páduai Szent Antal ferences templom első berendezéséhez tarthatott a jelenlegi sekrestyeoltáron álló Napbaöltözött Asszony-ábrázolás, mely szintén egy rendi mester műve lehet. Az 1731-es *visitatio canonica* szerint két mellékoltára volt a templomnak: Mennybe felvett Mária és Szent Ferenc (KORHECZ PAPP–FÁBIÁN). A bajai kép háttérét teljesen learynozták, s azon jelezték a mandorla formában megjelenő sugarakat. A teljes alakú Szűz aranyozott holdsarlón tapos, feje fölött egy angyalpár koronát tart. A festett korona fölé egy ezüst votívkoronát applikáltak.

A karlócai Béke-kápolna főoltárán is a Napbaöltözött Asszony félalakos képét tisztelik, mely az első kápolna építésével egy időben, 1716-ban keletkezhett, s feltételezhetően egykor teljes alakos ábrázolás lehetett. Egy jelenleg még ismeretlen bécsi mester művének tarthatjuk, kvalitásai okán. Az 1784-ben felosztatott pétervárad ferencesek már 1698-ban egy fából készült kápolnát emeltek a karlócai békekötés helyén, azonban az 1716-os pétervárad csatat során ezt a török megsemmisítette. A ma is álló klasszicista, kör alakú építményt 1817-ben emelték.

A Boldogságos Szűz Mária bensőséges tisztelete Szent Ferenc rendjeinek sajátossága. A különböző Mária-típusok közül az Apokalipszis Asszonya éppen a római ferences anyatemplom, az Ara Coeli eredetlegendájában gyökerezik. A Ferenc-rendi IV. Sixtus pápa rendelte el 1477-ben a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét, búcsút engedélyezve a Napbaöltözött Asszony szobra vagy képe előtt mondott imádsághoz, ezzel is terjesztve e képtípust. Már a 15. században az obszervancia palládiumává vált az Egyházat megjelenítő kozmikus Szűzanya alakja: „És nagy jel tűnék fel az égen: egy asszony, akinek öltözete volt a nap, és lába alatt a hold, és fején tizenkét csillagból álló korona” (János Jelenései 12. 2.). A Szeplőtelen Szűz mennyi dicsőségben való ábrázolása az ellenreformáció egyik közkedvelt témája, az Istenszülő bűntől való mentességét jelképezi, azt a hitigazságot, hogy Mária már fogantatása pillanatában szerepelt Isten megváltó tervében, s mentes volt az eredendő bűntől. A Kárpát-medencei emléanyagban a Csíksomlyói Boldogasszony a legimpozánsabb példája (SZILÁRDFY 2005: 895). A szegedi alsóvárosi ferencesek Napbaöltözött Asszonya-kegyképeinek tisztelete is messzire kisugárzott. Bácskai példája az a jelentősen átfestett Győztes

Immaculata, melyet az adorjáni plébánián őriznek. A Gyermekek keresztnben végződő dárdájával döfi le az ősbűnt megtestesítő kígyót.

TEKIAI HAVI BOLDOGASSZONY

Pétervárad a középkorban ciszterci apátság volt. A jezsuiták Kollo-nich Lipót esztergomi érsek támogatásával 1693-ban telepedtek le a vár alatti vízivárosban (VISITATIO 75). 1701-ben tették le a ma is álló Szent György-templomuk alapjait, melyet 1714-ben szenteltek fel. A Karlócába vezető út mellett már az 1660-as években egy kisebb, kör alaprajzú török templomot (Mosea) emlegettek azon a helyen, ahol most a Tekiai-kegy-templom van, melyet a hagyomány szerint korábbi keresztény épület helyén emeltek. E kápolnát – melynek titulusa a Béke Királynője (S. Maria vom Frieden) lett – (HUNGARISCHES...1716), 1701-ben kapták meg a jezsuiták, s elhelyezték benne a Szűzanya képét (Impositaque B. Matris effigie) (LITTERAE...135). A kölni karmelita templom II. világháborúban elpusztult kegyszobrát, illetve annak szobor vagy festmény másolatait tisztelték a Béke Királynőjeként. E típusnál az egész alakos Szűzanya bal karján az áldást osztó Kisjézust tartja, jobbájában joggal rendhagyó módon egy hajóban megjelenített földgömbön áll (MIHÁLY 20). Az 1716. augusztus 5-én, Havi Boldogasszony napján csodás győzelemmel végződő csata után a jezsuiták a kápolna titulusát Havi Boldogasszonyra változtatták. A hívek körében a 18. században megszülető legenda szerint megismétlődött a római Havi Boldogasszony-kép eredetlegendája, vagyis sűrű havazás keletkezett, s ez segítette győzelemre a keresztény seregeket (BÁLINT 1943: 162, SZILÁRDFY 1994: 25). A jezsuiták beszámolója, mely egy szemtanú elmondása alapján íródott, nem említ semmilyen Mária-képet, sem havazást a csata idején (LITTERAE... 50–56), de a kápolna történetével kapcsolatban sem jegyezték be ilyesmit (LITTERAE... 135). A péterváradi jezsuita atyák a Breuner család adományából kibővítették a meglévő kápolnát, majd a munkálatok végeztével elhelyezték az erre a célra csináltatott képet (JORDÁNSZKY 130). A tekiai kegytemplom Havi Boldogasszony-képe a római Sancta Maria Maggiore-bazilika kegyképének mása. A katolikus hívek bensőséges tiszteletétől övezett évszázados olajfestmény ismeretlen bécsi mester műve. A magas művészi színvonalú alkotás copf stílusú, félköríves záródású aranyozott, puttófejes, virágfüzères díszkeretben látható. A képen a Szűzanya bal karján tartja Szent Fiát, jellegzetes kéztartással átkulcsolva az isteni Gyermecket, aki jobb kezével áldást oszt, a balban könyvet tart. A tekiai Havi Boldogasszony-kép színikonológiája Szűz Mária ruháján hagyományos: a kék köpeny a mennyek királyné-asszonyára, a piros ruha pe-

dig üdvösségünk hajnalpírjára utal (SZILÁRDFY 2009: 73). Vállán nem jelenítette meg alkotója az eredeti kegyképet ékesítő aranycsillagot, háttere a 18. századi barokk festészetre jellemzően sötétbarna, a dicsfényt világos folt jeleníti meg a fejek körül. A tekiai kegykép alkotóját a vezető bécsi mesterek első nemzedékének egyik képviselőjében kereshetjük, magas színvonala okán. Jelzet híján, a szigorú formai követelményeket közvetítő előkép uniformizáló jellege miatt közelebbi attribúciója nem valószínű (KORHECZ PAPP 2015: 64).

A tekiai kegykép helyi kultusza XI. Kelemen pápa hitelesítésének köszönhetően nőtt meg. Az Olvasós Boldogasszony, avagy az újabb szóhasználatnál Rózsafüzér Királynéja ünnepét (október 7.) a pétervárad győztes csata emlékére a pápa 1730-ban az egész egyházra kiterjesztette, mely szerint a hívek teljes búcsúban részesülhetnek e napon. A tekiai kép tisztelete az 1738-as pestisjárvány idején lett igazán nagy. Akkor már nemcsak a kápolna ünnepén mondtak szentmisét, hanem a kegykép pestis ellen védő eredendő funkcióját előtérbe helyezve 1738. november 5-étől minden szombaton azért könyörögtek, hogy a pestis elkerülje Péterváradot. Csak az 1738-as évben 40 arany és ezüst fogadalmi ajándékot kapott a Tekiai Havi Boldogasszony-kegykép. Ezek értéke több száz forintot tett ki a jezsuiták 1742-es egyházlátogatás alkalmával tett bevallása szerint (SRŠAN 14). A csodás gyógyulásokat megélt személyek között jegyezték fel a modenai Montecucoli kapitányt, valamint báró Wulfent is (PREDRAGOVIC 18).

A kutatás 1735 körülre datálja a bécsi Johann Christoph Winkler (1701–1770) által készített háromnyelvű (latin–német–horvát) felirattal ellátott szentkép készítésének idejét (SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP 128). A kisgrafika még inkább népszerűsítette a kegyhelyet. A metszet alsó részén még a korábbi, kör alapú épületet jelenítették meg, melyhez Péterváradról zászlót hordozó zarándokok csoportja közeledik. Mögötte szőlőtővekkel beültetett domboldal. A pétervárad csodás győzelem jegyében a szentképen Mária-monogramos és Habsburg-címeres zászlók „Terribilis ut acies Castrorum ordinata” felirattal, valamint fegyverek sorakoznak. A Kisjézus lábcskájával egy legyőzött török harcosra tapos, a háttérben a csodás jelenéstől megriadó hitetlent ábrázoltak.

A tekiai Szűzanya-képmás őstípusa a római Sancta Maria Maggiore pápai bazilika Szent Lukácsnak tulajdonított, cédrusfára festett ikonja (117×79 cm). A sokszor átfestett táblakép a legújabb kutatások szerint még a képrombolás előtt készült, minden bizonnyal a VII., de az is lehet, hogy már a VI. században létezett. A hozzá kapcsolódó ősi hagyomány – amely Nagy Szent Gergely pápa legendájával kapcsolatos –, legalábbis kronológiaiilag, e szerint igazoltnak látszik (BELTING 69). A képet Rómában

körülhordozva megszűnt a pestis tombolása. A római kegykép elsődleges nevét, a *Sancta Maria Maiort*, magáról az őt őrző bazilikáról kapta, pestissel kapcsolatos neve pedig *Salus Populi Romani*, vagyis a Római nép üdvössége, illetve a szó eredeti értelmét tekintve, egészsége. A 16. századig csak augusztus havában, a templom búcsújának (augusztus 5.), illetve Szűz Mária legnagyobb ünnepének (augusztus 15.) alkalmából emelték ki a kegyképet márvány tabernákulumából. Eredetlegendája szerint augusztus 5-én az ókori Rómában János patrícus birtokán hóesés jelölte ki a jövődöbéli Mária-templom alapját (SZILÁRDFY 1979: 208). A *Salus Populi Romani*-kép a szigorúbb, Hodégétia-típusú Szűzanya-ábrázolások közé tartozik.

A mai Vajdaság területén két Havi Boldogasszony-kép lelhető még fel, a szabadkai ferencesek részére Mukics Nikola bunyevác nemes készítette el Hanisch Mátyás (Prága, 1754 k.–Vukovár, 1806) késő barokk vándorfestővel a római kegykép másodpéldányát 1793-ban. E képnek még lokális tisztelete sem alakult ki, a kolostor gyűjteményében őrzik. A donátorról az ovális formájú, copf stílusú díszkeretének szalagján futó, magyar fonetika szerint írt horvát felirat tanúskodik: „Dobrocsinyitely ove prilike jest gospodin Nikola Mukics 1793”. A művet a pozsonyi jezsuita kollégium egykori Havi Boldogasszony-kegyképéről a bécsi Franz Leopold Schmitner által a 18. század közepén készített rézmetszet után festette Hanisch mester. A Szűzanya válláról hiányzik az eredeti kegyképet ékesítő aranycsillag, az már a nyomtatványon sem szerepel. Jellegzetes fogazott-sugaras dicsfénye különbözteti meg a hasonló korabeli nyomtatványoktól (KORHECZ PAPP 2013: 73). A másik példa a Zombor melletti Csicsovai tanyákon 1788-ban emelt Havi Boldogasszony-kápolnának a képe, amely provinciális alkotás a 18–19. század fordulójáról, s valószínűleg egy ismeretlen zombori mester festette. A hagyomány szerint egy Jovo nevű gazda építtette fogadalomból az épületet a Mosztonga partján, egy meglévő szentkút helyén, miután egy hóviharból megmenekült. Zombor vonzáskörzetében a környező tanyasi bunyevácok kegyhelyévé vált (BELJANSKI 35).

SEGÍTŐ MÁRIA-KEGYKÉPEK

Szűz Mária szent neve tiszteletére 1733-ban emelt újvidéki templom főoltárán állt egykoron e kegykép, mely az 1895-ben épült, neogótikus templom bejáratánál kapott helyet. Korábbi feltételezések szerint, melyek a jelenleg ismeretlen helyen található újvidéki plébánia háztörténetének feljegyzéseire hivatkoztak, a képet a pétervárad-i ferencesek ajándékozták 1702-ben a lelki gondozásuk alatt álló bácskai híveknek. Ha történt is ilyes-

mi, e kegykép nem azonos azzal, mert a restaurálás folyamán, a Szabadkai Városi Múzeumban 2016-ban, a hordozóvaszon hátoldaláról előkerült a festő jelzete: „M. Stern pinx. a Raab 1760”.

A szignó bizonyítja, hogy a feltételezhetően bécsi tanultságú győri mester, Stern Mihály (1720 körül–1778 után) műve az igen kvalitásos Segítő Mária-kegykép. Sternt mint pápai és veszprémi festőt és aranyozómestert is emlegetik egyes munkáinál. A tihanyi apátsági templom oltárképei nagy tudásáról árulkodnak, a márkói plébániatemplom, a bakonybéli bencések és a tatai piaristák részére is oltárképeket festett (GARAS 295). Az újvidéki Segítő Mária-festmény (105×83,5 cm) egy vitrinben található, mely védelmet nyújt a ráfüggesztett, 18–20. századi ezüst hálaajándékoknak (offereknek). Két korona és 16 különböző formájú offer, valamint egy ezüstlánc képezi az ajándékok csoportját. Van közöttük védőszentet (Segítő Mária és Alexandriai Szent Katalin), női és férfi és pólyás alakot vagy csak testrészt (szív, szem, fog) formázó. A hívek imameghallgatásaikért, fogadalomból készítették erre a munkára szakosodott ötvösökkel hálaajándékaikat. Az újvidéki kegyképet az inkarnátus finom tónusai, a sötét alapokból építkező mesteri formaalkotás, a bájos, egyéni arcvonások teszik figyelemre méltóvá, annak ellenére, hogy az előképek szigorú formai követelményeket közvetítettek. Hogy pontosan mikor és milyen úton került a dél-bácskai településre a győri mester által festett Segítő Mária-kegykép, talán akkor tudhatjuk meg, ha a kallódó háztörténet egyszer előkerül. A Duna–Tisza köze elsősorban a pest-budai mesterek piacának számított a 18–19. század folyamán, s csupán a nagyon előkelő mecénások, vagy tehetős plébániák hozattak műveket Bécsből.

Az újvidéki kép is sok más társához hasonlóan az idősebb Lucas Cranach által 1537-ben festett innsbrucki kép közvetett másolata. Az innsbrucki képet Marckward von Schwendy kanonok másoltatta le először, s tette ki nyilvános tiszteletnek a passauai kapucinusoknál már 1622-ben. A passauai kép kultusza a pestisjárványok, éhínség és a svéd hadiveszély által bontakozott ki. Tiszteletét a dunai hajósok közvetítették Passauból Bécsbe, ahonnan vilámgyorsan terjedt el a Habsburg Birodalomban. Bécs 1683-as ostromakor a passauai kegyképnek tulajdonították a császári udvar megmenekülését, vagyis a kahlenbergi győzelmet, így vált törökverő és dinasztikus szimbólummá. A bécsi Segítő Mária-templom (Mariahilfer Kirche) 1686 és 1689 között épült fel. Ennek főoltárán, melyet Esterházy Pál és Thököly Éva állíttatott 1688-ban, állt a passauai Segítő Mária-kép 1660-ban készült másolata (GALAVICS 114).

A kegykép kultusza a jezsuitáknak köszönhetően egészen Belgrádig eljutott, a belgrádi jezsuiták szépséges Segítő Mária-képét egy ideig a pétervárad Havi Boldogasszony-kápolnában őrizték (ROKAY 25). Számtalan

18. és 19. századi délvidéki példánya ismeretes, a doroszlói szentkúti templom főoltárán is a Segítő Mária képét tisztelik, de a bácsi és zimonyi ferencesek is beszerezték egy-egy példányát. A karlócai Szentháromság-templom kegyképét Szörényi László szerémi püspök adományozta 1749-ben (SRŠAN 71).

A pancsovai Borromei Szent Károly-templom főoltárának egykori predelláján állt, s az idei évtől újra ott áll a templom korábbi titulását is képviselő Segítő Mária-kép, immár eredeti szépségében. A minorita ferencesek sok vihart megélt rendháza megszakításokkal 1720 óta áll fenn Pancsován. Templomuk többszöri nekifutásra 1758-ban épült fel, majd 1791-ben újjátartott meg. Az utolsó minorita atya 1922-ben hagyta el a plébániát. A pancsovai Segítő Mária-kegykép történetéről a ferencesek háztörténete, valamint a kép hátoldalán lévő latin nyelvű felirat tudósít. „Október 3-án, Szent Ferenc atyánk ünnepének vigíliáján, a Segítő Szűz Máriának Bécsben készült képét elhelyeztük a főoltáron a Szentségház és az oltárkép között, ugyanoda, ahol azelőtt a mi régi, belgrádi rendházunkból származó, s a török 1788-iki beütése alkalmával innen elrabolt oltárkép állott. Ezen új kép hátára, nehogy azt történetesen rendházunk feloszlása esetén az egyház, vagy az előljáróság magának követelje, a következő sorokat írtuk: Ezt a képet nt. és nagys. P. Spiesz Ince rendtartományi főnök úr rendeletére saját megtakarított jövedelmeiből a pancsovai szent ferencendi conventualis minorita rendház készítette Bécsben, Ausztriában, 1801-ben, a hasonló kép helyébe, melyet egykor Belgrádból, a mi régi belgrádi rendházunkból hoztunk ide, s amelytől az 1788. évi török beütés megfosztott minket. Erről a képről nyerte rendházunk a »Segítő Szűz Mária tiszteletére szentelt residentia« nevét. A kép ezüstözött rézlemezekből készített, aranyozott sugarakkal díszített keretben van. Kerettel együtt 166 frt.-ba került. Ára kiegyenlítésére nt. Schönauer György atya, rendi áldozópap, ezidei dettai plébános, testvéri szeretetből önként 50 frtot adományozott. Az 1801. év december 23-án, a Segítő Szűz Mária fennebb, október 3-án említett képe számára Wencel Jakab helybeli polgár és neje, Anna, költségén 45/8 lat súlyú (1 lat = 1/ai font) ezüst koronát csináltattunk s a képre feltettük” (WILKOVSKY 38). A Segítő Szűzanya öltözeke a hagyományostól eltérő: kék ruhát visel, melynek kivágásánál kibukkan a fehér ing, ujjainál a fehér bélés. Élénkpiros köpeny borul vállaira, ikonográfiai típusa a bizánci Eleusszára vezethető vissza. Elsősorban pestis ellen védő kegykép, sokszor a pestis ellen védő szentekkel (Szent Sebestyén, Szent Rókus és Szent Rozália) együtt jelenítik meg.

Napjainkban a vajdasági magyarok legkedvesebb kegyhelye a doroszlói. A szent hely már a 15. század óta ismert, az oklevelekben Bajkútként emlegetik, a török időkben elpusztult, a hagyomány szerint csak a csodás erejű

kútja maradt meg. 1752-ben az újraterülepítő doroszlóiakat a Bajkút szolgája, Gergelyfy Erazmus koldusbarát fogadta, ő végezte a letelepülők lelki gondozását. A kegyhely újkori története 1772-vel kezdődik, amikor a gombosi illetőségű Záblócki János a Szentkúton járván visszanyerte szeme látását. Az első fogadalmi kápolnát 1796-ban építették, a következő boronafalú kápolnát 1808-ban, az első téglatemplomot 1823 és 1825 között emeltették. Ezt az épületet nagyobbították meg 1874 és 1875 között kéttornyú egyhajós templommá, romantikus stílusban. A kegykép feltételezhetően akkor készült, amikor az első kápolnát emelték, ismeretlen magyarországi mester alkotása.

VODICAI SEGÍTŐ MÁRIA

Az 1800-as évek elejére tehető, az 1765-ben Grassalkovich Antal kegyúr támogatásával emelt bajai belvárosi Szent Péter és Pál-templom kórusa alatti, Segítő Szűzanya kegyképe készülésének ideje. Sajnos, a háztörténet kötete elveszett, ezért semmilyen írásos dokumentum nem áll rendelkezésre a kép megrendelésének körülményeiről. A fekete márványozással díszített, üvegezett tárolókeretben lévő, szív és szem alakú offerekkel megajándékozott, fémlapra festett festmény formája félkörívben végződő téglalap, azonban a művész magát a kegyképet ovális mezőbe helyezte, amit a fekete háttértől aranyozott és festett keret választ el. Hanisch Mátyás, a mű szerzője, valószínűleg egy itáliai előkép alapján alkotta meg kompozícióját, mely a magyarországi kegyképek közt egyedülálló. Ugyanilyen típusú és méretű kegykép a Baja melletti Vodica, azaz Máriakönyve búcsújáró hely kegyképe, melyet szintén a Baján jelentős hagyatékkal rendelkező Hanisch munkájának tarthatunk. A legutóbbi restaurálás sajnos teljesen megváltoztatta a kép jellegét, csak az archív felvételen ismerhetünk rá a művész előadasmódjára, és itt láthatóak a gyöngysorokon eléfüggesztett hálajaajándékok és az eredeti koronák is (KORHECZ PAPP 2013: 43).

A kegyhely eredetéről szóló legendák a 18. századba nyúlnak vissza, s már kezdettől együtt említik a katolikus magyarokat és az ortodox szerbeket. Ez fejeződik ki a kettős, magyar–szerb névadásban is. Egyik legendaváltozat szerint egykor egy szerb és egy magyar diák vándorolt ezen a tájon. Farkasok támadták meg őket. A közelben egy magas fán egy Mária-képet pillantottak meg. Máriához fohászkodva megmenekültek. A fa közelében két forrást vettek észre. Elhatározták, hogy a forrásokat saját vallásuk szerint Szűz Mária tiszteletére szentelik. Azóta valóban az egyik forrásnál az ortodox szerbek, a másiknál a katolikusok: magyarok, németek, bunyevácok, szlovákok ájtatoskodnak. Egy másik legendaváltozat szerint egy vándorlegény pihent le az a fa alatt, amelyen a Mária-kép

függött. A szomorú sorsán bankódó legény azt vette észre, hogy a kép könnyezni kezd, s Mária könnyeiből forrás fakadt (BÁLINT 1944: 54).

A források mellé Schmidt Sebestyén mézesbábos és felesége építtetett egy kis kápolnát 1810-ben. Ide is temetkeztek, a templom belsejében megőrződött sírkövük. Vodica kiépítését és gondozását a bajai ferencesek végzik (FÁBIÁN 2008: 82). A kápolnát építtető család feltehetően a belvárosi kegykép elkészülte után rendelte meg e másik Szűzanya-képet, s hagyta a kápolnára, így az a kegyhelynek köszönhetően széles körben ismertté lett a felé irányuló tisztelet által. A hagyományos öltözetű Szűzanya karjaiban maga előtt tartja kicsit megemelve, a hozzá könyörgők felé széttárt karokkal forduló bájos Kisjézust. A belvárosi kegyképen kék köpeny van Mária fején is, a vodicaian halványsárga kendője fedi barna haját, a Kisded kendőjének gyűrődései és tekeredései sem egyformák. Mindkét festmény alakjait megkoronázták. A kegyképet a 19. század elején már szentképen népszerűsítették. A Bálint Sándor által 1944-ben publikált kisgrafika formailag a belvárosi képpel rokon, viszont fejkendője a vodica Szűzanyáéra hasonlít.

FEKETE MÁRIA-KEGYKÉPEK

A częstochowai és a brünni kegykép is a bizánci Hodégétia-típusú képet követi formailag, melyet a hagyomány szerint maga Szent Lukács festett a názareti asztal deszkájára. Máriának annyira megtetszett az elkészült portré, hogy állítólag kegyelmét „kharisz” ráruházta e képre. Mária bal karján tartja áldást osztó szent Fiát, aki bal kezében az élet könyvét fogja. A besötétült ikonok azt a képzetet keltik a szemlélőben, hogy messzi évszázadokban készültek, eseteinkben mégis inkább az arcok és a kezek tudatosan festett sötét tónusáról van szó, amiért is Fekete vagy Szerecsen Madonnának nevezi őket a nép. Bibliai értelemben a feketeség a súlyos megpróbáltatások jelképe, amit gyakran a Szűz Máriára vonatkoztatott *Énekek énekében* is olvashatunk: „Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányai [...]. Ne nézzetek engem, hogy feketés vagyok, mert a nap színtelenített meg engem: anyám fiai harcoltak ellenem”. Az idézet beteljesedését érezhették Mária tisztelői a képrombolás harcok éveiben éppúgy, mint a huszitizmus és a protestantizmus küzdelmeiben (SZILÁRDFY 2003: 118).

A források Pulkheria (450 körül) császárnő három Mária-templomáról számolnak be Konstantinápolyban, ezek közül az egyik volt az, amelyben a Szent Lukácsnak tulajdonított Hodégétia- (jelentése: Útmutató) képet tisztelték, mely őrzési helyéről kapta nevét, a vakvezetőknek (hodégoi), a vakok menhelyét is magában foglaló egykori kolostoráról. A képet Pulkheria császárnő szerezte meg és szállíttatta át a Szentföldről. Ez az ikon a csá-

MARIA ad. nives prope Petro-Varadinum gratijs clara
Schadensche Mutter Maria, Hine umschet Peter-Vandelin.
 Miloserdna Majka Maria od Snaga, kod Petro-Varadina
 G. W. G. G. T. 1711.

szárváros palladiumává-védőpajzsává vált, s a legnagyobb tisztelet övezte a Kelet-római Birodalomban. A város törökök általi bevételé után nyoma veszett, de a róla készült számos másolat alapján képet alkothatunk egykori kinézetéről. A képen Anya és Gyermek statikus, mozdulatlan, félalakos beállításban láthatók, mindketten szembefordulnak a hívővel. Az Istenanya bal karján tartja Fiát, közbenjárását Gyermekénél a hozzá fohászkodók érdekében tekintete és felemelt jobb keze hangsúlyozza. A Kisjézus jobb kezével áldást oszt, a balban írástekerceszt tart (BELTING 77).

A SZABADKAI SZERECSEN MÁRIA-KEGYKÉP

Częstochowa nemzetközi jelentőségű búcsújáró hely, „Lengyelország szíve, plébániája, szőszéke”. A város nyugati peremén emelkedik a Jasna Góra, a „Fényes Hegy”. A nevet 1388-ban említik először, a magyar pálosoktól, a budalőrinci főmonostor nevéből, a Clarus Mons Budensisből („Budai Fényes Hegy”) eredhet. A Jasna Góra-i pálos kolostort Nagy Lajos király unokaöccse, Opoli László herceg alapította 1382-ben, 16 magyar budalőrinci pálost a Segítő Szűz kis fatemploma melletti plébániaépületbe letelepítve. Már a 14. század végén jöttek zarándokok a Częstochowai Máriához Sziléziából, Morva-, Magyar- és Poroszországból. 1430 húsvétjakor Ostrogski volhiniai herceg és emberei megtámadták a kolostort, s a kegyképet el akarták pusztítani: a képet három darabra hasították, s távozóban a kolostor kapuja előtt eldobták. A szerzetesek az összetört képet elvitték a porosz háborúból épp visszatért Vladiszláv királyhoz, aki megparancsolta a krakkói városi tanácsnak, hogy újjátassák föl. A hagyomány szerint előbb lengyel, majd orosz festők próbálkoztak a restaurálással, de festékeik lefolytak a képről. Végül új alapozásra az eredeti kép másolatát festették, s arannyal-ezüsttel díszítették (*Magyar Katolikus Lexikon*). A ma is látható kegyképet itáliai trecento műhelyekhez kötik. A képet gyalogos zarándoklat kísérte Jasna Górára. Az 1655-ös svéd támadás visszaverését is a Szűzanya segítségének tulajdonították, így Jasna Góra a katolikus lengyelek nemzeti szimbólumává emelkedett. János Kázmér visszatérhetett királyságába, s ünnepélyes fogadalommal a Fekete Madonnának ajánlotta országát, és királynőnek nyilvánította őt. A török ellen Bécs megmentésére siető lengyel király Sobieski III. János naponta imádkozott a saját Częstochowai Mária képe előtt. A Szűzanya közbenjárásának vélt kahlenbergi győzelemért hála-ból a lengyel király a kahlenbergi templomban elhelyeztette a Częstochowai kegykép másolatát (TÜSKÉS).

E kegykép lett a pálos szerzetesek pártfogója, ezért másolatai a magyarországi pálos templomok főoltárain találhatók meg elsősorban, pl. a pesti

Egyetemi templomén, valamint a márianosztrai és sopronbánfalvai kegy-templomokén, de a ferences és jezsuita rend is előszeretettel népszerűsítette. A Szent Üdvözítőről nevezett magyarországi ferences tartomány váci és szegedi templomában is megtalálhatjuk egy-egy másolatát, s valószínűleg ezen indíttatásból rendelték meg a szabadkai ferencesek is 1730–40 körül, mint ahogy azt a háztörténetükben bejegyezték: „Imaginem Beatissimae Virginis Csenstochoviensis curavimus nos, pro lista autem inaurata eiusdem imaginis patronus fuit perillustris dominus capitaneus Iacobus Szucsich pro qua dedit elemosynaliter florenos Rhenanios 22, id est viginti duos” (HD 35). A kegykép keretét a szabadkai vár egykori kapitánya, Szucsics Jakab († 1744) aranyoztatta 22 forintért. A szabadkai Szerecsen Máriához számos legendát költöttek az itt lakók: a bunyevácok úgy tartják, hogy őshazájukból hozták magukkal, a magyarok szerint a török előtt is itt volt, s épségben találták meg a régi templom romjai alatt (BESZÉDES 9). A kegykép eredetileg az 1730 és 1736 között emelt barokk Szent Mihály-templom melletti folyosón állt, a sekrestyebejárat előtt, valahol ott, ahol ma a szószékhez vezető ajtó nyílik. Oltárát Mükk Márton asztalos testvér csinálta 1772-ben. Ennek helyébe csináltatta Mamuzsics Lázár polgármester felesége, Erzsébet a ma is meglévő neoreneszánsz oltárt carrarai márványból 1900-ban. 1908-ban helyezték át a róla elnevezett gyóntatókápolnába, mely 1930-ban nyerte el mai formáját (CVEKAN 42). A kép hátterét fémlap borítja, melyen félköríves minták domborodnak, ugyanúgy mint az arcok és a kezek kivételével a kép teljes felületén. Az eredeti kegyképen megjelenő sebhelyek a szabadkai kegyképen nem láthatóak. A szabadkai kegyképet Ivan Lončarić 1955-ben restaurálta. A korábbi hálaajándékok sajnos egy rablás alkalmával elvesztek. A képet a györgyeni hívek 2000-ben, az egyház jubileumi évében Lazo Krmpotić plébános kezdeményezésére 12 aranycsillaggal koronázták meg.

A ZIMONYI FEKETE MÁRIA-KEGYKÉP

Belgrád török alóli felszabadítása a pétervárad, majd belgrádi győztes ütközetnek köszönhetően 1717-ben következett be. A Péterváradról érkező bosnyák ferencesek Imareth dzsámiból átalakított Kapisztrán Szent János tiszteletére szentelt temploma és rendháza rövid ideig, 1739-ig működött itt (PAVICH 376). Ennek oltárára emelték a csestochowai kegykép provinciális másolatát 1723-ban. Belgrád elvesztésével a ferencesek Zimonyba telepedtek át, az utolsó katolikusokkal együtt hagyták el Belgrádot. Magukkal hozták kegyképüket, a Belgrádi Szűzanyát is, melynek az 1750 és 1752 között épített Keresztelő Szent János ferences templomban szenteltek oltárt. A barnás háttér előtt megjelenő Szűzanya csillagokkal ékes és drágaköves

szegélyű világoskék köpenyt és vörös ruhát visel, arcán nem jelennek meg az eredeti kegyképet megsértő kardvágások. A Kisjézus virágos, piros ruháskáján is drágaköves szegély fut körbe. A kép alján festett felirat: Imago B.M.V. Czestochoviensis. Mária és a Gyermeke fején valóságos ötvösremekművű, szárnyas angyalfejecskékkel és színes üvegkövekkel ékes, 18. századi aranyozott ezüstkoronák, melyek kvalitása erőteljesen elüt a kegykép mesterének képességeitől. Feltehetően egy ferences atya festette. Egy 18. századi apácamunkával díszített szelence mellett több későbbi hálaajándékot is a képre függesztettek: aranykereszt, arany-, ezüst-, és korall láncok. A képről Binder János Fülöp budai rézmetsző tollából szentkép is készült 1764-ben Friedlein Cirill páter megrendelésére, a Szűzanya alatt Zimony látképevel, valamint német nyelvű ismertetőszöveggel: „Wahre abbildung der Mutter gottes so Vorhero in Belgrad Verehret ware, anjezo aber in Semlin bey denen P. P. Franciscaner der Capist-Provinz der Regl. Observantz” (publ. SZILÁRDFY 2005: 918). A rézmetsző nem látta a belgrádi-zimonyi kegyképet, munkájában az eredeti kegyképről készült nyomatokhoz igazodhatott, így a kisgrafikán megjelennek azok a bizonyos kardvágások.

BAJAI FEKETE MÁRIA-KEGYKÉP

1688-ban telepedett meg Baján két ferences szerzetes az olovói kolostorból és a középkori, a török idejében mecsetté alakított templomot használták. A Rákóczi-féle szabadságharc alatt, 1708-ban ezen épület rommá lett. A ferences szerzetesek – a bujdosásból visszatérve – a mai zárdaépület alapkövét 1722-ben tették le, 1732–1734-ben készült el a templomszentély, 1736 és 1756 között a templomhajó, melyet 1759-ben szenteltek fel.

A templomtorony alatt a Boldogságos Szűz Mária loretoi kápolnáját alakították ki a 18. század második felében, oltárára a mára elenyészett olovói kegykép másolatát helyezték. A bajai ferencesek eredeti, feltételezhetően 17. század végi, vagy 18. század elején készült Hodigitria-típusú szentképe az 1840-es, egész Baját elemészítő tűzvész áldozata lett. 1844-ben szentelték fel a klasszicista stílusú új oltárépítményt, rajta az új kegyképpel, melyet a festmény stílusából kiindulva feltételezhetően Pesky József pesti festő nevéhez köthetünk. Az új kegykép előképül a zimonyi kegyképről készült nyomat is szolgálhatott, annyi változtatással, hogy a Kisjézus könyv helyett a világmindenséget jelképező keresztes glóbuszt tartja bal kezecskéjével. A Szűzanya arcán itt sem jelennek meg az eredeti kegyképet megsértő kardvágások. A kápolna bejárata felett egy héber és latin nyelvű felirat, egy Mária-himnusz olvasható a 18. század végéről (FÁBIÁN 2009: 105).

BRÜNNI FEKETE MÁRIA-KEGYKÉP

A palonai kegyképet Johann Wilhelm von Pfeffershoven (Brünn, 1683–1742) báró, péterváradai kapitány készítette 1730-ban, amint arról a fémlemezre festett mű hátoldalán lévő felirat tanúskodik. Szerzőjéről, Johann Fertl (Fertel, †1742) festőművészről csak annyit lehet tudni, hogy 1730-ban költözött Svábföldről Brünnbe, ahol különböző megrendeléseknek tett eleget: 1736-ban 35 címert festett a tartományi székháznak, 1737-ben kifestette a helyi minoriták könyvtárát. Levéltári adatok igazolják, hogy díszítőfestőként dolgozott a krnovi záradoktemplomban és a brünni Szent Tamás-templomban (LOUDOVÁ 93). Ebből következtethető, hogy helyben készítette a magas színvonalú másolatot, s nem metszetről. A szigorú ikonográfiai szabályok alapján megfestett Brünni Fekete Mária-kegykép eredetét ismertetnénk, melynek 18. századi másolatait több délvidéki templomban (pl. Szata, Bács [ferencesek], Istvánölgye) megtalálhatjuk. A régi Magyarország e népszerű kegyképe IV. Károly osztrák császár ajándékaként került 1356-ban a brünni Ágoston-rendiekhez kolostoruk felszentelése alkalmából, egykori Szent Tamás- (ma Nagyboldogasszony-) templomukba. A cédrusfára festett Hodigitria-típusú ősi ikon ismertetőjegye a Szűzanya nyakában függő erekyetartó ékszer. A rombusz alakú foglalatban Mária ruhaereklyéje rejtőzik, mely bizonyosan az adományozó kincstárából származott. Brünn polgársága e kegyképnek tulajdonította a svéd katonaságtól való megszabadulást 1645-ben. 1736-ban koronázták meg ünnepélyesen, tisztelete ezután még inkább elterjedt. „Ezt a szembenéző, a gyermek Krisztust a bal karján tartó Isten-szülő típust mint »Útmutatót«, az utasok oltalmazóját tisztelték, aki az igaz hívőket isteni Fiához vezeti” (SZILÁRDFY 1984: XIII).

J. W. von Pfeffershoven báró cseh köznemesi katonacsaládból származott, apja Johann Valentin Pfeffershoven, Spilberk kapitánya volt (1638–1715). A déli végeken teljesítve szolgálatot Eszék parancsnokaként tevékenykedett 1736–1737-ben, majd 1738-ban a szlavóniai császári hadsereg alezredeseként részt vett Belgrád megerősítésében (BOROSY). J. W. von Pfeffershoven Mária Jozefa bárókisasszonyt, Peter Anton Hillebrand von Prandau báró, kamarás, császári titkos tanácsos, szlavóniai földbirtokos leányát vette nőül (SCHIRLBAUER). Mély vallásosságáról tanúskodik, hogy magával hozta szülőhelye nagy híré kegyképének másolatát.

SASVÁRI KEGYKÉP

A bajai Szent Antal-templom előterében, a kórus alatt a falba épített Sasvári Pietà-kegykép is egy korabeli rézkarc közvetítésével készülhetett, az

eredeti kegyszobor sátrának egy részét valós faragott, aranyozott betét teszi még látványosabbá az íves végződésű festményen. A koronás Szűzanya vörös ruhája nincs modellálva, a gyöngysorra függesztett hálaajándékok, mint valami hengeren, úgy függnek rajta. Piros masnis kék palástját és a vörös baldachinsátrat is aranycsipkével szegték be, a koronával ékes Fájdalmas Anya szeméből könny patakzik, halott Fiának fején viszont az előképektől eltérően nem korona, hanem töviskorona látható.

A Pozsonyhoz közeli Sasvárott, Bakich Angelika földesúrnő készítette 1564-ben egy Fájdalmas Szűzanyát ábrázoló kegyszobrot, melyet egy háromszög alakú kápolnában helyeztetett el hálából, hogy házsártos férje, Czobor Imre Szűz Mária segítségül hívása folytán megszélidült. Krisztus és Szűz Mária fejét mintegy háromszáz év óta korona ékesíti, s a kegyszobrot a hívő nép az ünnepi alkalmakra külön is összpontosító kegyelettel öltöztette. A csodás események sokasodásával Esterházy Imre esztergomi hercegprímás kivizsgáltatta, majd a sasvári szentélyt kegyhellyé nyilvánította 1732-ben. A következő évben az ismeretlen magyarországi mester által faragott késő gótikus kegyszobrot a pálos rend gondjaira bízta, akik az ő és Mária Terézia császárnő támogatásával hatalmas új templomot építettek. 1786-ban a pálos rend eltörlése után az egyházmegye papjai gondozták a kegyhelyet, a 20. században a szalézi rendre bízta (SZILÁRDFY 2003).

A bajai belvárosi plébániatemplom szentélyében őrzik azt a régi vitrines Sasvári Pietà-kegyképet, mely az 1795-ben emelt bajai Kálvária-kápolna első képe volt, azonban mivel e kezdetleges alkotás elrettentette vagy megneveltette a híveket, Bernátfy József plébános 1804-ben lecserélte a Hanisch mesterrel készítettet, ma is a kápolnát ékesítő, nagyszabású Fájdalmas Szűzanya-oltárképpel (KORHECZ PAPP 2013: 47).

ÖSSZEGZÉS

A mai Vajdaság területén a Mária-kegyképek közül a legszámosabban a passauai Segítő Mária-típusa lelhető fel (Újvidék, Karlóca, Doroszló, Bács stb.), de a Częstochowai és Brünnei Fekete Máriákat is több helyen tisztelték (Szabadka, Zimony, Bács, Szata, Palona). Találhatunk példát a re-i ún. Vérékép másolatára is (Bács), valamint a Napbaöltözött Asszony (Karlóca, Bács, Baja) típusára, mely Adorjánra bizonyosan a szegedi kirajzásnak köszönhetően került. A szeged-alsóvárosi ferences templomot és kolostort szintén a Havi Boldogasszony tiszteletére alapította Cesarini Julián bíboros, pápai legátus, aki 1444-ben megjelent a szegedi országgyűlésen. Az 1716-ban készült háromemeletes főoltárán lévő 17. századi kegykép mégsem a római prototípust, hanem a Napbaöltözött Asszonyt ábrázolja. Ennek az a magya-

rázata, hogy a kép készülésének időpontjában még nem voltak ismertek a római kegyképről készült másolatok.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HD – Historia venerabilis domus Szabatkae. In: Archivium religiosae domus Szabatkiensis fratrum minorum provinciae Hungariae SSMI Salvatoris ab anno 1692 [...] compositum opera p. Danielis Zavodczki, anno 1751. 1692–1805. Ia. (Szabadkai Ferences Rendház)

Litterae Annuae Provinciae Austriae Soc. Iesu 1615–1771 (Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, 12110)

Visitatio Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis 27. Anno 1732 (Esztergomi Primási Levéltár)

IRODALOM

BÁLINT Sándor 1943. Bácska kegyhelyei. *Kalangya*, XII. 1943/4. 162–165.
http://dda.vmmi.org/szamok/1943_04.pdf

BÁLINT Sándor 1944. *Boldogasszony vendégségében*. Veritas Könyvkiadó, Budapest
<http://www.bucsujaras.hu/baja/balint.htm>

BELJANSKI, Milenko 1979. *Ponovo o somborskim salašima*. Sombor

BELTING, Hans 2000. *Kép és kultusz*. Balassi Kiadó, Budapest

BESZÉDES Valéria 2001. *Ünnep ez minékünk*. Életjel, Szabadka

BOROSY András: *Pest-pilis-solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740*. Új sorozat VII. 1738–1740.

CVEKAN, Paškal 1977. *Subotički franjevački samostan i crkva*. Plamen, Slavonski Brod

FÁBIÁN Borbála. A víz szakralitása (A 300 éves máriakönyei kegyhely). *Bácsország* 2008/1, 80–85.

FÁBIÁN Borbála. Egy templomtorony titkai: 250 éves a bajai Páduai Szent Antal-templom. *Bácsország* 2009/4, 103–110.

GALAVICS Géza 2004. A mariazelli kegyoltár és Esterházy Pál. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk. Farbak P.–Serfőző Sz., Budapest, 113–124.

GARAS Klára 1955. *Magyarországi festészet a 18. században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

Hungarisches Kriegs-Theatrum [...] so mit Anfang der Türckischen Niederlage bey Carlowitz, den 5. Aug. 1716 eröffnet worden. Leipzig: zu haben im Durchgange des Rathhauses in der Boutique zum Contoir – Calender; 1716
[http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ222033004zum Katalog...](http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ222033004zum%20Katalog...)

- IVÁNYI István 1886. *Szabadka szabad királyi város története*. Bittermann József könyvnyomdájából, Szabadka
- JORDÁNSZKY Elek 1836. *Magyarországban, s az ahhoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem 'Képeinek rövid leírása*. Posenban
- KNAPP Éva–TÜSKÉS Gábor 1994. Bevezető tanulmány. In: Esterás Pál: *Mennyei Korona az az Az egész világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek rövideden föl tet Eredeti...*, Nagy-szombatban. (1696) Balassi Kiadó, Budapest
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2006. A bácsi vérkép. *Bácsország* 39. Szabadka. 73–76.
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2013. *Mathias Hanisch pictor Imperio*. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2015. *Bécsi barokk mesterek művei a Vajdaságban*. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2016. A tekkai Havi Boldogasszony kegykép. In: Szőke Anna (szerk.): *A tekkai Havi Boldogasszony köszöntése*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság. Szabadka–Kishegyes, 21–41.
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna–FÁBIÁN Borbála 2016. A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány barokk művészeti öröksége. *Történelem és muzeológia* – miskolci internetes folyóirat 3:(2), 75–99.
- MIHÁLY Ferenc 2010. *Mária-tisztelet Erdélyben*. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
- PAVICH, Emeric 1766. *Ramus viridantis olivae, in arcum militantis ecclesiae relatus, seu paraphrastica, et topographica descriptio Provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae [...]* a Budae
- PREDRAGOVIĆ, Josip 1939. *Isusovci u Petrovaradinu 1693–1773*. Sarajevo
- ROKAY Zoltán 2012. *Mariahilf*. A Segítő Mária-kegykép hódító útja. Óbecse
- SCHIRLBAUER, Anna 2017. *Ephraim Hochhauser – ein kaum bekannter Malerkollege von Troger, Maulbertsch und Meytens*. Neobjavljeni rukopis <https://www.anna-schirlbauer.com/publikationen/>
- SEKULIĆ, dr. Ante 1978. *Drevni Bač*. Split
- SÖLCH, Fridrich 1994. *Az 500 éves, Re-i Vérehulló Madonna magyarországi tisztelete*, Budapest
- SRŠAN, Stjepan 2006. *Visitationes Canonicae IV. Syrmium, 1735–1768*. Osijekini
- SZILÁRDFY Zoltán 1979. Kegyéptípusok a pestisjárványok történetében. In: Antall József (szerk.): *Népi gyógyászat Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények, Suppl., Budapest, 11–12. sz.
- SZILÁRDFY Zoltán 1994. *A magyarországi szentképek és szobrok tipológiája és jelentése*. Különnyomat. Budapest
- SZILÁRDFY Zoltán 2003. A pálos rend két kegyképe: a Czeszochowai és Sasvári Boldogasszony. In: *Ikonográfia-kultusz-történet*. Balassi Kiadó, Budapest
- SZILÁRDFY Zoltán 2005. Barokk ikonográfiai típusok Szent Ferenc rendjének művészetében. In: Öze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert (szerk.): *A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. PPKE–METEM, Piliscsaba–Budapest, 891–935.

- SZILÁRDFY Zoltán 2009. A Szűz Mária római ikonjának fényében Délvidék legismertebb búcsújáróhelye és kegyképe a tekijai Havi Bologasszony. *Bácsország* 49. Szabadka, 73–79.
- SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva 1987. *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Egyetemi Könyvtár, Budapest
- TÜSKÉS Anna 2010. Adatok a częstochowai kegykép kultuszához a 17–18. századi Magyarországon. In: *Barokk. Történelem-irodalom-művészet*. Budapest, 157–167. <http://docplayer.hu/1699052-Tuskes-anna-a-czestochowai-szuzanya-44-158.html>
- UNYI Bernádin 1943. *Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*. Magyar Barát kiadása, Budapest
- VUJOVIĆ, Slavica 2016. *Kako očuvati i koristiti kulturno nasleđe*. Doprinos Vekova Bača. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Petrovaradin. Novi Sad
- WILKOVSKY Vencel (et al.) 2008. *Az assisi szent Ferenc által alapított conventualis minorita rendnek szent Erzsébet pártfogása alatt álló magyarországi rendtartományához tartozó, egykoron a Segítő Szűz Máriáról, most borromei Szent Károlyról nevezett pancsovai tisztelendő rendháza naplója*. Pancsova, 1915, reprint Történelmi Levéltár, Pancsova

INTERNETES FORRÁS

<http://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A1367/Grad-u-vremenu-zla/>

Virgin Mary Devotional Pictures in Vojvodina

Apart from one or two exceptional medieval fragments of frescoes, the earliest paintings associated with the Catholic Church in the former southern part of Hungary represent the devotional pictures of Virgin Mary that originated from the end of the 17th century to the second decade of the 19th century. This study lists them without ambition to record them all, discuss their history, iconography, legends related to them, as well as their stylistic characteristics. The appearance of devotional pictures is a consequence of the care of monastic orders for believers, especially the Franciscans. The names of the masters are generally unknown, but we were able to identify some of the authors. Most devotional pictures in Vojvodina are replicas of well-known European religious paintings, whose cults were most often of local significance. As one of the exceptions we must mention the Virgin Mary of Tekya to whom worshipers made a pilgrimage seeking help even from distant parts of the country.

Key words: Virgin Mary devotional pictures, Baja, Bač, Doroslovo, Sremski Karlovci, Palona, Pančevo, Subotica, Tekija, Novi Sad

Religiozne slike Bogorodice u Vojvodini

Osim jednog ili dva izuzetna srednjevekovna fragmenta fresaka, najranije slikarska dela povezana sa katoličkom crkvom u nekadašnjem južnom delu Mađarske predstavljaju religiozne slike Bogorodice nastale od kraja 17. veka do druge decenije 19. veka. Ova studija ih navodi bez ambicije da ih sve evidentira, razmatra njihovu istoriju, ikonografiju, legende povezane sa njima, kao i njihove stilske karakteristike. Pojava religioznih slika je posledica brige monaških redova za vernike, naročito franjevac. Imena majstora su uglavnom nepoznata, ali neke od autora smo uspeali da identifikujemo. Većina religioznih slika u Vojvodini predstavlja replike poznatih evropskih verskih slika, čiji su kultovi najčešće ostali od lokalnog značaja. Kao jedan od izuzetaka moramo da pomenemo Bogorodicu iz Tekije, kojoj su na poklonjenje zarad pomoći hodočastili čak iz udaljenih delova zemlje.

Ključne reči: religiozne slike Bogorodice, Baja, Bač, Doroslovo, Sremski Karlovci, Palona, Pančevo, Subotica, Tekija, Novi Sad

Beérkezés időpontja: 2018. 06. 12.

Elfogadás időpontja: 2018. 07. 05.

BESZÉDES Valéria

: Néprajzkutató, nyugalmazott műemlékvédő

: valeria.devavari@gmail.com

A VAJDASÁG KATOLIKUS NÉPESSÉGÉNEK BAROKK KORI EGYHÁZI KULTURÁLIS HAGYATÉKA

*Religious Cultural Heritage of the Catholic Population in Vojvodina
During the Baroque Period*

*Sakralna kulturna baština katoličkog živilja Vojvodine tokom perioda
baroka*

A szabadkai és a nagybecskereki püspökség egyházi kulturális hagyatéka a török hódoltság után, az újraterülepítések nyomán alakult. A településhálózat, az egyházi létesítmények alapításában a bécsi udvarnak volt meghatározó szerepe. A tanulmány a két püspökség területén található templomok, kápolnák, köztéri szakrális emlékművek jellegzetes vonásait taglalja, a műemlékvédelem és a népi vallásosság szempontjából azokat, amelyek a XVIII. század végétől a XIX. század végéig épültek. A korszakban meghatározó szerepe volt a késő barokknak és a klasszicizmusnak. A köztéri szakrális emlékművek legtöbbje nem egyedi képzőművészeti alkotás, nincs különösebb művészi értéke, viszont kifejezi az itt élő katolikus lakosság vallásosságát, ízlését, a mindenkori hatalom viszonyát a szakrális emlékműveink iránt.

Kulcsszavak: szakrális műemlék, barokk, rokokó, klasszicizmus títustervek, Habsburg-ház, templomok, kolostorok, ferencesek, Szűzanya, kegyhelyek, kegyképek, kegy-szobrok

BEVEZETŐ ELIGAZÍTÁS

Vajdaság épített örökségének legértékesebb részét a szakrális épületek alkotják. A műemlékvédők, művészettörténészek, restaurátorok és építészek ezek leltárbavételét, valorizációját tartják legfontosabbnak. Az épített örökségünk tudományos szempontból is leginkább jól publikált része ez a hagra-

ték. Ezek alapján, valamint a szabadkai Műemlékvédő Intézetben szerzett tapasztalataimat összegezem a műemlékvédő néprajzkutató szempontjából.

A 157 éves török megszállás hatására a vidék részben elnéptelenedett, a lakosság kicserélődött. Az újratelepítések után az élet a XVIII. század végén és a XIX. század elején konszolidálódott, ebben az időszakban épültek a napjainkban is álló késő barokk épületek, elsősorban templomok. A bécsi udvar körében működő építészeti irodában tervezték ezeket: ugyanott, ahol megtervezték az oly jellegzetes sakktábla alaprajzú településeket, és kidolgozták a lakóházak típustervét. Az irodában természetesen templomokat, parókiákat, kastélyokat és egyéb középületeket is terveztek, az épületek egy része kisebb-nagyobb átalakításokkal még napjainkban is áll, néhány parókia is megmaradt: Apatinban és Újvidéken eredeti funkciójában. Vajdaság késő barokk építészetének maradandó értékei ezek az épületek.

A XVIII. század közepén, 1733-ban III. Leopold a katolikus plébániák számára alapítványt hozott létre, a Cassa parochorumot, mellyel szegény katolikus papokat kívánt segíteni. Ezért rendelte el, hogy Magyarország területén írják össze a plébániákat, a templomokat, az ott szolgáló egyházi személyeket, a tanítók jövedelmét. Az eredeti okiratot a budapesti Országos Levéltárban őrzik, mikrofilmen viszont a Vajdasági Történelmi Levéltárban is megtalálható. A fenti forrást Hegedűs Antal publikálta a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet évkönyvében (HEGEDIŠ 1978: 143–146). Az összeírást Fabri Jakab készítette 1733 januárjában, s ebben csupán két templomromot említ, a szondit és a bácsit. A romok a falu határában álltak, viszonylag nagy kőépületek lehettek, hiányzott a boltozatuk és a tetőszerkezetük. A kőfalakat kisebb javítások után felhasználhatták volna.

Az sajnos nem tudható, hogy a XVIII. század végén kibontakozó építkezésekkor mit használtak fel épületanyagnak a korábbi maradványokból, mert arról nincsenek sem írásos, sem régészeti adataink se. Feltételezzük viszont, hogy vidékünkön, ahol nehéz volt a követ beszerezni, az új telepések hasznosították ezeket, ha azt korábban nem hordták szét új otthonuk építésére. Napjainkban a szabadkai püspökség területén négy templomról mondható el, hogy azoknak az alapítása a török előtti időkre tehető: a bácsi és a szabadkai ferenceseké, titulusai Nagyboldogasszony, illetve Szent Mihály arkangyal, a bácsi remete Szent Antal-kápolna, valamint a martonosi szerbek temploma. Valamennyit átépítették. Emellett számolnunk kell a török korszak építészeti emlékeivel is, Zomborban a Szentháromság-templom, illetve a Nepomuki Szent János-kápolna építésekor felhasználták a korábbi épület anyagát. Az utóbbiról tartja úgy a hagyomány, hogy a török minaretet építették át.

I. A BAROKK ÉPÍTKEZÉS KEZDETE A FELSZABADULT KALOCSAI EGYHÁZMEGYÉBEN

I.1. A FERENCES KOLOSTOROK ALAPÍTÁSA ÉS ÉPÍTÉSE

A határőrvidék korszakában újra kellett szervezni a felszabadított részen az egyházi életet. A már itt élő katolikus és ortodox lakosság számára nem kis gondot jelentett az új kolonisták vallási és iskolai ügyeinek rendezése, s ami ennél is lényegesebb, az új településhálózatnak a kialakítása, a gazdasági élet megszervezése, a telepések hétköznapijainak, ünnepeinek megszervezése. Ez óriási kihívás lehetett a korszak telepítési biztosainak, a semmiből kellett újat teremteni, olyan területet berendezni, amely hosszú távon gazdaságilag, társadalmilag egységesnek lesz mondható a föltörekvő birodalom határőrvidékén; ütközőzónát kellett kialakítani a kontinens szívében: jobbra a katolikus keresztény Európa és a keleti iszlám között. Az újonnan megszerzett területekre a XVIII. század meghatározó nagyhatalma, a Habsburg Birodalom, a kiürült területekre sokféle nemzetiségű, mentalitású, vallású, bizonytalan egzisztenciájú embereket telepített be. A kolonizáció első korszakában érkező katolikus hívek lelki gondozását a ferencesek látták el, mert már a török hódoltság idejében is itt tartózkodtak. Akkori életükről számol be 1938-ban a *Ferences Közlöny*ben megjelent ismertető. A szerző, Mihalovics Barnus ugyan nem hivatkozik a Zombori háztörténetre, viszont olyan adatokat tartalmaz, melyek csak abból kerülhettek elő, mivel a Zombori Ferences Rendházat II. József felszámolta, tehát egyéb forrásokra nem támaszkodhatott: „A török idő alatt a ferences atyáknak, akik az egész kalocsai egyházmegyének plébániáit adminisztrálták, volt itt Szent Ferenc Atyánk tiszteletére szentelt kápolnájuk, elég kicsiny és torony nélkül. A török kiűzetése után szereztek egy harangot és fa haranglábra helyezték; ez szolgált toronynak. A nevezett torony a ferencesek akkori kertjében állt, amely most özvegy Krusper Anna tulajdona, közel a sáncon kívüli plébánialakhoz. Ebben a kápolnában miséztek, prédikáltak és saját életük veszélyeztetésével szolgáltatták ki a híveknek a szentségeket” (MIHALOVICS–KAIZER 1939).

A ferencesekhez köthetők az első jelentős szakrális építkezések Bácsban, Szabadkán és Zomborban. Ezeknél a török korból megmaradt épületeket is felhasználták, mint már utaltunk rá, a bácsi és a szabadkai templom és kolostor esetében a meglévő épületeket építették át, illetve nagyobbitották meg. A zombori ferences templom kapcsán mint török kori épület maradványaival is számolni kell (MARKOVIĆ 1988: 49).

I.1.1. A bácsi ferences templom és rendház

Ante Sekulić (SEKULIĆ 1972) a bácsi kolostorról írt monográfiájában a ferencesek háztörténetére hivatkozva úgy véli, hogy a Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt templom és kolostor a templomosoké volt. A XIV. század elején épült, a török időkben, és a Rákóczi-szabadságharcban megromgálódott. Az épület legrégebbi része a négyszög alapú harangtorony és a szentély. Ebben a korszakban készülhetett a keresztelőkút is, Ante Sekulić feltételezése szerint a XV. századból, Mátyás király idejéből való. Olivera Jović Marković nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy az a török idők-ből származtatható, víztárolónak használhatták. A bácsihoz hasonló találha-tó a Szávától délre, Novi Pazar környékén is.

A kolostort és templomot 1734 és 1760 között barokk stílusban átépítet-ték, az új stílus leginkább az eredetileg gótikus templomhajó főbejáratánál jut kifejezésre, az oromfal barokkos volutában végződik. A hajóban viszont megmaradt a gótikus térelrendezés. A kolostort a barokk kor szellemében alakították át. Az egyemeletes, négyszög alaprajzú templom délkeleti fa-lához épült a kerengő, ebből nyíltak a közös helyiségek, a káptalanterem (*capitulum*), az ebédlő (*refectorium*), a konyha és a könyvtár. Az emeleti részen helyezkedtek el a hálófülkék. A kerengő árkádjait az idők folyamán befalazták, kivéve az első emelet nyugati részét. Az épületen a sima falfelü-letek dominálnak, melyeket szabályos négyszögletes, hatszemes ablakokkal bontanak meg.

I.1.2. A szabadkai Szent Mihály-templom és rendház

A szabadkai ferences templom és kolostor akkor került a rend tulajdoná-ba, amikor Szabadka szerepe jelentősen csökkent a hadászati stratégiában, s az osztrák–török határ áttevődött a Száva folyóhoz. Szucsics kapitány át-adta a ferenceseknek, mert az épület már igencsak roskatag állapotban volt. A kastély tornya megrepedezett, életveszélyes volt, az ott álló harangokat le-szerelték, azokat a vár előtt álló haranglábba szerelték át. Az épületet 1723-ban adták át a ferenceseknek. Az új tulajdonosok a templom építéséhez csak 1730-ban kezdtek, a munkálatok csaknem hat évig tartottak (SZÉP 1842: 42).

Az erődítményt 1730-ban Kayser Mátyás budai építész tervei alapján ala-kították át templommá. A szerződésben foglaltakból rekonstruálta Vas Géza (ÖRÖKSÉGVÉDELEM 2008: 251–252), hogy milyen bontásokat és hoz-zzáépítéseket végeztek a XVIII. század első harmadában abból a célból, hogy megnagyobbítsák és kialakítsák az egyhajós barokkos templomot. A Szent Mihály-templom 1736-ban elkészült. Ugyanebben az évben kezdték meg a kolostor építését. A munkálatok elhúzódtak, az építkezés 1736-tól 1767-ig tartott. A tervek elkészítésével ugyancsak Kayser Mátyást bízták meg, aki

egy évvel az építkezések kezdete után meghalt. Halála után az építést Sax Zakariás szegedi építőmester vezette.

Az épületet a templom keleti oldalához építették, a XVIII. században szokásos manírban, a sima falfelületek, a puritánság, a ferences szellemiség jellemzi ezt az épületet is. A szabadkai Szent Mihály-templomot abban az időben emelték, amikor a városban új középületeket építettek, illetve a régi-eket renoválták. Ebben az időben épült a második városháza, melyet 1811-ben a csatornaépítő Kiss József barokk stílusban bővített. A második városházát viszont lebontották az egykori gimnázium épületével együtt, helyére a szecesszió jegyében újat emeltek. A XX. század eleji nagy építkezések idején a Szent Teréz-templomot is helyreállították, az ortodox barokk templom helyett is újat építettek. A ferencesek templomát viszont megnagyobbították ebben az időben, kívül-belül a neogótika jegyében. A szentélyt kereszthajóssá alakították, hozzáépítettek még egy tornyot. 1923-ban a kolostor és a templom között kialakították a Fekete Mária-kápolnát, itt alakították ki a lourdes-i oltárt (SEKULIĆ 1978: 40). A XX. századi nagy építkezések idején, a város központjában álló XVIII–XIX. századi épületeket a korszerűsítés szellemében sorra lerombolták, a barokk kor építészeti emlékei közül csak a székesegyház és a ferences rendház maradt meg. A központban álló Vojnits-kúriát 1944-ben bombatalálat érte, így az is megsemmisült.

1.1.3. A zombori Szentháromság-templom és rendház

Zomborban a ferenceseknek már a török időben volt rendházuk: „Miután a dicsőségesen uralkodó Lipót császár alatt a haza felszabadult, és a Rákóczy-féle szabadságharc is elmúlt, nevezett ferences Atyánk 1717-ben a mai zárda helyén (mostani plébánialak és templom) már zárdát és templomot építettek; mégpedig a régi török épületek romjainak felhasználásával és a zombori katolikus hívek közreműködésével. 1719-ben készült el a 12 öl hosszú és 4 öl széles templom, amelyet egy fatoronnyal és két haranggal láttak el. A templom mellett egy hajlított cserepekkel fedett török házikó állt három szobával és egy konyhával. Ezt az atyák elfoglalták rendháznak, és itt laktak. Első házfőnöke a velikai születésű Gyurcsevich Lukács” (KAIZER 1939: 180–184).

Muhi János, Zombor város monográfusa szerint, a Szentháromság-templom alapkövét Patacsics Gábor kalocsai érsek jelenlétében rakták le (MUHI 1944: 107). A szerző is hivatkozik a háztörténetre. Muhi János nem ismerhette Kaizer Nándor írását, mert abban az másképp örökíti meg az eseményeket, feltételezzük, az a ház története alapján készült. Az összefoglalóban fontos adatokat találunk az épületre vonatkozóan: „1752. június 24-én tették le az építendő Szentháromság-templomának az alapkövét.

Jelen voltak: Kiss József, a kalocsai egyházmegyének általános helynöke, a rendi tartomány főnöke az ő tanácsosaival, továbbá a városi tanács és a híveknek nagy száma. A szent beszédet Campion Jácint, a bölcsészet vukovári tanára mondotta.

Mivel a templom a hívek alamizsnájából épült, azért évek kellettek a nagykanizsai terciárius község vezetése alatt álló EMSZÓ zászlajának szentelése, amíg befejezést nyert. Ez alatt 10 éven át a régi, Szent Antal-templomában tartották az isteni tiszteletet. 1762-ben a templom szentélye és hajója annyira elkészült, hogy azokat négyzet kövekkel burkolni lehetett, és június 4-én meg lehetett áldani. Hegedűs Tádé akkori házfőnök megszerezte az egyházmegyei hatóságtól erre az engedélyt, és megáldotta. A szertartás után szentséges körmenetet tartottak, amelyen a város összes katolikusai égő gyertyával részt vettek.

Június 6-án, Szentháromság ünnepén az első szentmisét Bajalich Antal csátaljai esperes-plébános tartotta. A horvát szt. beszédet Lalich Mátyás atya, az itteni zárda tagja tartotta; a németet pedig Kalinger Lipót atya, a bajai zárda tagja. Ugyanezen évben elkészült a szentély alatti krypta is. Elsőnek ide temetkezett Bogisich Márk öregember. 1782-ben a csontokat összeszedték és egy közös fülkébe helyezték.

1768. február 25-én Midi Ferenc laikus testvér az előjáróság parancsára Grácba utazott, hogy a templomtorony befedésére beszeresse a szükséges fehér vaslemezeket és a többi dolgokat. Május 23-án a zombori polgárok Apatinból elhozták a toronyhoz szükséges gerendákat. Június 4-én egy apatini mázoló megaranyozta a toronykeresztet. A munkájáért négy aranyat kapott. Június 6-án a toronyba húzták a szükséges gerendákat.

1769. május 20-án új keresztet állítottak a templom homlokzata elé. 1769. szeptember végén elkészült Szent Ferenc oltára. A költségek fedezésére Szent Ferenc rendje 539 frt és 88 krajcárral, Meneczkovich Antal városi tanácsnok pedig 100 frttal járult.

1770. február 12-én megkezdették a templom belsejének vakolását. A munka 550 frtba került.

1770. július 2-án este 6 órakor a villám becsapott a toronyba, néhány téglát kivetett, a homlokzatot megsértette, a templom ajtaját foszlányokká tépte, Szent Ferenc oltárképének aranyozását felégette, a sekrestye előtti körmeneti keresztet foszlányokká tépte. A villám csodálatos útja nem csekély kárt okozott a templomnak.

A templom fölszerelése.

Július 27-én felrakták az ablakokat a templomban, mégpedig négy nagyobb a templomhajóba, két kisebbet pedig a kórusra. A munka az anyaggal együtt 280 frtba került.

1771. május 28-án újból fedték a tornyot, mivel a két év előtti munka rossz volt. Ez alkalomból az egész tornyot meszelték. A munka 400 frtba került az állványozással együtt. Előre nem látott javításokra 253 frt és 25 krajcár. Június 12-én egy budai asztalos ellátta a kórust és a két oratóriumot rácsozattal. A kiadás ezért a munkáért 316 frt.

Az orgona 1772. április 21-én készült el egészen és 500 frtba került.

Elkészült a Szent József- és Szent Anna-oltár is. 540 frtba került. 1772. május 23-án a fájdalmas Szűz szobrát helyezték el a zárda portájához. A szobor későbbben a templomba került.

A Szentháromság szobrát a zárda mellett Koruspéri Pál készítette, és Bajlich Antal kanonok és esperes beszentelte. Ez alkalommal német, magyar és horvát prédikációt tartottak.

A szószéket 1779 és 1780-ban készítették, 1782-ben pedig egy eszéki festő befestette. 650 frtba került.

1782. július 23-án rettenetes vihar vonult át, amely a templomnak fél tetőzetét lehordta.

A templom harangjai.

A templomnak öt harangja volt. Kettőt áthoztak az 1719-ben épült toronyból, egy 620 fontost szereztek 1767-ben, egy 72 fontost 1772-ben és egy 12 mázsást adományozott Mneskovich Antal városi tanácsos.

A templom zászlai.

A templomban több zászlót őriztek. Az első a bőriparosoké volt.

Színe zöld két képpel: Szűz Mária és Szent Bertalan apostol. Értéke 700 frt., a második a szabó czéhé. Ez vörös. Egyik oldalán Szűz Mária megkoronáztatása, a másikon Nép. Szent János. Értéke 900 frt. A harmadik violaszínű, ezüsttel átszőve, aranyrojtokkal. Egyik oldalán Szűz Mária, a másikon Szent István király. Értéke 1000 frt. A negyedik Szent Ferenc III. Rendjének zászlaja két rúddal; ez vörös volt, Szent Ferenc és Szent Erzsébet képével. Az ötödik a német hitoktatási egyleté volt, Szűz Mária születésének és Nép. Szent Jánosnak képeivel. Ezeket II. József császár betiltotta; csak a templomban őrizték. Volt ezeken kívül még nyolc kisebb zászlaja.

A plébániát, amelyet a ferenciek 250 éven át vezettek, 1781-ben elvették tőlük, és világi papot helyezett ide a kalocsai egyházmegyei hatóság. II. József császár 1786-ban a zárdát eltörölte. Jelenleg plébánialak.”

A fenti beszámolóból sajnos nem tudjuk meg, ki tervezte a templomot. Arra viszont van adatunk, hogy a belső munkálatok építésvezetője Franz Fridrich volt (MARKOVIĆ 1988: 54). Az elmúlt évszázadok alatt az épület külső homlokzata és belső tereinek elrendezése többé-kevésbé megőrizte az eredeti építési koncepciót, így ez az egyik legeredetibb barokk épületegyüttes Bácskában. Különösen jól látható ez az utcai homlokzaton, az ablak-

párkányokon, valamint a kolostor celláinak dongaboltozatán. Zomborban is hasonlóan, mint Bácsón és Szabadkán, a kolostor oldalfalához építették 1752 és 1772 között a Szentháromság-templomot.

A templom utcai homlokzatának a kialakítása sok hasonlóságot mutat a budapesti Szent Erzsébet női rendház, illetve a győri karmeliták templomával. Olivera Jović Marković (MARKOVIĆ 1988: 50–51) szerint helyi zombori párhuzamot is találunk. A Keresztelő Szent János ortodox templom utcai homlokzatát hasonló stílusban építették fel, az utóbbinak a terveit 1785-ben rendelte meg a zombori magisztrátus Franz Fridrichtől, aki a budapesti Antonio Hacker munkatársa volt. Mindketten több épületet terveztek nemcsak a vármegye központjában, hanem a környező nagyobb településeken: Verbászon és Újvidéken is. A templom kelet–nyugati tájolású. A nyugati homlokzaton kialakított főbejárat az épület legdíszesebb része: a lendületes és hajlékony voluta, az attikát a keskeny falpillérek díszítik. Az emeleti rész falfülkéi, valamint a megmagasított lábazat feletti körablak-sor egészíti az egytornyú épületet. Az egyemeletes kolostor déli és keleti falai puritán egyszerűsége a barokk építészetnek, az emelkedettségének a kifejezője.

I.2. PLÉBÁNIÁK ÉS TEMPLOMOK ALAPÍTÁSA A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A szatmári béke, valamint a katonai közigazgatás felszámolása után, a visszahódított területek betelepítése kezdődik meg. Jelentősebb telepítésekre 1763 és 1773 között került sor a második telepítési hullámban. A költségeket a Kincstári Kamara biztosította, ebben az időben több mint 40 000 telepesnek kellett új otthont adni. A telepítés csúcspontja 1768 és 1771 között volt. A német telepesek Lotharingiából, Trier környékéről, Elzászból és a Fekete-erdő környékéről érkeztek. A telepítés lebonyolításának központja Apatinban és Zomborban volt, az előbbiben volt a kikötő, az utóbbiban viszont az a hivatal, ahol a telepítés ügyintézői dolgoztak. A telepítés menetről és a vidék állapotáról alapos áttekintést ad Cothmann Antal 1763-ban készült jelentése (IVÁNYI 1888). A második hullámban katolikus magyar telepesek is érkeznek: a Dunántúlról, a Felvidékről, Békésből. A dunántúli magyarok Doroszlóra, Gombosra, Bezdánba. A Felvidékről palócokkal, katolikus szlovákokkal népesítik be Kupuszinát. Közép-Bácskába, Topolyára felvidéki palócok és szlovákok, Kishegyesre Békésszentandrásról békési katolikusok települnek le. A Tiszai koronakerület magyar lakossága (Mar-tonos, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Bácsföldvár) ebben az időben talál itt új otthonra (PENAVIN 1988, GYETVAI 1979). A telepítések nagyobbik

hányadát a királyi kamara szervezte és finanszírozta, néhány földesúrnak katonai szolgálatai elismeréseként a bécsi udvar birtokokat adományozott. Ebben az esetben a kolonizáció megszervezése az új birtokosra hárult. A templom, az iskola, a kocsmá építése is a kegyúr kötelezettségei közé tartozott. Az újraterlepített Kalocsai Egyházmegyében az új falvak templomának a kegyura többnyire a királyi kamara volt. Ott, ahol a földesúri jogokat egy-egy család gyakorolta, ott a templom építése a birtokos családokra hárult: Bajsán a Zákó, Topolyán a Kray, Temerinben a Szecsén, Regőcén a Kovács, Őrszálláson a Redel családra (LAKATOS 2002). Szabadkának – abban az időben Szent Máriának nevezték – a szabad királyi városi rang megszerzése érdekében két új falut kellett telepítenie, Bajmokot és Csantavért, s ezért mindkét faluban templomot is kellett alapítani (IVÁNYI 1887: 232–238).

Az újraterlepített Kalocsai Egyházmegye mezővárosainak és falvainak templomai több mint hetven éven át épültek: 1750 és 1820 között. A korszak építészet szempontjából két szakaszra bontható: az első korszak meghatározó stíluseleme a késő barokk és a rokokó, a második korszakot viszont már inkább a klasszicizmus jellemezte. Az épületek kamarai típusúak, a bécsi udvar megrendelésére készültek, ahol a költségvetést is elkészítették. Ezt a telepítési biztosok szigorúan betartatták. A telepések három tervből választhattak. Ezek a következők voltak:

I. A templomok alaprajza egyhajós, háromtraverzes ötszög, félköríves, vagy egyenes záródású szentélyűek voltak, melyet két előretolt falpillér kötött össze a csehsüveg dongaboltozattal. A falpillérek a koszorúgerendáknál egyszerű oszlopfőben végződnek, ezek egyedüli díszé leginkább a fogazott mintázat. A traverzek által meghatározott boltmezők A–A–A–B nagyságúak. A boltívek stilizált barokkos áloszlopfőkkel dekoráltak. A boltozatok barokkos hatását a naiv elipszoid kerete adta. A templomok főhomlokzatát kiemeli a központi rizalit, melynek két oldalán egy-egy pilaszter található. A központi bejárat jobb és bal oldalán pedig egy-egy vakablak áll.

II. A templom főhomlokzatát kiemeli a központi rizalit, melynek két oldalán egy-egy pilaszter található. A központi bejárat jobb és bal oldalára pedig egy-egy vakablakot, szoborfülkét, többnyire függőlegesen megnyújtott íves sokszemes ablakot helyeztek. A templomtornyon egy kisebb és egy nagyobb ablak található. A négy oldalán egy-egy pár keskeny pilaszter, archivoltba kapitellel végződik. A torony alatti oromzat központi részén a rozetta helyett ökörszem található. A templomhajó homlokzatán a sima falfelületek dominálnak, csak a téglalap alakú, többnyire függőlegesen nyújtott keskeny keret emelkedik ki a falfelületből.

III. A traverzeket körben a templom falán boltív kapcsolja össze. A félköríves szentélyt fél kupolával fedték be. A székes szerkezetű nyeregtetőt

palával borították. A templomtornyon egy kisebb és egy nagyobb ablak található. A négy oldalán egy-egy pár keskeny pilaszter, archivoltba végződő kapitellel végződik. A torony alatti oromzat központi részén a rozetta helyett többnyire ökörszem található.

Természetesen kisebb-nagyobb eltérések felfedezhetők az egyes települések szakrális objektumai között, de az épületek alapkonceptiója megegyezik a fentebb ismertetett tervek egyikével. Késő barokk manírban épült Horgos, Béreg, Palánka, Monostor, Bácsújfalú, Óbecse, Szépliget, Küllöd, Kerény, Vepřod, Kishegyes, Dunacséb, Bácsordas és Szentiván plébánia-temploma. A kérdés összetettségére mutat rá Dubravka Đukanović, a vajdasági katolikus templomokról készült monográfiájában. Az alaprajzuk, a belső tér elrendezése, valamint a konstrukció alapján a térségünkben 1699 és 1939 épült templomokat és kápolnákat hét típusba sorolta. A mérnök-nő által összeállított típusokba valamennyi korszakból találhatunk szakrális épületeket. A típusba sorolásoknál a mai állapotokat vette figyelembe, az esetleges későbbi átépítések néhány esetben elkerülték a figyelmét (ĐUKA-NOVIĆ 2015: 358–391).

A bácsi Szent Péter és Pál-, valamint a szabadkai Szent Teréz-templomot nem típusterv alapján emelték. Az előbbit valószínűleg Oswald Gaspar tervezte 1773-ban, ugyanaz a morvaországi mérnök, akinek a munkája a kecskeméti Urunk mennybemenetele templom is. Az épület homlokzata is díszesebb, mint a korábban felsoroltaké. A főbejáratnál a timpanonig klasszicizáló jón féloszlopok húzódnak. A tornyon a korinthuszi fejezetű lizénák a toronysisakig felnyúlnak. A bejárat és a timpanon között boltíves ablaksor sorakozik jellegzetes barokkos ablakkerettel. Az egyhajós templom belseje monumentális, három boltszakaszos, késő barokk stílusban gazdagon díszített.

A vajdasági késő barokk plébánia-templomok közül a szabadkai Szent Teréz-templom a legjelentősebb építészeti szempontból. Az eredeti terv Kauffmann Ferenc pesti mérnök munkája, a pesti Invalidusok temploma mintájára. A terveket viszont a szabadkaiak kérésére Gässer Gábor némileg módosította. Az építkezést 1773-ban kezdték meg, az épület végérvényesen 1797-ben készült el. Az objektum homlokzatát többszörösen profilozott álpilaszterek tagolják. A harangtornyok peremei mentén kettős falpillérek húzódnak, ezek a földszinti részen egyszerűek, az emeleti részen jón oszlopfőekben záródnak, a második emeleti részt viszont korinthuszi oszlopfők díszítik. A pilaszterek közötti mezőket jellegzetes nyújtott ablakok töltik ki barokkos falplasztikával. A monumentális templomteret kettős pilaszterek és boltívek tagolnak négy boltszakaszra.

II. A SZŰZANYA BAROKK KORI TISZTELETE

II.1. BÚCSÚJÁRÓ KEGYHELYEK

Az első világháborúig a napjainkban közkedvelt délvidéki kegyhelyek regionális, lokális búcsújáró helyek voltak. Az igazi zarándoklatot a hívők számára az jelentette, ha távolabbi szent helyeket kerestek fel. A szabadkai bunyevácoknál például az volt a szokás, hogy a házasságkötés előtt legalább egyszer Máriagyűdre is elmentek. Ugyancsak a szabadkaiakkal kapcsolatos az a feljegyzés, miszerint a XVIII. század közepén Nepomuki Szent János hetében Hajósra, pünkösdkor pedig Máriagyűdre zarándokoltak. A bácskai nép számára az első világháborúig a gyűdi zarándokutak voltak a legjelentősebbek, szegényebbek, gazdagabbak is részt vettek rajta.

A Tisza menti bácskai és bánáti hívek Máriaradnára jártak, emellett a szegedi kirajzású magyarok évenként elgyalogoltak Szegedre az alsóvárosi búcsúba. A szabadkai magyarok zarándoklatáról a XIX. század közepén nemcsak az egykori sajtóban találunk feljegyzéseket, hanem erre utal a Bittermann könyvnyomdában készült ponyvakiadvány, melybe azokat az imádságokat és népénekeket nyomtatták, melyekkel a szabadkaiak a szegedi Szűzanyát köszöntötték.

Az írásos forrásokból tehát megállapítható, hogy a XVII–XVIII. században megtelepült lakosság, miután konszolidálódott a helyzete, szívesen utazott a barokk korban kialakult búcsújáró helyekre. Ez a szokás megmaradt az első világháborúig. A zarándoklatok úti célja 1920 után gyökeresen megváltozott, a határok megváltozása miatt már nem mehettek a korábbi búcsújáró helyekre. A megváltozott politikai helyzet miatt a korábbi lokális kegyhelyek – a doroszlói, illetve a szabadkai – regionális búcsújáró helyé alakultak át.

A korai búcsújáró helyek erre az időre már elhomályosultak az itteni lakosság emlékezetében – a bácsi Remete Szent Antal, illetve az apatini Fekete Madonna látogatását II. József betiltotta. Szabadkán a barokk kor népi áhítatának szép példája volt a régi Szentkút. A régi földrajzi nevek között bukkanunk rá. Matijevics Lajos (MATIJEVICS 1971: 141–143) a Prágai köhíd utca elején álló kútnak gyógyító erejéről és keletkezéséről még jól megformált legendákat is feljegyzett, az ezredvégen az arra lakók viszont már csak Szentkút utca névre emlékeztek. A Szentkút a XIX. század elején volt látogatott, Gabriel Vlasich a Jaszi-bara környéki hidak tervezésekor bejelölte a helyét. A mai Csikós Béla utca és a Prágai köhíd utca sarkán lehetett, az óvoda és a Vöröskereszt szomszédságában. A Szentkút már 1807-ben ismert lehetett a városban, mert Matulov Tamás, Hubert József, Szilka Mihály és Jáger Pál keresztet állíttatott a közelében (CSÚSZÓ 2008: 164–166, HOVÁNY 2002).

Napjainkban a vajdasági magyarok legkedvesebb kegyhelye a doroslói. A szent hely már a XV. század óta ismert, az oklevelekben Bajkútként emlegetik, a török időkben elpusztult, a hagyomány szerint csak a csodás erejű kútja maradt meg. 1752-ben az újratelepülő doroslóiakat a Bajkút szolgája, Gergelyfy Erazmus koldusbarát fogadta, ő végezte a letelepülők lelki gondozását. A kegyhely újkori története 1772-vel kezdődik, amikor a gombosi illetőségű Záblócki János a Szentkúton járván visszanyerte szemelátását. Az első fogadalmi kápolnát 1796-ban, a következő boronafalú kápolnát 1808-ban, az első téglatemplomot 1823–1825-ben emeltették. Ezt az épületet nagyobbították meg 1874 és 1875 között, kéttornyú egyhajós kápolnává, romantikus stílusban. A tervező nevét nem ismerjük. Az építője Holzinger János szentfülöpi mester volt. 1909-ben készül el a csodatevő forrás díszes kútszerkezete, valamint a mosakodómedence. Petrovácz Endre kalocsai egyházmegyei mérnöknek a tervei alapján készült. Építészeti szempontból kétségtelenül ez a legértékesebb része az épületegyüttesnek.

II.2. KEGYKÉPEK, KEGYSZOBROK

Bácskában és Szerémségben a katolikus és pravoszláv templomokban több olyan kegyképet, ikont őriznek, melyek keletkezéséhez különböző legendák fűződnek. A képek mellé kifüggesztett fogadalmi ajándékok, az új keletű hálatáblák arról tanúskodnak, hogy felépültek testi-lelki bajaikból. Több képről, illetve szoborról ismert az a legenda, hogy a telepesek korábbi otthonukból hozták magukkal. Hosszú vándorlásuk során e képek, szobrok közvetítésével voltak a Szűzanya oltalmában.

II.2.1. *Az apatini Fekete Madonna*

Az apatini Fekete Mária-szobor a svájci einsiedeli kegyszobor másolata; a tradíció szerint Magdalena Greber a város alapításakor adta a templomnak. Az itteniek azt is tudni vélik, hogy ha az utolsó német is elhagyja a várost, akkor azt vissza kell vinni eredeti helyére. A XVIII. században a szobornak nagy volt a tisztelete, a német telepesek csoportosan zárandokoltak Apatinba. Az új templom felépítésekor, 1798-ban megszűnt a búcsújárás. Mint már korábban utaltam rá, bizonyára II. József korlátozó rendeleteinek is meghatározó szerepe volt ebben, hiszen a vallási élet külső megnyilvánulási formáit is szabályozták (MASIĆ 1998: 19–20).

II.2.2. *A szabadkai Szerecsen Mária*

A szabadkai ferencesek templomában őriznek egy Fekete Madonnát, ahogyan az itteniek nevezik: Szerecsen Máriát. A częstochowai kegykép má-

solata a XVIII. század végén kerülhetett Szabadkára, a templom ereklyéi közül talán a legrégebbi. Napjainkban is igen nagy a tisztelete. 1926-ban a templom melletti kápolnában helyezték el. Az építkezés előtt a kép a sekrestyébe vezető folyosón állt egy mellékoltáron, melyet Martin Mück helybeli asztalosmester készített. Ennél az oltárnál már 1796-tól tartottak misét (TORMÁSI 1883: 73). A szabadkai kegyképhez hasonló történetek fűződnek, mint a bácsi Boldogságos Szűzanya képéhez. Mindkettőt a néphagyomány szerint a sokác, illetve a bunyevác tradíció szerint őseik vándorlásaik során hozták magukkal, a bácsit Zvornikból, s az folyamatosan velük volt, amíg Tuzlára, majd Szlavóniába, végül Bácsba menekültek a török üldözése elől. A szabadkai Fekete Madonnát a bunyevácok a györgyeni pálos szerzetesektől kapták ajándékba (KRMPOTIĆ 1995: 69).

A Szerecsen Máriát az itteni magyarság is tiszteli, természetesen, nekik is megvan a maguk története. Eszerint a kép örök időktől fogva a városban volt, csak a török időkben a templom, melyben őrizték, összedőlt. A hódoltság után a kép épségben előkerült. Ez csodának számított, ezért kérhetik a város lakói a Segítő Mária közbenjárását Istennél.¹

A hívők számára lényegtelen, hogyan került a ferencesek tulajdonába, mind a két népcsoport számára az a lényeges, hogy folyamatosan Szerecsen Mária oltalmában éltek. A kegyképnek napjainkban is nagy a tisztelete, a Mária-oltárt körülvevő vitrinekben újabb keletű kedves tárgyakat, elsősorban női ékszereket őriznek. A régebbi ajándékok elvesztek, mert már korábban kirabolták az oltárt. Az egykori német településen a kerényi templomban is állt egy Fekete Madonna-másolat. Kultuszáról nincs adatunk.

II.2.3. A doroszlói Segítő Mária

A doroszlói Segítő Mária-kegyképet már 1732-ban említik, kis fakápolnában tisztelték, és a passai kapucinusoknál őrzött kegykép másolata. Az újvidéki Mária neve templomban külön mellékoltára van a passai Segítő Szűzanyának.

II.2.4.

A bácskai német hívek Mariazellbe zarándokoltak, onnan hozták Csonoplyára, Pacsérra, Csicsovára a kegyszobor másolatát. A csonoplyait 1926-ban, a pacsérit korábban, mert a díszes kazettában őrzött szobor mellett néhány ezüst offer is látható. Azoknak állítása többnyire az első világháború utáni időszakban lezárult.

¹ Saját gyűjtés, 1998. Az adatközlő, Karó Erzsébet, nyolcvanéves volt a gyűjtés idején.

II.3. SZŰZANYA A KÖZTEREINKEN

A kálváriák kutatásakor jutottam azokhoz az adatokhoz, hogy néhány évvel azután, hogy a letelepült lakosságnak megszilárdult a gazdasági helyzete, vagyis már a XVIII. század közepétől a templom mellett felépítették az első kálváriákat közvetlenül a templom közelében, mint ezt tették Szabadkán, vagy olyan természetes dombon, ahova díszes körmenetben el lehetett menni nagypénteken, ahogy tették ezt Kanizsán, illetve Versecen a Szent Kereszt felmagasztalása kápolnánál, vidékünk legdélebbi kegyhelyénél. A tekiei búcsújáró hellyel hozható összefüggésbe a Péterváradon, a Szent Rókus-templom szomszédságában kialakított kálvária, melyet a hagyomány szerint egy francia hadimérnök tervei alapján készítettek. A templomok és a temetők alapításakor állították fel az első keresztfákat, melyek kezdetben fából voltak. Ilyen fakeresztek kerültek egy-egy település bejáratához, jelezve az arra utazóknak, hogy ott katolikus lakosság él. A tartósabb anyagból készült kőkereszteket a XIX. század közepétől állítják, a feszületen a korpuszt és a keresztfá alján álldogáló Szűzanyát ebben a korszakban még festették. A legszebb korai temetői kereszt napjainkban Bajmokon áll. Az út menti kereszték tehát az első szakrális emlékművek mifelénk. A XX. század utolsó évtizedétől sorra jelentek meg olyan kataszterek, melyek egy-egy település közkeresztjeinek történetét dolgozzák fel. Korábban Penavin Olga és Matijevics Lajos helynévtárában is szóciikként olvashatunk ezekről a szakrális emlékművekről.

A Szűzanyának kiemelten nagy tisztelete volt Bácskában és Bánátban. Nem véletlen, hogy legtöbb templomunknak ő a titulusa: Adorján, Apatin, Alibunár, Bajsa, Bács, Bácsgyulafalva, Bóka, Gunaras, Dunacséb, Györgyháza, Isvánvölgye, Kerény, Kevi, Kúla, Lok, Lukácsfalva, Majdán, Martonos, Módos, Muzslya, Nagygáj, Nagyszered, Nemesmilitics, Nezsény, Óbecse, Óléc, Padé, Palánka, Palics, Perlasz, Regőce, Szabadka, Szanád, Szivác, Szerbittabé, Székelykeve, Tiszakálmánfava, Titel, Topolya, Torontálvásárhely, Tornynos, Töröktopolya, Udvarszállás, Vescvád, Zichyfalva, Zimony, Zsablya.

II.3.1. Szabadkai Szeplőtelen Szűzanya

Az első szakrális köztéri szobrokat is a Szűzanya tiszteletére állították Szabadkán 1797-ben, a Szeplőtelen Fogantatást. Lényegesen korábban, mint ahogy a dogmát 1854-ben kihírdették. Az Immaculata-oszlopok állítása a Habsburg Birodalomban a XVII. században terjedt el. II. Ferdinánd császár állíttatta, hogy a birodalma megszabaduljon a svédek betörésétől. A szobor felszentelésekor azt is megfogadta, hogy a Szeplőtelen Szűzet

a birodalom védőszentjének választja, ünnepét minden országával és tartományával megünnepeleti. Nem véletlen tehát, hogy Szabadka magyar hívei az új templomuk oromzatának a csúcsára az Istenszem fölé ezt a szobrot állították, az elsőt vidékünkön. A Szent Szűz a föld felett lebeg, melyre a kísértet kígyója tekeredik. A Szűzanya fejét csillagkoszorú övezi, kezét nem imára kulcsolja, hanem abban a tisztaság jelképét, liliomszálat tart. A szobrot a város magyar hívei a budai Held Frigyesztől rendelték meg 1785-ben, azért 212 forintot és 30 krajcárt fizettek (RAKOČEVIĆ–DŽAMIĆ 2011: 30).

II.3.2. Nagykikindai Szűzanya

Stílusjegyei alapján feltételezzük, hogy a nagykikindai Assisi Szent Ferenc-templom udvarában álló kőszobor régebbi, mint a szabadkai. A festett, ember nagyságú homokkő szobrot jön oszlopra állították, a Szűzanya mennyei dicsőségben lebeg, lába alatt a holdsarló, valamint a földgolyó, amelyen ugyancsak ott található a kísértés kígyója. A szobor festett volt, a festék a hosszú évtizedek alatt lekopott, de a maradványaiból arra következtetünk, hogy korábban, amikor az eredeti a helyén állt, színes volt, mert a XVIII. és a XIX. században készült szobrokat az ikonográfia szabályai szerint festették be. A későbbiekben ez a szokás annyiban változott, hogy a kőszobrokat hitbuzgalmi célokból a falu asszonyai festették be, a helyiek ízlése alapján, az ikonográfiai szabályokat nem ismerték, nem tartották fontosnak.

A korai Szeplőtelen Fogantatás szobor közé tartozott a zentai. Vida János levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy a város főterén, a Szent István-templom bal oldalán állt 1950-ig. Jankovics helyi földbirtokos 1835-ben saját vagyonából állíttatta, és azt Kollonits László plébános 1835-ben szentelte fel (VIDA 2005: 15).

A Szeplőtelen Fogantatás szobrok bácskai tiszteletéről, azok ikonográfiai jellegzetességeiről Silling István írt összefoglaló tanulmány. Tanulmányának végső következtetése az, hogy ezeket az emlékműveket leginkább a német lakosság emeltette, körükben volt kiemelten fontos a Szent Szűz illetéknént való tisztelete (SILLING 2013: 72–85). A korai barokk emlékművek viszont azt tanúsítják, hogy a németek mellett a XVIII. században letelepülő magyarok Szabadkán és Zentán is állítottak ilyen típusú szakrális szobrokat. Meggyőződésünk viszont, hogy a Nagykikindán napjainkban a templomkertben álló korai barokk alkotások egyike még a templom építése előtt került a városba.

III. EGYÉB SZAKRÁLIS KISEMLÉKEK

III.1. KÁPOLNÁK

Ezek a kisméretű templomok már a XVIII. század elején megjelentek településeinken. Kezdetben legtöbb helyen ezekben tartották az istentiszteletet. A már korábban idézett Cothmann-féle jelentésből értesülhetünk arról, hogy maga a telepítési biztos javasolta a szentfülöpi telepeseeknek, hogy „saját kezüleg földből kis kápolnát is verjenek fel, mely majd a telepítési alaptól lesz befedve és szükséges szerekkel ellátva. S minthogy harangot már szereztek maguknak, elrendeltem, hogy az éppen Bácsban levő kalocsai érseket ennek besztertelésére felkérjék, ami mindjárt meg is történt, és a kápolna is, azóta már teljesen elkészült” (IVÁNYI 1885: 17). Az épület 1805-ig kitartott, mert csak 1805-ben készült el a Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelt 43 méter hosszú egyhajós templom, melyet 1967-ben romboltak le.

A szentfülöpi kápolna tehát nem fogadalmi célból épült. Ezzel szemben a bezdáni Szentháromság-kápolnát még a nagy kolonizáció előtti időben alapították. Nem a bezdániak építették, hanem az isterbáci katolikus sokácok. A történelmi sematizmus adatai szerint 1737 előtt, egyéb levéltári források szerint már 1720 körül állhatott, az 1762-es vizitációs jegyzőkönyv adatai szerint a Szentháromság fogadalmi kápolnát 40–50 évvel a vizitáció előtt emelték (LAKATOS 2002: 160, BALLA 1994: 12). A hagyomány szerint a szomszédos isterbáci pusztában a juhokat tizedelte a járványos betegség, ezért épült. Szerintünk a Szentháromság-kápolnát is a kolerajárvány megszűnése reményében alapították. A XVIII. század első évtizedében a Duna–Tisza között kolerajárvány dúlt, a járvány olyan méreteket öltött, hogy még Rákóczi kurucái is elkerülték a térséget. Isterbácot sem kerülte el a járvány, 1710 és 1720 között felére csökkent a lakosság száma. Ez az adat, valamint az a tény, hogy a kápolna dedikációjának a Szentháromságot választották, arra utal, hogy a járvány megfékezését akarták elérni a jámbor hívek.

III.1.1. Szent Rókus-kápolna, Szabadka

A XVIII. század első harmadában Szabadkán Szent Rókus napját választották fogadott ünnepnek, amikor a városban aratott a pestis, a döghalál. A hagyomány szerint 1738. augusztus 16-án szűnt meg a betegség, s a ferencesek javaslatára fogadalmi kápolna építésébe kezdtek a szabadkaiak. A feljegyzések szerint az építőanyagot a nép adta össze, az épület alapkövét 1738. szeptember 5-én helyezték el azon a helyen, ahol a Thököly elleni

harcokban vitézül elesett katonákat temették el. Arról nincsenek adataink, hogy az építés meddig tartott, de tény, hogy 1739-ben már kész volt a kápolna, ugyanis amikor 1739-ben kiújult a járvány, a hívők már itt fohászkodtak, s más településekhez hasonlóan, százéves böjtöt fogadtak.

A bezdáni és az első szabadkai kápolna hasonló stílusban készült. Ezek az épületek a török hódoltság utáni első szakrális építkezések közé tartoztak. Természetesen nem mérnöki tervek alapján épültek. A szerény rusztikus barokk épületnek félköríves apszisa volt, északi és déli homlokzatán egy-egy nagyobb méretű félköríves ablakkal. Az épület egyetlen dísz az enyhén lekerekített oromzat volt, a tengelyéből emelkedett ki a négyszög alaprajzú kupolás harangtorony. A felhasznált építkezési anyagokról, tetőzetéről Skultéty János árajánlatából következtethetünk, eszerint a szabadkai kápolnát már a XVIII. század első harmadában téglából építették, zsindey volt a teteje.

III.1.2. Szentháromság-kápolna, Bezdan

A bezdáni fogadalmi kápolnát 1993-ban restaurálta a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet. Az akkor végzett kutatások folyamán alapítottuk meg, hogy a két épület nemcsak külsőleg hasonlított egymásra, hanem azt hasonló módon építették fel. A bezdáni épületnél csak a szentély kialakításánál használtak téglát, melyet föltételezésünk szerint a 4–5 kilométerre található középkori Bartány vár romjaiból szállították a helyszínre, a kápolna többi része patics volt. Egy 1908-ban készült képeslapon még látható, hogy a Szentháromság-kápolnát zsindeellyel fedték be, a tornya hasonló stílusban és formában épült, mint a Szent Rókus-kápolnáé.

A szegényes homlokzatú épület a XIX. század utolsó harmadába nem illett Szabadka városképebe, ezért 1884-ben lebontották, helyére a ma is álló épület került, ennek külső homlokzatát későbbi helyreállításokkor nem változtatták meg, a belső elrendezését viszont alaposan lecsupaszították. A nyolcvanas években javították ki a tetejét, a palacserép helyére bádogtető került. A művészettörténészek, Bela Duranci és Kaća Martinović Cvijin, Titus Mačković értékesebb alkotásai közé sorolta ezt az épületet.

III.1.3. Havas Boldogasszony-kápolna, Csicsova

A két korai kápolna mellett, a barokk korszak építészeti szempontból legértékesebb fogadalmi kápolnája a Zombor melletti Csicsova tanyákon található. A szerb tanyaközpontban nem ortodox kápolna áll, hanem a gradinai és a lugovói bunyevác szállásiak kegyhelye. Búcsúja augusztus 5-én, Havi Boldogasszony (Snežna Gospa) napján van. A hagyomány szerint a bunyevác nemzetiségű Jovan nevű gazda nagy hóviharba került, s megfogadta,

ha sikerül hazatérnie, Havas Boldogasszony tiszteletére kápolnát emeltet a már meglévő Szentkút közelében, a Mosztonga partján. A környékbeli szerb gazdák Jocina kapelának hívják. A kápolna 1788-ban épült, az épület aránya még a késő barokk rokokó manírt követi, de hasonlóan, mint a plébánia-templomok esetében, a külső homlokzat díszítésében már felfedezhetjük az új építészeti stílust, a klasszicizmus elemeit is.

III.1.4. Nepomuki Szent János-kápolna, Óbecse

Óbecsén a XIX. század első negyedében Szalmássy Ferenc és felesége költségén épült fel a Nepomuki Szent János-kápolna. 1823-ban írták alá az alapítványt, arról viszont nincs pontos adatunk, hogy mikorra készült el a kápolna. Az épületen található sírkőről tudható, hogy az alapítót 1825-ben már oda temették el. A félköríves apszisú, központi kétemeletes harangtornyú épület hasonlóan, mint a korszak más szakrális építményei, barokkos-klasszicista stílusban épült fel, a hagyomány szerint azon a helyen, ahol megállt a tiszai áradás, emiatt választották a kápolna dedikációjául a cseh vértanút (GLESZER 2008: 206).

III.1.5. Nepomuki Szent János-kápolna, Zombor

A barokk építészeti örökség emlékei közül a zombori Nepomuki Szent János-kápolna a legjelentősebb, azt 1758-ban szentelték fel. A hagyomány szerint, mint erre már a bevezetőben utaltunk, a török minaretet alakították át. Olivera Jović Marković viszont stílusjegyei alapján úgy véli, hogy az épület a pozsonyi elemosinarius kápolnával hozható kapcsolatba, mely 1743-ban épült. A Szentháromság-templom túloldalán álló épület félköríves apszisú téglalap alapú kupolás objektum, melynek csúcsa nyolcszög alakú laternában végződik (MARKOVIĆ 1988: 141).

Az épület a II. világháború után elveszítette szakrális tartalmát, évtizedekig romlott az állaga, a kilencvenes években restaurálták, napjainkban képtárként működik.

III.1.6. Szent Vendel temetői kápolnák

A német telepesek korábbi otthonukból hozták magukkal Szent Vendel tiszteletét, ennek ellenére a Kalocsai Egyházmegyében nincs Szent Vendel-templom, annál több viszont az állattartók patronusára szentelt korai alapítású kápolna. Elsőként Hódságon 1772-ben, majd Szentfűlöpön 1782-ben tisztelte meg a jámbor német lakosság Szent Vendelt, a hozzá fűződő jámbor ájtatosságot korábbi otthonukból hozták magukkal. A XIX. század elején, 1822-ben Kerényen emlékeznek meg így módon a szentről, ötven évvel később a Vendel-kápolna körül alakították ki a tizennégy stációs kálváriát. Az

ötödik Szent Vendel-kápolnát 1878-ban a bácssszentiváni temetőben építették fel. Az öt kápolna közül csupán a hódsági áll még, a többi a II. világháború után lerombolták (SILLING 2010: 34, LAKATOS 2002: 221, 286).

III.2. A SZENTHÁROMSÁG-SZOBOR

III.2.1. Többalakos szoborcsoportok

A XVIII. század végén csaknem egy időben a templomok építésével emelik az első köztéri szobrokat. Elsősorban a szabad királyi, illetve a mezővárosi ranggal rendelkező településeken kizárólag vallási tárgyú szobrokat állítottak ebben az időben, ezek védték a települést az elemi csapásoktól, vagy éppenséggel azért állították, hogy megállítsák a járványos betegségeket, például a kolerát. Az első szoborcsoportot a megyeszékhelyen 1772-ben, Zomborban állították (SILLING 1997: 17), XVIII. század végi alkotás volt az újvidéki is, a város főterén. 1810-ben Zentán is elkészült. Napjainkban sajnos egyik sem áll már. A zombori és az újvidéki a II. világháború utáni deszakralizációs törekvéseknek lett az áldozata, a zentait viszont 1910-ben bontották le, amikor a tűzvészben elpusztult Szent István-templom helyén új monumentális építésbe kezdtek. Sajnos, az első világháború miatt a templom építése is abbamaradt, a szoborcsoport áthelyezésére sem került sor, pedig az 1848–49-es véres Gyertyaszentelő nap tragikus helyszíne volt. Dudás Andor emlékezett meg az eseményekről, arról, hogy Trifkovics szerb őrnagynak az volt a szándéka, hogy a Szentháromság-szobrot telerakja emberfejekkel. A hagyomány szerint a város jegyzője öt emberfejet vetetett le a szoborcsoportról (VIDA 2005: 13). Az 1910-ben áthelyezésre ítélt szobor felelt meg leginkább az ikonográfiai követelményeknek. Az oszlop tetején az Atyát időskorában ábrázolták, mellette a férfikorú fiút, a Szentlelket a galamb jelképezte. Az obeliszk alapzatának a közepén az Immaculata-szobor állt, a torony négy oldalán Szent Péter és Pál apostolok, Keresztelő Szent János és az államalapító Szent István király. Az emlékmű mellett a kőkerítésen kívül viszont a segítő szentek: Szent Antal, Szent György, Szent Vendel, Szent Flórián, illetve Szent Rókus embernagyságú szobra. A többi településen egyszerűbb szoborcsoportot állítottak, az obeliszk alapzatának közepén áll a Szűzanya, mellette pedig az evangélisták, illetve az adott település védőszentje dedikációja. A szoboralapítás költségeit ebben a korai időszakban még közadakozásból finanszírozták, az 1829-ben alapított bezdániét a céhek, a zentaiét a katolikus polgárság állta.

Szabadkán már a XVIII. század végén, pontosabban 1798-ban a városi tanács szobrot akart állíttatni, de nem tudtak megegyezni Hedl Frigyes pesti kőfaragóval. A tanács túl soknak találta az 1763 forintnyi összeget, emiatt a

szoboralapítás elmaradt. Még nagyban folytak a Teréz-templom belső munkálatai, amikor 1815-ben a város akkori főbírája, a bajsai Vojnits Lukács magára vállalta a monumentális szoborcsoport építésének költségeit, azt a városnak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy az Szabadka főterén legyen felállítva. Nem a templom előtt, mint ahogy az abban az időben szokás volt. A szobrot végül mégis a város fizette ki, mert öt évvel a felállítás után, 1820-ban történt meg a végelszámolás. A számlák között maradt meg a zombori kőfaragó Karl Salzer ötletterve (MAGYAR 1999: 129–132).

A zentai és a szabadkai történelmi levéltárban fennmaradt iratokból tudható, hogy a zentai és a szabadkai szobrot is a korai időszakban festették. Zentán 1898-ban 250 koronát fizetett az egyház pénztára Dobertó olasz festőnek és mázolóknak (VIDA 2005: 13). A szabadkaiak viszont 1884-től 1887-ig egyezkedtek a mesterekkel a restaurálás költségeiről. Az ekkor készült árajánlatból tudható, hogy a tizenkilencedik század utolsó évtizedében alaposan restaurálták a szobrot. Nemcsak újrifestették az egyes alakokat, hanem a hiányzó részeket is pótolták. 1911-ben szóba került a szobor áthelyezése, ekkor fejezték be a szecessziós városháza építését, rendezték a parkot. A szobor áthelyezésére nem került sor, viszont háromezer koronáért a helyi kőfaragó vállalkozó ismét helyreállította a Szentháromság-szobrot. A XX. század első évtizedében Szabadka már jelentős városnak számított, ezért a homokkő szobrot nem festették be. 1964-ben a Szent Teréz-katedrális közvetlen szomszédságába helyezték át a Szent Flórián-szoborral együtt, melyet 1925-ben állítottak a ferences templom előtti téren, azzal az indokkal, hogy a városközpontot mentesítsék a szakrális emlékművektől.

A Szentháromság-szoborcsoport-állítás csaknem száznegyven éven át volt szokásban a Kalocsai Egyházmegye területén. Mint azt már korábban kiemeltük, Zomborban 1772-ben, Csantavéren 1897-ben (amely a 2009-es szélviharban csaknem teljesen tönkrement), Óbecse központjában viszont 1908-ban. A bácskai szobrok nem egyedi alkotások, egy részük helyi műhelyekben készültek. Zomborban és Apatinban már a XVIII. század végén működtek olyan műhelyek, ahol sorozatban készültek a szenteket ábrázoló homokkő alkotások. Mifelénk gazdagabb, sokalakos változatát többnyire a városokban, gazdagabb településeken építették fel: a korábban kiemelt városokban, de ilyen áll még napjainkban is roskatag állapotban Apatinban, Hódságon és Csantavéren. Martonos gazdasági felemelkedését jelképezte, amikor 1887-ben a templom restaurálása mellett monumentális, sokalakos szoborcsoportot rendeltek a szabadkai Szauer Károlytól, aki nemcsak templomfestő volt, hanem szobrokat is készített, illetve restaurált. A XX. század elején Magyarokizsán került az Őrangyalok-templom előtti térre sokalakos Szentháromság-obeliszk. Terepjárásunk során Bácsújfaluban állt még mo-

numentális szakrális emlékmű, melyet az új évezred hajnalán helyreállítottak, s ez a kitelepített németek mártíromságának az emléke.

III.2.2. Szentháromság-oszlopok

A szegényebb falvakban viszont néhány méter magas, szépen megmunkált kőoszlop tetejére helyezték el a trónoló Atyát és Fiút, fejük felett a Szentlélek szimbólumával, a galambbal. Ilyen típusú szobor áll még Doroszlón, Kupuszinán, Bezdánban, Topolyán, Kishegyesen és Nemesmiliticsen a templom előtt. Az egykori vásártér szélére állították fel a szenttamásit, onnan helyezték át 2013-ban a Szentkereszt templom elé.

A figurák megformálásában a csaknem másfél évszázadban lényeges változások nem történtek, a parasztbarokk vonásait tükrözik, naív festett alkotások ezek legtöbb helyen, melyeket többnyire az asszonyok hitbuzgalmi okokból a helyi közösség ízlésvilágának szellemében szoktak időnként átfesteni.

A Szentháromság-szoborcsoport-állítás az első világháború utáni időszakban megszakadt. Egyrészt erre az időszakra már többé-kevésbé kikerültek arra a szakrális térre, ahova a faluközösség szánta, másrészt az új államalakulatban már nem volt olyan központ, ahol ezeket a homokkő alkotásokat beszerezhetnék volna. Az új évezredben viszont visszaállítják őket az eredeti helyükre (Szabadka, 2014, Topolya, 2014), a régi alapján újat, Varga Attila művét szentelték fel (Csantavér, 2017), vagy biztonságosabb helyre helyezik át (Szenttamás, 2013).

III.3. A NEPOMUKI SZENT JÁNOS-SZOBOR

Nepomuki Szent Jánosban a gyónási titok vértanúját tiszteljük. A hajósok, a vízenjárók és halászok védőszentje, napjainkban már inkább általános segítő szent. Az álló szobrocskát többnyire kanonoki ruhában, csipkézett szegélyű rochétumban, azaz karingben, felsőtestén muchétummal, azaz hermelinből készült kabátkában, fején birétummal ábrázolják. Feje körül glória van öt csillaggal. Kezében halotti keresztet tart és a mártíromságát jelképező palmaágat. A XVIII–XIX. század fordulójától már a helyi papság, a köznemesség, egy-egy település alapítói kezdeményezik a szent köztéri szobrainak elhelyezését. Ebben az időszakban már színezik is, hogy a jobbagság ízlésvilágát is kielégítsék.

1988-ban Tüskés Tibor és Knapp Éva (KNAPP–TÜSKÉS 1988: 330–356) háromszáz köztéri emlékkal számolt a Kárpát-medencében, Vajdaság szakrális emlékeit nem ismerték. Az újratelepített Délvidéken viszonylag korán népszerű lett e szent. Zomborban és Újvidéken már 1751-ben kápolnát szen-

teltek tiszteletére, az utóbbit a II. világháború utáni években lebontották. 1823-ban, mint már korábban utaltunk rá, Szalmásy Ferenc és neje Óbecse központjában állíttatott fogadalmi kápolnát a szent tiszteletére. Ezt a szakrális épületet is a múlt század hetvenes éveiben a város lebontásra ítélte, de hosszas egyezkedés után a barokkos épületet mégsem bontották le (GLE-SZER 2008: 208–209).

1724-ben Bánát patrónusa lett, ezzel magyarázható, hogy a Nagybecskereki Püspökség területén Nagybecskerek, Károlyfalva, Párdány, Csehfalva, Torda templomának ő a védőszentje. A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának adatai szerint napjainkban csak Versecen áll szabadtéri emlékműve. Korábban Törökkanizsán is állt, a kidőlt szobor maradványait a templom udvarában őrzik. Ezzel szemben a Szabadkai Püspökségben csak Horgos és Paripás katolikus templomának a dedikációja a prágai szent. A köztereken, a folyók és a hidak közelében többnyire a XIX. század második felében színezett kőszobrot állítottak keresztényi buzgóságból németek, magyarok, bunyevácok, sokácok. Szabadkán hármat is, Csantavéren, Horgoson, Kanizsán, Zentán, Moholon, Titelen, Kupuszinán, Kishegyesen, Apatinban, Bezdánban, Monostorszegen, Bácsban is. A korábbi zentai homokkő szoborcskát – közvetlenül az első világháború előtt – Tóth István bronzszobrára cserélték ki, abban az időben, amikor a leégett Szent István-templom helyén monumentális újat akartak építeni. A régi szobrot Tornyosnak szánták, végül a ludasi templom elé állították, onnan pedig kalandos utakon mostani helyére, a Körös-ér partjára került.

A horgosi Szent János-szobor mifelénk a korai állítású szobrok közé tartozik, a bácsi mellett a legrégebbi vajdasági Nepomuki Szent János-szobor. Korábban csak Szabadkán állítottak a város központjában szobrot, az egykori Radić-ház homlokzatán, a szoborfülkében állt a szobor. A levéltári forrásokból tudható, hogy azt a Vermes család 1810-ben, a város főterén, a piactéren állíttatta. 1889-ben már annyira kopott volt, hogy a XIX. század végén nem a régit helyezték vissza, hanem egy új szobrot állítottak, arra emlékeztetve a szabadkaiakat, hogy a XIX. század elején még patak is folyt a főtéren. Az első szobor olyan lehetett, mint a 2012-ben felújított horgosi (CSÚSZÓ 2008: 48–74).

A szent tiszteletére a XX. század elején Kupuszinán a szobornál kilenczet tartottak (SILLING 2010: 17). Monostorszegen viszont az első és a második világháború, valamint a legutóbbi balkáni háború idején az aszszonyok a békéért imádkoztak a szobornál kilenc napon át.² Apatinban és Bezdánban az ünnep vigiliáján a hajósok látványos ünnepséget szerveztek: virágkoszorúkat, deszkalapon égő gyertyákat engedtek le a Ferenc-csator-

² Saját gyűjtésem a kilencvenes években.

nán (BALLA 1995: 19–21). A szent erőteljesebb tiszteletét a Duna mentén a hajósok gyakorolták.

ZÁRÓGONDOLATOK

A barokk korszak volt vidékünkön a legtermékenyebb építészeti stílus. A népi szakralitásban, hasonlóan, mint a népi építészetben, a XX. század elejéig meghatározó szerepe volt a barokknak, különösen vonatkozik ez szakrális kisemlékeinkre. Az egyes szentek kultusza, a nép irántuk való vallásos tisztelete többnyire a Habsburg Monarchiához, az ellenreformációhoz kapcsolódik. Az újraterlepített lakosság jámborságból, bajelhárításból, fogadalmából állította ezeket, egyénileg vagy az egész közösség hozzájárulásával.

Háttérbe szorításuk az első világháború után kezdődik meg. A második világhézés utáni rezsimváltás kifejezetten tiltotta újak állítását, valamint azokat a kegyes emlékeztetéseket, melyek egy-egy szent kultuszához kapcsolódtak. A II. vatikáni zsinat liturgikus reformja is hozzájárult e kegyes megemlékeztetésektől háttérbe szorításához. A templomaink és a köztereken álló egyházi jellegű emlékműveink rohamos pusztulásához a lakosságcsere meg a németek kitelepítése is hozzájárult.

Az új évezredben a politikai légkör megváltoztása miatt, néhány, a katolikus lakosság számára fontos, a vallási identitását kifejező emlékművet helyreállítottak, a jóisten dicsőségére. Istennek legyen hála!

IRODALOM

- BALLA Ferenc 1993. *A bezdáni Szentháromság fogadalmi kápolna*. Bezdán
- BALLA Ferenc 1994. *Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*. Bezdán
- BERETIĆ Stjepan 1992. 250 godina subotičke zavetne kapele Svetog Roka. *Subotička Danica, Kalendar*; Subotica, 171–181.
- BIACSI Karolina 2013. A horgosi Nepomunki Szent János-köszobor újjászületéséről. *Bácsország* 3/67. 102–104.
- BOROVSKY Samu 1909. *Magyarország vármegyéi és városai I–II*. Budapest
- CVEKAN, Paskal 1977. *Subotički franjevački samostan*. Zagreb
- CSÚSZÓ Dezső 2003. *Könyörgésünk színhelyei I*. Szabadka
- CSÚSZÓ Dezső 2008. *Könyörgésünk színhelyei V*. Szabadka
- DERE, Kornel–TOMIĆ, Pavle 1982. *Opština Kanjiža*. Geografska monografija vojvođanskih opština. Novi Sad
- DUDÁS Antal 1992. *Szülőfalum századjai*. Adalékok Kupuszina alapításához és telepítéséhez. Szabadka
- ĐUKANOVIĆ, Dubravka 2015. *Arhitektura rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939. godine*. Biblioteka kulturno nasleđe, Novi Sad

- FARKAS Bertalan 1847. *Szabadka szabad királyi város évszázadjai*. Szeged
- GAJDOS Tibor 1995. *Szabadka képzőművészete*. Szabadka
- GLESZER Norbert 2008. Óbecse szakrális kisépítményei. In: *Köztéri szakrális kisépítmények*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Sege-diensis. 19. 266–314.
- GYETVAY Péter 1992. *A tiszai korona-kerület története I–III*. Kalocsa
- HARKAI Imre 1991. *Topolya építészete 1750–1941*. Topolya
- HEGEDIŠ Antal 1978. Srednjovekovni spomenici Bačke i Srema u arhivskom fundusu Cassa Parohorum. *Građa za proučavanje spomenika kulture VIII–IX*. Novi Sad, 143–146.
- HOVÁNY Lajos 2002. *Vizeink nyomában*. Kanizsa
- HUZSVÁR László (szerk.) 2000. *A nagybecskereki püspökség évkönyve*. Nagybecskerek
- IVÁNYI István 1886, 1892. *Szabadka szabad királyi város története I–II*. Szabadka
- IVÁNYI István 1888. *Cothmann Antal a Magy. kir. udvari kamarai tanácsosának jelentése a Bács-kerületi kamarai puszták állapotáról. 1763. dec. 28*. Szabadka
- KAIZER Nándor 1939. A zombori szent ferencrendi zárdánk. *Ferences Közlöny*. 19. szám, 180–184.
- KNAPP Éva–TÜSKÉS Tibor 1988. A Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. *Ethnographia*. 90. évf. 330–356.
- KRMPOTIĆ Ivan 1995. Kult crne gospe u Subotici. *Rukovet*, 60 évf. Subotica, 68–69.
- LAKATOS ANDOR (szerk.) 2002. *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Kalocsa
- MAGYAR László 1997. Ludas és a Ludasi-tó. Ludaš i Ludaško jezero. *Ludasi jegyzetek–Ludaški zapisi I*. 73–94.
- MAGYAR László 1999. *Iratvallató*. Egy levéltáros irataiból. Szabadka
- MASIĆ Boris 1988. *Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina*. Apatin
- MATIJEVIĆ Lajos 1971. Népi magyarázatok két szabadkai víznév keletkezéséről. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 7, 141–143.
- MIHALOVICS Bonus–KAISER Nándor 1939. http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/Kaizer_Zombori.zarda.pdf (2018. 05. 13.)
- MILANOVIĆ-JOVIĆ Olivera 1988. *Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka*. (Arhitektura) Novi Sad
- MUHI János 1944. *Zombor története*. Zombor
- PARACZKY László 2013. A szenttamási Szentháromság-szobor rövid története, *Bács-ország*. 3/67. 105–109.
- PENAVIN Olga 1988. *Bácskai magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék
- PÉNZES János (szerk.) 2009. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae annum Domini 2009*. Subotica
- POČUČA GABRIĆ Vera (szerk.) 2006–2008. A szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet szövegtára ingatlan kulturális örökségünkről. *Örökségvédelem I*. Szabadka
- RAKOČEVIĆ CVIJANOV, Maja–DŽAMIĆ, Neda 2011. *Fasadni reljefi i skulpture u zaštićenom jezgru Subotice*. Subotica

- SEKULIĆ, Ante 1978. *Tragom franjevačkog letopisa u Subotici*. Split
- SEKULIĆ, Ante 1978. *Drevni Bač*. Split
- SILLING István 1994. *Templomok, szentek, imádságok*. Tanulmányok a vajdasági népi vallásosság tárgyköréből. Újvidék, Tóthfalu
- SILLING István 2010. *Ünnepek, hétköznapiak*. Írások a vajdaságiak hajdani és mai népeletéről. Szabadka
- SILLING István 2013. A Szűz Mária-kultusz egyik formája: köztéri Immaculata-emlékek a Bácskában. *Létünk* 2. 72–85.
- SZLÁVICS Károly 2000. A csonoplyai temető. In: *A jóisten dicsőségére*. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról. Szabadka
- TORMÁSY Gábor 1883. *A szabadkai főplébánia története*. Szabadka
- ULMER, Gašpar 1974. Subotica 1748. godine. *Rukovet*, 3–4. sz. 145–154.
- VIDA János 2005. *Szagrális építmények és emlékművek Zentán*. Zenta

Religious Cultural Heritage of the Catholic Population in Vojvodina During the Baroque Period

The cultural heritage of the diocese of Subotica and Zrenjanin was formed after the end of Turkish occupation and resettlement of the population. In creating the network of settlements and establishing church institutions the Vienna court had a decisive role. The study deals with the characteristics of churches, chapels and public sacral monuments built from the end of the 18th to the end of the 19th century in the area of two dioceses from the aspect of protecting cultural monuments and folk religion. In that historical period, the late baroque and classicism played a determining role. Most public sacred monuments do not represent unique works of art, they do not have a special artistic value, however, they express the religiousness and taste of the settled catholic population and the attitude of political power at all times towards our sacred monuments.

Key words: late baroque, classicism, religious monuments, churches, chapels, public sacral monuments

Sakralna kulturna baština katoličkog živilja Vojvodine tokom perioda baroka

Sakralna kulturna baština subotičke i zrenjaninske biskupije formirala se nakon turske okupacije i ponovnog naseljavanja stanovništva. U stvaranju mreže naselja i osnivanju crkvenih ustanova odlučujuću ulogu imao je bečki dvor. Studija se s aspekta zaštite kulturnih spomenika i narodne

religioznosti bavi karakteristikama crkava, kapela i javnih sakralnih spomenika nastalih od kraja 18. do kraja 19. veka na području dve biskupije. U tom istorijskom periodu određujuću ulogu imali su kasni barok i klasicizam. Većina javnih sakralnih spomenika ne predstavlja jedinstvena umetnička dela, nemaju posebnu umetničku vrednost, izražavaju međutim religioznost i ukus nastanjenog katoličkog življa i odnos sivevremene vlasti prema našim sakralnim spomenicima.

Ključne reči: kasni barok, klasicizam, sakralni spomenici, crkve, kapele, javni sakralni spomenici

Beérkezés időpontja: 2018. 06. 13.

Elfogadás időpontja: 2018. 07. 18.

BÁTH János

nyugalmazott megyei múzeumigazgató (Kecskemét), címzetes egyetemi docens (Szeged),
etnográfus, középiskolai történelemtanár (ELTE, 1968), egyetemi doktor (ELTE, 1970)
barthjanos1@gmail.com

ÓSZIVÁC MAGYARSÁGÁNAK VALLÁSI
KÜZDELMEI A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

*Religious Struggles of Hungarians of Sivac Village
in the First Half of the 19th Century*

Verske borbe Mađara iz Sivca u prvoj polovini 19. veka

A bácskai Ószivác (Sivac) római katolikus magyar lakói a XVIII–XIX. században görögkeleti szerbekkel és evangélikus németekkel egy faluközösséget, majd egy mezővárosi közösséget alkottak, amelyben nyelvi és vallási kisebbségként éltek. A XVIII. század végétől katolikus németek is szállingóztak a településre, akik a magyar katolikusok egyházszerkezeti egységébe kerültek és ott egyre több jogot, kedvezményt követeltek maguknak a vallási életben. Az ósziváci katolikus magyarok tehát egyrészt az ortodoxia és a protestantizmus árnyékában szorongtak, másrészt a saját katolikus egyházközségük követelőző németjeivel is rengeteget vitatkoztak, küzdöttek. A Kalocsai Érseki Levéltár őrzi ennek a küzdelemnek néhány dokumentumát, panaszlevelét. A szerző e bőven idézett panaszlevelek alapján dolgozta fel a témát.

Kulcsszavak: Ószivác, katolikus magyarok, nyelvi és vallási kisebbség, közösségi panaszlevelek, magyar öntudat, nyelvi jogok vallási cselekményekben

BEVEZETŐ

A Zombor, Topolya, Kúla városok háromszögében fekvő, bácskai Ószivác település magyar lakói a XVIII–XIX. században nyelvi és vallási tekintetben egyaránt kisebbségben éltek. Egy faluközösséget, illetve egy mezővárosi közösséget alkottak a náluk jóval népesebb görögkeleti vallású ósziváci szerbsséggel. Részben Ószivác közigazgatási területén, részben az Újszivác néven önállósult társközségben nagy létszámú evangélikus német-

ség is új pátriát talált magának. A XX. század elején körülbelül ezerfős, az előző évszázadban néhány száz fős katolikus magyarság két nagy népi és vallási tömb: a szerbség és a németiség, illetve az ortodoxia és a protestantizmus árnyékában szorongott. Ez a kedvezőtlen és örökös éberségre intő helyzet még kedvezőtlenebbé változott akkor, amikor katolikus németek is szállingózni kezdtek a településre, és ott a magyarok egyházszerkezeti egységében, a katolikus egyházközségben kellett megtalálniuk helyüket. Bár mindig kevesebben voltak, mint a magyar katolikusok, újabb és újabb jogokat, kedvezményeket követeltek maguknak a vallási életben. Az ósziváci katolikus magyaroknak tehát a XIX. században nemcsak a népileg és felekezetiileg idegen közvetlen szomszédai, hanem a saját katolikus egyházuk követelőző németjei is sok gondot okoztak. Küzdelmeik hagytak némi nyomot a Kalocsai Érseki Levéltárban (KFL I. 1. b. – Ószivác). A tanulmányban emlegetett iratok évszámuk alapján lelhetők föl az ún. évrendezett irat-együttesben. Néhány ottani levél és összeírás képezte e rövid tanulmányom forrását. Írásom inkább csak érinti a más nyelvű és más vallású szomszédok jelenlétének kérdését. Jobbára a katolikus hitsorsos németekkel folytatott vallási érdekharcokra koncentrál.

STATISZTIKAI KÉP

Mielőtt a küzdelmek taglalásába, a feltárt dokumentumok ismertetésébe belefognánk, érdemes néhány népességi és vallási statisztikai adatot felsorakoztatnunk kisebb részben a XIX. század első, nagyobb részben a XX. század első feléből.

A XIX. század első felében Magyarországon népszámlálások nem voltak, az egyházi sematizmusok pedig csak vallási számadatokat közöltek, nyelvi, nemzetiségi létszámokat nem. Bonyolítja a helyzetet, hogy a helyismereti irodalom szerint (IVÁNYI 1899–1907. III. 108–110) az 1786-ban települt Újszivác legkésőbb 1796-ban önálló község lett. Ez a tény azonban rejtélyes módon nem tükröződik a XIX. század egyházmegyei sematizmusában. Újszivácnak, mint református többségű önálló községnek, más, nem katolikus településekhez hasonlóan, filiaként fel kellett volna tűnni a Kalocsa-bácsi főegyházmegye egyházigazgatási rendszerében. Attól, hogy Újszivác község az ósziváci katolikus plébánia felségterületéhez tartozott, a sematizmusok szerkesztőinek Újszivác nevét fel kellett volna tüntetniük, mint az ósziváci plébánia társközségét, filiáját. Ez, különös módon, 1942-ig nem történt meg. Akkor, föltehetőleg az új sematizmus szerkesztésében aktívan közreműködő, történész szemléletű fiatal Gyetvai Péter figyelt föl erre az ellentmondásra, hiányosságra, és az újra teljessé vált egyházmegye 1942.

évi sematizmusában másfél száz éves késéssel korrigálta azt (SCHEM. 1942. 123).

A XIX. század első felében az ósziváci plébánia népességének vallási összetételét, amely bizonyos esetekben nemzetiségi összetételt is takart, az alábbi, egyházmegyei sematizmusokból származó számadatok (SCHEM. 1813, 1825, 1834, 1841, 1848) jellemezték:

Év	Római katolikus	Görögkeleti	Evangélikus	Református	Zsidó
1813	813	3076	130	790	24
1825	1388	3575	–	1587	56
1834	1538	3647	–	2204	105
1841	1448	3659	41	2282	118
1848	1611	3158	66	2298	149

Ószivác és Újszivác magyar népszámlálások eredményeire alapozott (DÉLVIDÉK 1998: 92–93, 172–173) anyanyelvi adatai a XX. század első felében:

		1910		1941	
		n. szám	%	n. szám	%
Ószivác	magyar	1104	14,79	1406	18,80
	szerb+délszláv	3748	50,21	4591	51,59
	német	2571	34,45	2808	31,55
	egyéb	41	0,55	94	1,06
	együtt	7464	100,00	8899	100,00
Újszivác	magyar	127	5,57	152	5,96
	szerb+délszláv	17	0,75	38	1,49
	német	2135	93,64	2349	92,08
	egyéb	1	0,04	12	0,47
	együtt	2280	100,00	2551	100,00

Ószivác és Újszivác az 1910. évi magyar népszámlálásra (NÉPSZ. 1912: 180–181) és az 1942. évi egyházmegyei számbavételre (SCHEM. 1942: 123) alapozott felekezeti adatai a XX. század első felében:

		1910	1942
Ószivác	római katolikus	1738	2085
	református	1706	3310
	evangélikus	155	30
	görögkeleti	3756	3176
	zsidó	93	25
	egyéb	16	63
	együtt	7464	8689
Újszivác	római katolikus	75	73
	református	2094	2290
	evangélikus	80	75
	görögkeleti	16	106
	zsidó	15	–
	egyéb	–	–
	együtt	2280	2554

„KÉT POGÁNY KÖZT” A KATOLIKUS KISEBBSÉG

A más nyelvű és más vallású szomszédok: az ortodox szerbek és a református németek közelségének veszélyeit az alapul vett levéltári források közül egy 1797. évi köznépi kollektív panaszlevél és egy 1846. évi papi levél emlegette. Egyben jó visszatekintéseket tartalmaztak a magyarság sziváci helyzetének alakulására.

Az 1797. március 9-én kelt levelet a kalocsai érsekség *vicarius generalis*-ának (általános helynökének) írták a „szivaczi keresztények”. Azért esedeztek, hogy az elkészült templomukat a vikárius minél előbb szenteltesse föl, és a bőjti napokra való tekintettel sürgősen küldje el hozzájuk a megígért lelki atyát, az addigi csonoplyai káplánt. A levél bevezetője utalt a „vadrácok” és a „kálvinisták” közötti élet nehézségeire, és megőrzött néhány sziváci egyháztörténeti adatot: „Régen már lelki sötétségben vakoskodtunk, két lelki ellenség ..., tudnia illik: vadrátz és kálvinista [...] között, mint el vezett juhok, közel lévő lelki pásztorunk nélkül szűkölködtünk, meg gyarapodván nyájunk, instáltuk Fölséges Camera által Kegyes Koronás Királyunkat, hogy minket gyámoltalanokat, ily nagy lelki veszedelemben pásztor nélkül ne hadna. Meg is hallgatta... siralmas könyörgésünket, és épületet rendelt, a melyben lelki vakságunk az Isteni oktatás által meg világosíttatnék. Lelki pásztor is rendelt Kalocsai Kegyes Szent Szék [...], amint már tudgyuk, a Tisztelendő mostani Csonoplyai Káplán Urat. Már Isten jó voltából az el

rendelt épület az Isten dicsőségire és lelkünk oktatására javában el készült. Az Isteni szolgálathoz való eszközöket a Nagyságos Consiliarius Redl Úr az ő pusztai templomából által engette Templomunknak első májusig.”

Témánk szempontjából a másik fontos levelet Miklósváry Péter sziváci plébánoshelyettes írta 1846-ban a kalocsai érseki szentszéknek. Új templom építéséhez kért támogatást. Maga a saját spórolt pénzéből 1000 forintot ajánlott föl a magasztos célra. Levelének közepén tájékoztatta egyházi feletteseit a sziváci katolikusok számáról és kedvezőtlen anyagi helyzetének okairól: „*Mi ugyan elég nagy számmal vagyunk, mert 1600-at meg haladó lélek létezik községünkben [...] de szegénységünket el nem palástolhatjuk [...] ennek oka a 'körülményekben feneklik. Ugyanis, itt ősidőktől fogva már törzsökösök voltak az óhitűek, a' protestánsok pedig sok kedvezményekkel szállítottak ide [...]. Minden protestáns család 500 pengő forintjába került a' kormánynak, ide nem értvén a' szállítási költségeket... [és a 10 évi szabadságot]. A mieink pedig idő közben, részint szolgál, részint molnár és több illy alacsony állapotban jöttek Szivaczra, és most is többnyire ilyenek jönnek, mert a' törzsökös polgár ritkán hagyja el lakó helyét... A lélek-szám tehát naponta nőtön nő. 1810-ben még csak 813 volt száma híveinknek [...] és ime napjainkban két annyira szaporodott ezen szám.”*

Az egyházi lobbitevékenység érvrendszerében járatos pap az óhajtott új templom mielőbbi megépítése érdekében levele végén kijátszotta a protestáns veszély hatásos ütőkártyáját: „*A' protestánsok igen igen tolazkodnak, 's félhető, hogy helyünkbe, ha föl nem ébredünk, egészen ki szorítanak. Már Új Szivaczt éppen tulajdonukká tették, holott először is ott telepedtek le a' katolikusok, ott volt az első kápolnájuk is, és jelenleg alig van egynehány katolikus ház Új Szivacson. Ó Szivacson is már több földdel bírnak, mint a' katolikusok, sőt az idén már 2 harangot is vettek, az imaházuk pedig tervben van. Ennél fogva nagyon kívánatos volna, hogy Ó Szivacson a' katolikusok részére minél előbb templom alakulna.”*

A történeti kitekintés kedvéért hozzá kell tennünk a levélben foglaltakhoz, hogy az új ósziváci katolikus templomra még 22 évet kellett várni, mert a kalocsai főegyházmegye sematizmusainak tanúsága szerint csak 1868-ban épült föl (LAKATOS 2002: 259).

A katolikusok szegénységéről szóló megállapítás valószínűleg nemcsak szokásos, üres siránkozás volt a plébánoshelyettes levelében, hanem a valóságot tükrözte. 1839-ben két összeírás készült az ósziváci katolikusokról. Mindkét lajstromot Zsakity Jakab bíró, valamint Uglik János, Straub Ádám, Németh Pál esküdtek látták el névratásukkal. Az egyik jegyzék, amelyen 65 név szerepel, a telkes jobbágy családfőket vette számba. A másik jegyzék, amely 57 nevet tartalmaz, a házasságcsaládfőkről tudósít. A két össze-

írás összesen 122 katolikus családfő nevét örökítette meg: jobbára magyarokét, kisebb részben németekét. Ha a magyar népesedéstörténeti kutatásokban „bevett” 5-ös szorzószámot alkalmazzuk, a 122 családfő által képviselt 610 fős népesség a felét sem éri el a korabeli egyházmegyei sematizmusok és a fent idézett plébánoshelyettes által feltüntetett 1500–1600 fős népességnek. Az ellentmondást úgy oldhatjuk föl, hogy a hiányzó katolikusokat házatlan zselléreknek vesszük, akiket akkor nem írtak össze. Ez a feltételezés összecseng a plébánoshelyettes levelében írottakkal, hiszen folyamatosan szállingózó, szolgálféle jövevényeket is emlegetett hívei sorában.

A KATOLIKUS KISEBBSÉG MAGYAR TÖBBSÉGÉNEK KÜZDELME SAJÁT NÉMET KISEBBSÉGÉVEL

A sziváci katolikusok közösségén belüli magyar–német ellentétek jól tükröződnek azokban a kollektív panaszlevelekben, amelyeket a magyar katolikusok írtak Kalocsára az érseki helynöknek, illetve az érseki szentszéknak.

Az 1810. június 16-án kelt panaszlevél, amelyet Galambos István, Dobrik István, Béres András, Fábián István (?) és Vicsek Pál sziváci lakos írt alá, a panaszokon kívül néhány fontos számadatot is tartalmazott. A levél fogalmazói felidézték a címzett segédpüspöknek, hogy 1797-ben egyházszervezetük létrehozásakor 70 házaspár tekintette magát magyarnak. Hozzájuk csatlakozott az akkori 4 katolikus német házaspár. A nagyobb harang vásárlását felidézve emlegettek egy olyan időt 1797 és 1810 között, amikor 107 magyar és 16 német házaspár tartozott a plébánia kötelékébe. A saját korukról, 1810-ről azt írták, hogy egyházközségük 146 magyar házaspár és 43 német házaspár háza népéből áll. A számok kiválóan tükrözik, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján, elsősorban beköltözések révén, milyen jelentős katolikus népességnövekedés zajlott le az ósziváci magyarok és a németek körében egyaránt.

Az 1810. évi levél írói többek között azt panaszolták, hogy a templomi felszereléseket: az orgonát, a harangokat, a misemondáshoz szükséges eszközöket a magyarok pénzén vették, de a németek is hasznukat látják. Ezt írják: „*A templomba való székjeinket [...] mi magyarok állítottuk föl, mégis a németek mind el foglalják.*” Hallatlanul nagy sérelemnek érezték, hogy Szűz Mária szobrát, amit a magyarok készítettetek, a németek is hordozni akarják a körmenetekben. Ezt a panaszukat a magyar történelmi öntudat történeti forrásokban ritkán tapasztalható kitörése miatt érdemes hosszabban idéznünk: „*A monstrantiát, kelhet, ciboriumot, mise mondó könyveket, egy szóval a templomi szolgálatokhoz tartozandó eszközöket, a Boldogságos Szűz képpel edjűtt, sok fáradságainkkal mi magyarok állítottuk föl, mégis*

a Boldogságos Szűz képitis a német nemzet el akarja tőlünk venni, noha Szent Istvány királyunk nem a németeket, hanem a magyarokat ajánlotta országunkkal edjűtt oltalmába a Boldogságos Szűznek, illendő tehát, de sőt nékünk törvényes is, hogy a Boldogságos Szűz Anyánk képit a németeknek hordozni ne engedjük.”

A levélírók kifejezték elszántságukat a magyarok „elsőségének” megőrzésére: „Mind eddig az üdeig békességben éltünk a német nemzettel, valameddig egy Corifheus nem taláztatott olyan, aki a német nemzetet álnoksággal tanátsolta és csömpös ravaszsággal ellenünk föl lázétotta, annyira hatalmaskottak, hogy már mestertis hoztak maguknak, és az mi mesterünket az házból ki parantsolták, de meg mozdétani mesterünköt mi magyarok nem engettük [...] úgy gondolkodnak [...], hogy bennünköt ki szoréjanak, mink pediglen úgy állétyuk a dolgot, hogy mindenkor 146 magyar pár több, mint sem 43 pár német, mivel tehát mi számossabbanis vagyunk, a költségis mind a mi magyarjainké, következésképpen az elsőség is a magyaroké.”

1811. január 10-én az ósziváci magyar katolikusok újabb levelet írtak Kalocsára, amelyben amiatt panaszkodtak, hogy lelkipásztoruk velük, az egyházközség magyar többségével szemben, a német kisebbségnek kedvez. Sajnos a bírált papot nem nevezték meg, levelük pedig olyan időpontban íródott, amikor papváltás történt. A sematizmusok adatai szerint 1811-től, a gyakorlatban azonban már 1810 karácsonya táján Ószivácon tevékenykedő pap, Nagy József nem lehetett a bírált személy, mivel őt 1811. február 16-án egy levélben nagyon dicsérték az ósziváci hívek. Bizonyára a távozó papot, Csákányi Ferencet érintette a bírálat, aki 1804 és 1810 között szolgált Ószivácon (LAKATOS 2002: 259).

A levél bevezetőjében a levélírók felidéztek egy 1810. évi megállapodást, amely az Ószivácra látogató Csábi Mihály kalocsai szentszéki ülnök jelenlétében jött létre. A magas rangú egyházi személyiség szorgalmazására a magyarok beleegyeztek, hogy minden negyedik vasárnap német nyelvű prédikáció hangozzék el a templomban. A megállapodás alkalmával a magyarok a következő feltételeket szabták: „Mi magyarok a többségünk végett fönt tartottak asztat, hogy minden jeles ünnepnek az első napja miénk légyen az Isteni szolgálatokban. Hogy oskola mesterünk, a ki bennünköt 9 esztendőül fogvást szolgál, továbbis szolgálhasson.”

A panaszkodó magyarok három pontban foglalták össze a papjuk viselkedésével szembeni kifogásaikat:

1. „A midőn Tisztelendő Plébánus Úrhoz mentünk panaszra, hogy [...] egy asszonyiságnak a zászló rúdjával fogait ki verték a templomban a németek, Tisztelendő Plébánus Úr puskát kapott reánk, [...] és teli torokkal kiáltván: agyon lölek benneteket, ti gorombák, ostobák, gazemberek, sal-

vo honore szar emberek, és azontúl egyikünknek haját, szakálát, bajuszát le borotváltatni akarta, mely gyalázatot emberünkön meg tenni iparkodott ugyan, de mivel senki erőt a hoz nem adott, kintelenítettett attól el állni. Nem egyébből történt, egyedül tsak abból, hogy emberünk a Doroszlai Plebánus Urat mondotta szépen prédikállani. Sőt aztat vitattya, hogy a magyarok házait többnyire el adatni fogja.”

2. „*Lelki Atyánk [...] a népet egy más ellen föl lázította, tsak abbolis ki tetszik, a midőn a német nemzetet azzal biztattya, hogy nem tsak a negyedik vasárnap engettetik meg nékiek, hanem az egész heti Isteni szolgálat l:ám-bár közben minémő ünnepekis meg esnének:/ az ő nyelveken történnyen meg.”*

3. „*Mostanában is a német nemzet közül szoktak a templom ajtajában állani, és a kimenő, bé jövő magyar nemzetet taszigálni, az apró gyermekeket pediglen a német gyermekek gombostűkkel szurkálni szokták. Győzedelmeskedik ugyan a német nemzet nyelvivel rajtunk, mi szegény magyarok büntetődünk általok, de még ha erőre jönne is a viaskodás, akkoris tsak a magyarok büntetődnének, de aztat ne adja az Isten.”*

Az 1810. és 1811. évi levélben egyaránt előfordul a *csömpös* szó, amely megérdemel egy rövid kitérőt. A *ravasz*, *huncut* jelentésű *csömpös* kifejezés a legújabb 5 kötetes magyar tájszótárban egy adattal képviselteti magát, mégpedig Esztergomból. A ritka tájszó 1810. évi ósziváci előfordulása lehet migrációs kapcsolat nyelvi tükröződése is (UMTSZ. I. 783).

Az 1810–1811. évi viaskodások után három évtizeddel, 1842-ben ismét kiújultak a lappangva mindig jelen lévő érdekellentétek a magyarok és a katolikus németek között. A magyarok újra panaszlevelet írtak Kalocsára, amelyet a német kisebbség felélénkült követelései váltottak ki.

A levél visszatekintő bevezetőjéből látható, hogy a feszültség az előző 30 évben is létezett, de a magyarok keresztényi türelemmel viselték a németek meg-megújuló követelőzéseit, és talán az Ószivácön működő papok is megfelelő diplomáciával kezelték a dolgot. A levélírók szerint 28 évvel korábban, tehát 1814 táján megállapodás történt az érdekelt felek között arról, hogy minden negyedik vasárnap német legyen a prédikáció és bizonyos szertartások nyelve. 1825-ben azonban a németek Klobusiczky Péter érseknél elérték, „...nem tsak a’ negyedik vasárnap, hanem az egész negyedik hét folytában, mind a szent beszédek, mind pedig egyéb szertartások német nyelven leendő végbe vitelét.” Néhány év elteltével a németek, bár csak az egyházközség egynegyedét tették ki, újabb igényeket fogalmaztak meg. 1840 táján már minden harmadik hetet követelték maguknak a templomban. A magyarok természetesen kellően fölháborodtak, és megírták az 1842. évi levelüket.

Az 1842-ben fogalmazott levél a magyar „elsőbbség” megőrzését már nemcsak a magyarok egyházközségen belüli számbeli többségével indokolta, hanem a reformkor magyar őssznmzeti törekvéseit is megpendítette: „...felvilágosodott századunkban édes magyar hazánk olly annyira óhajtott kívánságához 's maga a' legújabb 1840. évi 6-dik törvény czikkely világos értelméhez képest már a' meghonosodott idegen ajkú honfitársainknak is magyarosodni kellene.”

A levélírók állították, hogy tíz aggastyán kivételével az ósziváci katolikus németek mind kiválóan tudnak magyarul: „...kivévén egy néhány, mint egy tíz elélemedett aggastyánokat, kik életük pályáját már majd majd lefutván, örökös nyughelyük ajtaja előtt vagynak, a' későbbi sarjadék, mely már e mostanság a' német ajkú róm. cath. községet képezi, a' magyar nyelvet nem tsak mint az anya német nyelvét érti, hanem mint valamely törzsköcs magyar és Árpáddal honunkba telepedettek ivadéka, jól is beszéli.”

Mindebből következett az 1842. évi levél legfőbb mondanivalója. A levélírók arra kérték a kalocsai érseki szentszéket, hogy „...az Ósziváci Róm. Cath. anyaszentegyházban [...] mind [...] a' szent beszédeknek, mind pedig a' szent mise szolgálatkori szertartásoknak mindenkor és egyedül édes magyar nyelven leendő tartását elrendelni, a' vagy ha ne talán, a' mit nem reménylünk, ez lehetetlen lenne, azon egynehány aggastyánok, kik magyarul nem tudnak, lelki vigasztalásukul az anyaszentegyházba a' német nyelvnek használatát csupán a' negyedik vasárnap megengedni méltóztasson.”

Az 1842. évi levelet 17 magyar családfő írta és íratta alá „az egész Ósziváci Róm. Cath. magyar kösség”, vagyis az ósziváci katolikus egyházközség magyar közössége nevében. Rövid írásom zárásaként sorakozzon itt a nevük: Preznyák János, Vitsek Pál, Dosztány György, Uglik János, Juhász Pál, Nagy Mátyás, Jodal György, Vitsek Antal, Molnár József, Német Pál, Csizmadia József, Vitsek Mátyás, Tóth Mártony, Jodal Fülöp, Lavró Ferenc, Szalay János, Lehoczky András.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

KFL (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, korábbi nevén: Kalocsai Érseki Levéltár). I. 1. b. (Plébániai iratok). Ószivác

IRODALOM

DÉLVIDÉK 1998. *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Összeállította Czibulka Zoltán. Központi Statisztikai Hivatal kiadása, Budapest

- IVÁNYI István 1899–1907. *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I–V.* (1991. évi faximile kiadás), Szabadka
- LAKATOS Andor 2002. *A Kalocsa-bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa (1777–1923).* Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár kiadása, Kalocsa
- NÉPSZ. 1912. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek [...] szerint.* A magyar királyi központi statisztikai hivatal kiadása (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42.), Budapest
- SCHEM.1813. *Calendarium archi-dioecesanum venerabilis cleri Colocensis et Bacsien-sis ...ad annum Christi MDCCCXIII.* Budae
- SCHEM.1825. *Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsien-sis ad annum Christi MDCCCXXV.* Pestini
- SCHEM.1834. *Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsien-sis ad annum Christi MDCCCXXXIV.* Posonii
- SCHEM.1841. *Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsien-sis ad annum Christi MDCCCXLI.* Pestini
- SCHEM.1848. *Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsien-sis ad annum Christi MDCCCXLVIII.* M. Theresiopolis
- SCHEM.1942. *Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsien-sis ad annum Christi 1942.* Editio Ordinariatus Colocensis Coloczae (Kalocsa)
- UMTSZ1979–2010. *Új magyar tájszótár 1–5.* (Főszerkesztő B. Lőrinczy Éva, szerkesztő Hosszú Ferenc). Akadémiai Kiadó, Budapest

Religious Struggles of Hungarians of Sivac Village in the First Half of the 19th Century

The Roman Catholic Hungarians of Sivac in Bácska lived together with Orthodox Serbs and German Evangelical church members during the 18–19. century forming together a village community, later on a borough, where they lived as linguistic and religious minority. By the end of the 18th century a significant number of Catholics Germans settled down in the borough, becoming part of the church unit of the Hungarian Catholics and demanding more and more rights and privileges for themselves in religious life. Thus, the Roman Catholic Hungarians of Sivac were suppressed in the shadow of Orthodoxy and Protestantism, while on the other hand they were facing the demanding Germans of their own Catholic parish with whom they had to argue and fight a lot. Archbishop The Archives in Kalocsa preserves some documents and complaints concerning this struggle. The author elaborated the topic on the basis of these widely quoted complaints.

Key words: Sivac, Catholic Hungarians, linguistic and religious minorities, community letters of complaint, Hungarian self-awareness, linguistic rights in religious acts

Verske borbe Mađara iz Sivca u prvoj polovini 19. veka

Rimokatolički Mađari iz Sivca u Bačkoj živeli su zajedno sa pravoslavnim Srbima i nemačkim članovima evangeličke crkve tokom 18–19. veka, formirajući prvo seosku zajednicu, a kasnije i trgovište u kojem su predstavljali jezičku i versku manjinu. Do kraja 18. veka značajan broj rimokatoličkih Nemaca se takođe naselio u trgovište, postajući time deo crkvene opštine katoličkih Mađara i zahtevajući za sebe sve više prava i privilegija u crkvenoj zajednici. Tako su rimokatolički Mađari iz Sivca s jedne strane živeli u senci pravoslavlja i protestantizma, dok su s druge strane u okviru svoje parohije bili suočeni sa zahtevnim Nemcima, neprestano se sukobljavajući i vodeći rasprave sa njima. U arhivama arhiepiskopije grada Kaloče sačuvani su dokumenti i žalbeni postupci u vezi ovih razmirica. Autor je temu istraživanja razradio na osnovu ovih naširoko citiranih prigovora.

Ključne reči: Sivac, katolički Mađari, jezičke i verske manjine, pismene pritužbe zajednice, mađarska samosvest, lingvistička prava u religioznim obredima

Beérkezés időpontja: 2018. 04. 20.

Elfogadás időpontja: 2018. 06. 21.

Dr. Klamár Zoltán: Üdvözlét Kishegyesről – A honvéd emlék
identitásformáló hatásáról (fényképmelléklet)

Dr. György
Herrmann
Herrmann

Herrmann

E SZÁMUNK SZERZŐI

BÁRTH János nyugalmazott megyei múzeumigazgató (Kecskemét),
címzetes egyetemi docens (Szeged)

BESZÉDES Valéria néprajzkutató, nyugalmazott műemlékvédő

Dr. KLAMÁR Zoltán etnográfus-muzeológus, egyetemi oktató,
Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, Vác

KÓNYA Sándor, Okleveles gépészmérnök, középiskolai tanár, nyugdíjas

Dr. KORHECZ PAPP Zsuzsanna festő-restaurátor művész, Szabadkai
Városi Múzeum

RAFFAI Judit néprajzkutató, rendkívüli egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Dr. SILLING István nyugalmazott egyetemi tanár

Dr. TÓTH-GLEMBÁ Klára, a politikai tudományok doktora, Tartományi
Felsőoktatási és Tudományos Kutatásügyi Titkárság, tanácsos, Újvidék

VEREBÉLYI Kincső Dsc. folklorista, egyetemi tanár

VOIGT Vilmos professor emeritus, Institute of Folklore, Eötvös Loránd
University, Budapest

E SZÁMUNK RECENZENSEI

CSORBA Béla, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának
nyugalmazott magyar nyelvi lektora

RAFFAI Judit néprajzkutató, rendkívüli egyetemi tanár, Újvidéki
Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka (recenzens és
társszerkesztő)

SILLING Léda néprajzkutató, Községközi Műemlékvédelmi Intézet,
Szabadka (recenzens és társszerkesztő)